

**YLIOPISTOKIRJASTOJEN ROOLI
AVOIMESSA JULKAISEMISESSA**

Juuso Ala-Kyyny

Tampereen yliopisto
Informaatiotieteiden yksikkö
Informaatiotutkimus ja inter-
aktiivinen media
Pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2016

Tutkielmassani tarkastellaan suomalaisten yliopistokirjastojen roolia, tehtäviä ja toimintaa avoimessa julkaisemisessa (open access, OA). Yliopistokirjastolla on perinteisesti ollut tieteellisessä julkaisutoiminnassa asiakkaan ja tietoaiteiston hallinnoijan rooli. Kirjasto on hankkinut tutkimusyhteisölle tärkeän aineiston tiedekustantajilta, ja tuonut sen tutkijoiden ulottuville. Tämä on ollut tuottoisaa liiketoimintaa erityisesti tieteellisten lehtien kustantajille: kirjasto on ostanut aineiston, jonka tutkijat ovat ilmaiseksi luovuttaneet kustantajille. Alati kohoavien maksujen takia tiedekirjastot ovat kamppailleet taloudellisissa vaikeuksissa 1980-luvulta lähtien. Lisäksi kustantajat ovat ottaneet sähköisen julkaisemisen aikana kirjastolle kuuluvia tehtäviä aineiston hallinnoinnissa.

Avoimesta julkaisemisesta (open access, OA) muodostui 1990-luvulla vaihtoehto perinteiselle tieteelliselle julkaisemiselle. Ajatus tieteellisen tiedon vapaasta saatavuudesta sopi hyvin myös kirjaston aatemaailmaan ja taloudelliseen tilanteeseen, ja tiedekirjastot ovat tukeneet avointa julkaisemista alusta asti. Vaikka teknologiset edellytykset tieteen avaamiseksi luotiin jo 1990-luvulla, perinteinen julkaisumalli on yhä hallitseva. Tieteellisen julkaisemisen kulttuurin muuttaminen on osoittautunut hitaaksi prosessiksi, johon vaikuttavat monet asiat, ennen muuta perinteistä mallia tukeva meritoitumisjärjestelmä.

Tiedekirjastoille on muodostunut eräänlainen kaksoisrooli avoimessa julkaisemisessa. Yhtäältä ne kannattavat ja tukevat avointa julkaisemista, toisaalta ne toimivat tutkimusyhteisön ja perinteisen julkaisemisen ehdoilla. Tutkimuskirjallisuuden perusteella syntyi kaksi hypoteesiä yliopistokirjastojen roolista avoimessa julkaisemisessa. Ensinnäkin, yliopistokirjastoilla on yhä keskeinen rooli tieteellisessä viestinnässä, mutta niillä on verrattain vähän valtaa vaikuttaa tieteellisen julkaisemisen käytäntöihin. Toiseksi, yliopistokirjastoilla on merkittävä sillanrakentajarooli tutkimusyhteisön ja avoimen tieteen välillä, kun tieteen avoimuudesta ja siihen liittyvistä käytännöistä tulee tutkimustoiminnan arkea.

Tutkielmani empiirinen aineisto koottiin marras-joulukuussa 2015 haastattelemalla tiedekirjastojen avoimesta julkaisemisesta vastaavia työntekijöitä. Haastatteluihin osallistui yksitoista henkilöä kuudesta suomalaisesta yliopistokirjastosta. Tavoitteena oli haastatteluiden kautta kerätä tietoa avoimeen julkaisemiseen liittyvistä käytännöistä ja näkemyksistä yliopistokirjastoissa. Haastattelurunko muodostui tutkimuskirjallisuudesta tehtyjen havaintojen ja hypoteesien pohjalta.

Tutkimusaineiston kautta muodostui varsin selvä kuva suomalaisten yliopistokirjaston roolista ja toiminnasta OA:ssa. Ensinnäkin, yliopistokirjasto toimii avoimessa julkaisemisessa asiantuntijatahona ja avoimen julkaisemisen käytännön tason toteuttajana. Toiseksi, yliopistokirjaston käytännön OA-työ liittyy tällä hetkellä ennen kaikkea rinnakkaisjulkaisemiseen ja julkaisuarkistoihin, joita kirjastot ylläpitävät. Kolmanneksi, yliopistokirjasto voisi osallistua avoimeen julkaisemiseen vielä nykyistä laajemmin, mutta sen mahdollisuudet edistää avointa julkaisemista ovat sidoksissa muihin toimijoihin – tämä kertoo kirjaston rajallisesta vallasta OA:ssa. Tutkimusaineisto vastasi pitkälti tutkimuskirjallisuudessa esitettyjä ajatuksia. Samalla se toi melko kattavasti tietoa yliopistokirjastojen työstä ja näkemyksistä avoimen julkaisemisen parissa. Tätä kautta tutkielma tuo esiin avoimeen julkaisemiseen liittyviä kirjastokäytäntöjä, erityisteemoja, ongelmia ja mahdollisuuksia.

Avainsanat: yliopistokirjastot, avoin julkaiseminen, open access, kirjaston tehtävät

Sisällysluettelo

1	JOHDANTO.....	1
2	TIETEELLINEN VIESTINTÄ JA AVOIN JULKAISEMINEN.....	3
2.1	Tieteellinen viestintä ja tieteellinen julkaiseminen.....	3
2.2	Tiedelehtien hinnoittelukriisi.....	5
2.3	Avoim julkaiseminen.....	9
2.4	Avoimen julkaisemisen muodot.....	10
2.5	Avoim julkaiseminen käytännössä: OA:n merkitys ja ongelmat.....	13
3	KIRJASTON ROOLI AVOIMESSA JULKAISEMISESSA.....	18
3.1	Kirjaston marginaalisuus.....	19
3.2	Kirjaston uusi rooli.....	22
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	29
4.1	Tutkimuskysymykset.....	29
4.2	Tutkimusaineiston keruu ja analyysi.....	30
5	TUTKIMUSTULOKSET.....	34
5.1	Avoimen julkaisemisen käytännöt yliopistokirjastoissa.....	34
5.1.1	Yliopistokirjastojen osallistuminen avoimeen julkaisemiseen.....	34
5.1.2	Avoimen julkaisemisen tuomat muutokset yliopistokirjastoissa.....	37
5.1.3	Tieteenalakohtaiset avoimen julkaisemisen palvelut.....	38
5.1.4	Yliopistokirjastojen rooli avointen aineistojen löytämisessä.....	40
5.1.5	Yliopistokirjastojen tehtävät rinnakkaisjulkaisemisessa.....	42
5.2	Avointa julkaisemista koskevat näkemykset yliopistokirjastoissa.....	45
5.2.1	Yliopistokirjastojen osallistuminen avoimeen julkaisemiseen.....	45
5.2.2	Avoimen julkaiseminen suhteessa perinteiseen julkaisemiseen.....	49
5.2.3	Rinnakkaisjulkaisemisen merkitys.....	50
5.2.4	Organisaatorajat ylittävän yhteistyön merkitys.....	54
5.2.5	Avoimen julkaisemisen ongelmat.....	56
5.2.6	Avoimen julkaisemisen edistäminen.....	60
5.2.7	Yliopistokirjastojen rooli avoimen tieteen maailmassa.....	63
6	LOPUKSI.....	65
	LÄHTEET	
	LIITTEET	

1 JOHDANTO

Tämä tutkielma sai alkunsa hämmästyksestä. Miten on mahdollista, että on olemassa tällainen järjestelmä, jossa julkisin varoin tuotettu tieteellinen tutkimus annetaan *ilmaiseksi* pois, ja sama tutkimus ostetaan julkisin varoin *kalliilla* takaisin? Kuulostaa järjenvastaiselta toiminnalta, varsinkin, kun kyseisen toiminnan kalleutta pidetään kestäättömänä¹ ja kaikki edellytykset toisenlaisen järjestelmän luomiseksi ovat olemassa. Kun asiaa tarkasteli lähemmin, kävi ilmeiseksi, että kyse ei ole järjestä ja rationaalisuudesta. Kyse on *kulttuurista*, historiallisesti muotoutuneista käytännöistä ja toimintatavoista, joiden muuttaminen on pitkä ja työläs prosessi. Tieteellisen viestinnän ja tieteellisen julkaisemisen kulttuurin kohdalla muutosprosessi, jonka ytimessä on ajatus tieteen avaamisesta ja avoimesta julkaisemisesta (open access, OA), on kestänyt jo yli 20 vuotta.

Viime vuosina avoin julkaiseminen saanut uutta nostetta ja näkyvyyttä. Taustalla ei ole ollut niinkään pyrkimys tieteellisen julkaisukulttuurin järkipäristämiseen vaan havahtuminen avoimen tieteen hyötyihin. Avoin tiede lisää tieteellistä vuorovaikutusta, ja tätä kautta se edistää paitsi tiedettä myös tieteen yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Merkittävää viime vuosien kehityksessä on ollut erityisesti se, että avoimesta julkaisemisesta on tullut politiikan teema. Euroopan unioni on ottanut tieteen avoimuuden asialistalleen, ja tieteellisen tiedon vapaasta saatavuudesta pyritään tekemään EU-maissa peruseriaate 2010-luvun aikana. EU:n myötä avoin julkaiseminen on noussut esiin myös kansallisessa tiedepolitiikassa. Opetus- ja kulttuuriministeriön vuosille 2014–2017 ajoittuvan Avoin tiede ja tutkimus -hankkeen tavoitteena on nostaa Suomi tieteen ja tutkimuksen avoimuudessa maailman kärkimaaksi (ks. Opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus 2014–2017 -hanke 2015).

Käsittelen pro gradu -työssäni avointa julkaisemista yliopistokirjastojen näkökulmasta. Tarkastelukulma on sikäli luonteva, että edellä kuvattu tieteellisen julkaisemisen kulttuuri koskettaa suorimmin tiedekirjastoja: juuri kirjastot ostavat takaisin sen aineiston, jonka tutkimusyhteisö on ilmaiseksi pois luovuttanut. Juuri kirjastot joutuvat sopeuttamaan toimintaansa, jotta vuosi vuodelta kallistuvien aineistojen hankinta olisi mahdollista. Kaupalliseen tiedejulkaisemiseen on tullut sähköisten aineistojen myötä myös muita piirteitä, jotka horjuttavat kirjaston asemaa. Tiedekirjastot ovatkin olleet aktiivisesti mukana avoimessa julkaisemisessa heti 1990-luvulta lähtien, kun OA-liikehdintä alkoi. Avoin julkaiseminen on nähty vaihtoehtona perinteiselle tiedejulkaisemiselle paitsi

¹ Suomen yliopistokirjastojen neuvosto (2013) toteaa lausunnossaan opetus- ja kulttuuriministeriölle: ”Ellei sopimuksiin ja julkaisukäytäntöihin saada muutoksia, tutkimusyhteisöillä ei ole kohta varaa itse tuottamaansa tietoon.”

taloudellisessa mielessä myös idealistiselta kannalta. Avoimen julkaisemisen ydinajatus tieteellisen tiedon vapaasta saatavuudesta sopii hyvin kirjastoideologiaan.

Valitsemani tarkastelukulma on myös ongelmallinen, koska tieteellisen viestinnän kulttuuriin vaikuttaminen ei kuulu tiedekirjaston perinteiseen rooliin. Kirjaston perinteinen rooli on toimia välittäjänä: kirjasto hankkii tutkimus- ja opetustyöhön tarvittavan aineiston kustantajilta ja välittää sen tutkijoille. Vaihdannan pelisäännöt määritellään muualla, ja kirjaston tehtävänä on palvella asiakaskuntaa ja toimia sen ehdoilla. Avoin julkaiseminen ja sen edistäminen edellyttää tiedekirjastolta aiempaa aktiivisempaa ja aloitteellisempaa vuorovaikutusta tutkimusyhteisön kanssa. Avoimessa julkaisemisessa kirjasto ei enää vain vastaa tutkijoiden tarpeisiin, vaan se osallistuu uusien tarpeiden, uusien käytäntöjen ja uuden kulttuurin luomiseen. Tässä työssä on osaltaan kyse markkinoinnista, kuten eräs tutkielmaani varten haastateltu yliopistokirjaston työntekijä totesi: ”Avoin tiede tarvitsee ennen kaikkea hyviä myyjiä.”

Yliopistokirjastojen rooli on muuttunut sähköisten aineistojen myötä, ja se saattaa olla muuttumassa edelleen avoimen julkaisemisen takia. Tätä pyrin selvittämään tutkielmassani. Tuon esiin, millaisia vaikutuksia avoimella julkaisemisella on yliopistokirjastoihin. Työni tarkastelukulma on melko laaja ulottuen tieteellisestä viestinnästä ja tieteellisestä julkaisutoiminnasta avoimen julkaisemisen ja yliopistokirjastojen käytäntöihin. Tarkoitus on kuitenkin lopulta pureutua niihin käytännön *tapoihin*, joilla suomalaiset yliopistokirjastot osallistuvat avoimeen julkaisemiseen, sekä *näkemyksiin*, joita yliopistokirjastoissa on avoimesta julkaisemisesta.

Aloitan tutkielman viitekehyksen määrittelyllä: luvussa 2 kuvaan pääpiirteittäin sen tieteellisen viestinnän ja tieteellisen julkaisutoiminnan kontekstin, johon avoin julkaiseminen ja yliopistokirjastot asettuvat. Tarkastelun täydennyksiä olen kirjoittanut alaviitteisiin, jotka läpi tutkielman toimivat aihetta syventävänä ja tarkentavana lisälukemistona – tutkielman perusjuoni selviää alaviitteitä lukemattakin. Kirjallisuuskatsauksessa luvussa 3 tarkastelen yliopistokirjastojen roolia avoimessa julkaisemisessa, sellaisena kuin se tutkimuskirjallisuudessa esitetään. Tätä kautta täsmentyvät ne oletukset, odotukset ja hypoteesit, joihin empiirisen aineiston on määrä vastata. Aineiston keruu- ja analyysimenetelmät esittelen luvussa 4. Tutkimustulokset esitetään luvussa 5. Ne pohjautuvat kuudessa yliopistokirjastossa syksyllä 2015 kootun haastatteluaineiston analyysiin. Loppuluvussa 6 teen yhteenvedon edellä käsitellystä: kuvaan yliopistokirjaston OA-työtä ja näkemyksiä avoimesta julkaisemisesta sekä paikannan kirjaston roolin osana avoimen julkaisemisen kokonaisuutta.

2 TIETEELLINEN VIESTINTÄ JA AVOIN JULKAISEMINEN

Avoin julkaiseminen (open access) paikantuu osaksi muuta tieteellistä julkaisutoimintaa, joka puolestaan asettuu osaksi tieteellisen viestinnän kontekstia. Näiden kontekstuaalisten sidosten ymmärtäminen on välttämätöntä, jos haluaa ymmärtää avoimen julkaisemisen ilmiökenttää. Avoin julkaiseminen tapahtuu osana historiallisesti muotoutunutta tieteellisen viestinnän kokonaisuutta, jolla on omanlaisensa rakenne ja omat käytäntönsä. Jotta lukija saisi kuvan siitä kokonaisuudesta, jossa avoin julkaiseminen tapahtuu, aloitan tarkastelun tieteellisestä viestinnästä ja tieteellisestä julkaisemisesta, ja tarkennan siitä vähitellen avoimen julkaisemisen erityispiirteisiin. Ensin pyrin luomaan kuvaa tieteellisen julkaisemisen käytännöistä yleisellä tasolla (luku 2.1). Sitten tarkastelen erityisesti tiedelehtien kehitystä ja sitä, miten se on vaikuttanut tiedekirjastojen toimintaan (luku 2.2). Lopuksi keskityn avoimeen julkaisemiseen, sen historiaan, toteutustapoihin ja yleisyyteen (luvut 2.3, 2.4 ja 2.5).

2.1 Tieteellinen viestintä ja tieteellinen julkaiseminen

Tieteellinen viestintä (science communication) voidaan jakaa tutkimusviestintään (scholarly communication) ja tutkimusta popularisoivaan viestintään (public communication of science) (Saarti 2014, 84). Kortelainen (2014, 168) huomauttaa, että tämä erottelu on ymmärrettävä jatkumona, jonka toisessa päässä on tiedeyhteisölle osoitettu tutkimusviestintä ja toisessa suurelle yleisölle suunnattu popularisoitu tiedeviestintä. Tieteellinen viestintä voi saada mitä erilaisimpia muotoja virallisesta ajatustenvaihdosta epämuodolliseen yhteydenpitoon (ks. Regazzi 2015, 2–3, 7–9). Tiedeyhteisön kesken tapahtuva tieteellinen julkaisutoiminta paikantuu tutkimusviestintään, joka on luonteeltaan yleensä intraspecialistista viestintää: viestintä tapahtuu saman tieteenalan sisällä. Tutkimusviestintä voi olla myös interspecialistista, jolloin viestintä tapahtuu eri tieteenalojen välillä. (Karvonen 2014b, 49; Kortelainen 2014, 170.) Tutkimusviestintää voidaan pitää tieteen välttämättömänä ehtona, sillä tieteellinen tieto edellyttää tiedeyhteisön välillä tapahtuvaa vuorovaikutusta. (Kärki 1987, 6.) Tätä vuorovaikutusta voidaan eritellä eri tavoin. Roosendaalin ja Geurtsin (1997) tunnetun jaottelun mukaan tutkimusviestintään sisältyy neljä vaihetta²:

2 Nämä ovat Regazzin (2015, 19, 37–39) mukaan tieteellisen julkaisutoiminnan perusvaiheet, jotka ovat säilyneet läpi tieteellisen julkaisemisen historian. Esimerkiksi ARL:n (Association of Research Libraries) määritelmä tieteellisestä viestinnästä on yhteneväinen Roosendaalin ja Geurtsin (1997) erittelyn kanssa: ”the system through which research and other scholarly writings are [1] created, [2] evaluated for quality, [3] disseminated to the scholarly community, and [4] preserved for future use” (Association of Research Libraries 2014 teoksessa Steele 2014, 241).

1. *kirjaaminen* (registration), joka koskee uusien ajatusten ja tutkimusten esittämistä;
2. *vahvistaminen* (certification), joka koskee uuden tiedon validointia ja laadun arviointia;
3. *tietoisuuden leviäminen* (awareness), joka liittyy tiedon välittämiseen;
4. *arkistointi* (archiving), joka liittyy tulevan käytön varmistamiseen.

Tieteellinen julkaiseminen on tieteellisen viestinnän ytimessä, koska ”vasta julkaistu ja tiedeyhteisön kriittisesti testaama tieto on tieteellistä ja tuottaa meriittejä tutkijalle” (Karvonen ym. 2014, 12; ks. myös Karvonen 2014b, 52; Saarti 2014, 83). Julkaiseminen liittyy Rosendaalin ja Geurtsin mallissa erityisesti vahvistamiseen (vertaisarviointiin) ja tietoisuuden leviämiseen, joka käytännössä tarkoittaa tutkimustulosten levittämistä tieteellisten julkaisujen tai kanavien³ välityksellä. Tieteellinen julkaisu voidaan määritellä eri tavoin⁴, mutta sen keskeisimpänä piirteenä pidetään vertaisarviointia (peer review)⁵. Vertaisarviointi on tieteellisen tutkimuksen laadunvarmistus- ja validointiprosessin tärkein vaihe, jossa tutkimus arvioidaan ulkopuolisen asiantuntijan voimin. Vertaisarvioinnissakin on omat puutteensa⁶, mutta sitä pidetään parhaana tiedossa olevana tapana varmistaa tutkimuksen laatu, ja sillä on vahva tuki tiedemaailmassa. Vaikka tieteenalojen julkaisukäytännöissä on suuriakin eroja, yhteistä on vertaisarvioitujen julkaisujen arvostaminen. (Karvonen 2014a, 35; Karvonen 2014b, 67; Mullen 2010, 166; Puuska & Miettinen 2008, 30; Regazzi 2015, 6–7.)

Tieteellisen tiedon levittämiseen liittyy monia tarkoituksia tiedeyhteisön kannalta. Schafner ym. (1994) ovat erotelleet viisi tieteellisiin julkaisuihin liittyvää funktiota, jotka tuovat esiin julkaisujen merkityksen osana tieteellistä diskurssia. Julkaisemisen funktioita ovat:

-
- 3 Julkaisujen tieteellistä laatua arvioiva Julkaisufoorumi käyttää nimitystä tieteelliset julkaisukanavat, joilla voidaan tarkoittaa kirjakustantajia, konferensseja tai tieteellisiä tutkimustuloksia julkaisevia elektronisia tai painettuja julkaisusarjoja (esim. tieteelliset lehdet).
 - 4 Esimerkiksi Karvonen (2014b, 49–50) esittää kaksi käytännöllistä tapaa: (1) opetusministeriön määritelmän pohjana on julkaisutyypiluokittelu, (2) Suomen Akatemia jakaa julkaisut eri kategorioihin (ks. Opetusministeriö 2010; Suomen Akatemia 2011). Kaiken kaikkiaan julkaiseminen on monimuotoistunut digitaalisuuden myötä. Artikkelien ja kirjojen rinnalla julkaistaan muun muassa konferenssipapereita, videoluentoja ja ohjelmistoja. (Saarti 2014, 82–83, 86–87.)
 - 5 Vertaisarviointi tarkoittaa asiantuntijan suorittamaa tutkimuksen arviointia ennen sen julkaisemista. Asiantuntijuus tarkoittaa kyseisen tieteenalan tuntemusta sekä asemaa tiedeyhteisössä. Vertaisarvioinnin toteutukseen on erilaisia tapoja. Vertaisarvioijana voi toimia toinen tutkija, lehden tai kirjan toimittaja tai toimituskunta. Verkkomaailmassa on kokeiltu avointa vertaisarviointia (open peer review), jossa julkaisun laatua arvioidaan tieteenalan jäsenten kesken kollektiivisesti. Arvioinnissa kiinnitetään huomiota tutkimusjulkaisun kiinnostavuuteen, selkeyteen, tietosisältöön, menetelmiin, tutkimusprosessin onnistumiseen, lähteiden käyttöön sekä muihin asianmukaisiksi katsottuihin seikkoihin. Arvioinnin perusteella vertaisarvioijat esittävät tekstin julkaisemista – joko sellaisenaan tai tietyin muutoksina – tai hylkäämistä. (Saarti 2014, 98–99.)
 - 6 Vertaisarvioinnin laatuksiteerejä ovat objektiivisuus ja anonyymisyys, jotka voivat olla käytännössä vaikeasti saavutettavia tavoitteita: usein tietyllä tieteenalalla toimivat tuntevat hyvin toistensa tekstit ja kirjoitustyylin.

1. *yhteisen tietopohjan rakentaminen* – tiedon laatu on keskeinen kriteeri, ja vertaisarviointi on tärkeimpiä keinoja taata laatu;
2. *tiedon välittyminen* – tiedonvälityksen nopeus on keskeinen kriteeri, ja tieteellisten julkaisujen ohella on useita muitakin keinoja välittää tietoa;
3. *tutkimuksen laadun valvonta* – keskeistä tutkimuskäytäntöä, -standardit ja -paradigmat, joita julkaisut ylläpitävät, vahvistavat ja kyseenalaistavat;
4. *ansioiden osoittaminen* – liittyy arvostukseen ja tieteentekijöiden esiinnostamiseen;
5. *tiedeyhteisön rakentaminen* – yhteisö voi rakentua lehden ympärille ja lehti voi olla merkki tietyn kypsyyden saavuttamisesta.

Funktiot ovat luonnollisesti kytköksissä toisiinsa; esimerkiksi tieteellisen tietopohjan rakentaminen edellyttää tiedon välittämistä ja tiedon arviointia. Kun tieteellistä viestintää lähestytään yksittäisen tutkijan kannalta, keskeinen kohta Schafnerin ym. (1994) mallissa on ansioiden osoittaminen eli meritoitumisen prosessi. Verrattuna moneen muuhun julkaisutoiminnan muotoon, tieteellisessä julkaisemisessa tekijä ei yleensä ole kiinnostunut suorasta rahallisesta hyödystä. Sen sijaan julkaisemisesta motivoi (1) yhteisöltä saatu tunnustus, (2) tutkijanuran edistäminen tai (3) tutkimukseen liittyvien rahoitusmahdollisuuksien parantaminen. Nämä ovat niin sanottuja epäsuoria palkkioita (indirect rewards) tekijänoikeuksien luovuttamisesta. (Solomon 2008, 15.) Kun tutkijat siis julkaisevat ja suorittavat vertaisarvioinnin korvauksetta, tieteellinen tutkimus ja siihen liittyvä työ luovutetaan ilmaiseksi kustantajille. Tämä on tieteellisen julkaisemisen erityispiirre.⁷ Tekijänpalkkiot ovat harvinaisia tieteellisen julkaisemisen piirissä. (Saarti 2014, 100, 102.)

2.2 Tiedelehtien hinnoittelukriisi

Tieteellisen julkaisemisen systeemi toimi samalla periaatteella 1600-luvulta⁸ 1900-luvun puoliväliin: tiedeyhteisöt tuottivat kalliita julkaisuja yhteisön hyväksi. Toisen maailmansodan jälkeen valtiot alkoivat panostaa voimakkaasti tieteelliseen tutkimukseen. Tiede kasvoi ja levittäytyi yhä uusille tutkimusalueille, mikä synnytti uusia julkaisuja. Julkaisujen määrä kaksinkertaistui aina

7 Saarti (2014, 100) toteaa: ”Tieteellisten artikkelien julkaiseminen lienee ainoa tuotannon ala, jossa työn tekijät luovuttavat työnsä tulokset ilmaiseksi yrityksille ja ostavat nämä sitten takaisin käyttöönsä joko suoraan tai välittäjien, esimerkiksi tieteellisten kirjastojen kautta” (ks. myös Kallio 2012; Steele 2014, 243). On arvioitu, että työajan hinta tyypillisen artikkelin kohdalla olisi 20 000 dollaria per tutkija. Lisäksi vertaisarvioinnin hinnaksi arvioidaan 4000 dollaria per tutkimus. (Odlyzko 2014, 10–11.)

8 Ensimmäinen ei-kaupallinen tiedejulkaisu, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, syntyi vuonna 1665 tieteellisen kirjeenvaihdon lisääntymisen seurauksena. *Philosophical Transactions* toimi eräänlaisena patenttitoimistona, joka liitti ajatukset ja teoriat esittäjiinsä. Pari kuukautta aiemmin oli Ranskassa aloittanut *Journal des sçavans*, joka toimi kaupallisilla perusteilla. Kaupallinen puoli on ollut siis läsnä tiedekustantamisessa alusta asti. (Karvonen 2014a, 33, 35, 39; Regazzi 2015, 24–25.)

kymmenessä vuodessa 1950-luvulta vuosituhanen vaihteeseen.⁹ Tiedeyhteisöillä ei ollut enää varaa tuottaa kaikkea itse. Kaupalliset tahot kiinnostuivat vähitellen tiedejulkaisuista, koska bisnesmalli oli houkutteleva: julkaisuliiketoiminta on perustunut alusta asti yhteisöllisesti tuotetun ja ilmaiseksi saadun tutkimuksen kaupalliseen hyödyntämiseen. Alussa kaupalliset toimijat vastasivat tarpeeseen ja kysyntään, jonka tieteellisen tutkimuksen lisääntyminen oli synnyttänyt. Sama kehityskulku teki myös tiedekirjastoista merkittäviä toimijoita tieteellisen viestinnän kokonaisuudessa; ne toimivat alati kasvavan tutkimusaineiston välittäjinä – asiakkaan roolissa kustantajiin päin ja aineiston hallinnoijan roolissa tutkimusyhteisöön päin. 1990-luvun puoliväliin mennessä tiedekustantajat olivat ottaneet merkittävän määräysvallan tieteellisen tutkimustiedon levittämisessä. (Carpenter ym. 2011; Regazzi 2015, 181; Saarti 2014, 82; Solomon 2008, 7–9; Steele 2014, 242–243.)

Tiedelehtien hinnoittelukriisiksi (serials crisis)¹⁰ nimetty ilmiö alkoi kehittyä 1970-luvulta lähtien. Sillä viitataan tiedelehtien jatkuvaan, normaalia inflaatiokehitystä nopeampaan hintojen nousuun. Ilmiön taustalla on yhtäältä kaupallisten kustantajien yhä voimakkaampi läsnäolo tiedejulkaisemisessa, toisaalta hintoja säätelevien markkinavoimien poissaolo. Kustantajia suosivan edullisen kustannusmallin¹¹ lisäksi myös hinnoittelumalli on ollut kaupallisille toimijoille suotuisa: kustantajat myyvät yksinoikeudella tuotteita, jotka ostajien, ennen kaikkea tiedekirjastojen, on joka tapauksessa hankittava, jotta ne varmistaisivat tutkijoilleen pääsyn uusimpaan tieteelliseen tietoon. Tällä tavalla voittoa tavoittelevat kaupalliset kustantajat pystyvät määräämään hinnan ilman perinteisiä markkinamekanismeja. Lehtien päätyminen vahvimpien julkaisijoiden omistukseen on

9 Nykyään maailmassa tuotetaan arviolta pari miljoonaa tiedeartikkelia vuosittain. Lääketieteen osuus tästä on noin kolmannes, samoin fysiikan, kemian, teknisten tieteiden ja biokemian yhteenlaskettu osuus. (Saarti 2014, 81–82.) On arvioitu, että tieteellisten artikkelien tuotanto kasvaa vuosittain noin 3,0–3,5 prosentilla (Odlyzko 2014, 21).

10 Regazzi (2015, 181) kuvaa ilmiötä myös nimellä ”scholarly communication crisis”, koska kyse on tieteellisen julkaisutoiminnan keskeisten toimijoiden – kirjastojen, kustantajien ja tutkijoiden – suhteissa tapahtuneesta muutoksesta.

11 Tiedelehtien kustannusmallin ruotiminen muodostaa oman juonteensa tutkimuskirjallisuudessa. Cope ja Phillips (2009, 4) suhtautuvat julkaisijoiden rooliin välikätenä myönteisesti, ja erittelevät useita lisäarvoa tuottavia toimia: valinta, laadunvalvonta, editointi, tuottaminen, käytännön toimivuudesta vastaaminen, ajatuksella luotujen kokonaisuuksien luominen ja toimittaminen, linkitys, brändäys sekä ylipäättään artikkeleiden kaupallisen potentiaalilin hyödyntäminen. Solomon (2008, 3, 10–11, 17–18) ja useat muut näkevät, että viimeistään digiaikana julkaisukustannukset ovat merkittävästi laskeneet, kun lehtiä ei tarvitse enää painaa samassa määrin paperille. On arvioitu, että sähköinen julkaiseminen mahdollistaisi kustannusten leikkaamisen kymmenesosaan printtijulkaisemisesta (Odlyzko 2014, 7). Kustantajat eivät ole vaatimuksista huolimatta avanneet kustannusrakennetta. Arvioita on kuitenkin tehty. Ei-kaupallisten, tiedeyhteisöä edustavien tiedekustantajien kattojärjestön ALPSP:n (Association of Learned and Professional Society Publishers) mukaan voittoa tavoittelemattomien kustantajien osuus on noin puolet tiedejulkaisuista. Niiden perimä hinta julkaistua sivua kohden on kolmannes kaupallisten kustantajien vastaavasta. (Mullen 2010, 85.) Kaupallisten kustantajien voitto-osuudeksi on arvioitu keskimäärin 4000–5000 dollaria per artikkeli. Vertailun vuoksi: fysiikan alan arXiv-julkaisuarkiston kustannukset ovat alle 10 dollaria per artikkeli. On arvioitu, että 300–1000 dollaria per artikkeli riittää laadukkaaseen julkaisuprosessiin. (Odlyzko 2014, 10–11, 21–22.) Edgarin ja Willinskyn (2010, 14–15) tutkimuksessa päädyttiin 188 dollarin kustannuksiin.

entisestään lisännyt kustantajien hinnoitteluvaltaa ja tieteelliseen julkaisemiseen liittyvää valtaa. (Olsbo ym. 2015, 4–5, 22; Regazzi 2015, 143; Solomon 2008, 9–10; Willinsky 2006, xiii.) Maailmassa on nykyisin noin 2000 tiedekustantajaa, joista kolmen suurimman – Elsevierin¹², Springerin ja Wileyn – yhteenlaskettu osuus julkaistuista tiedeartikkeleista on 42 prosenttia. Kustantajat ovat hyödyntäneet hinnoittelultaansa: tiedejulkaisujen hintojen nousu on ollut inflaatiokehitykseen verrattuna nelinkertainen 1980-luvulta 2000-luvulle ulottuvana ajanjaksona.¹³ 2000-luvulla tiedelehtien vuosittaiset hinnankorotukset ovat olleet keskimäärin 7–9 prosenttia. (Kallio 2012; Suomen yliopistokirjastojen neuvosto 2013; Tuuliniemi 2013.) Solomon (2008, 18) arvioi, että tiedejulkaisubisnes kuuluu ”kaikkein tuottavimpiin talouden aloihin maailmassa”¹⁴.

Tämä suurten tiedekustantajien ahneudeksi tulkittu toiminta on johtanut tiedemaailmassa myös vastareaktioihin, joista tunnetuin lienee Elsevieriä vastaan suunnattu boikotti.¹⁵ Myös avoin julkaiseminen nähdään vastareaktiona juuri kustantajien toimintaan. (Odlyzko 2014, 23; Solomon 2008, 9–10; Suomen yliopistokirjastojen neuvosto 2013; Tuuliniemi 2010; Willinsky 2006, xiii.) Irrottautuminen nykyisestä kaupallisesta julkaisumallista ei ole kuitenkaan yksinkertaista, sillä tieteellisessä julkaisemisessa on kyse pitkän ajan kuluessa syntyneistä, syvälle juurtuneista kulttuurillisista käytännöistä. Steelen (2014, 249) mukaan tieteellisessä viestinnässä on kaksi vastakkaista voimaa: yhtäältä on *halu* julkaisukäytäntöjen muuttamiseen ja avoimen julkaisemisen edistämiseen, toisaalta on *kyvyttömyys* irrottautua nykyisestä julkaisu- ja arviointikulttuurista, jossa tutkimusten ja tutkijoiden laatua on totuttu arvioimaan ja johon myös tieteen rahoitus on sidottu. Tietynlaisen julkaisukulttuurin muotoutumisella on rakenteellinen perustansa, joka ohjaa yksittäisten tutkijoiden ja tutkimusyhteisöjen toimintaa ja valintoja. Nykyään yliopistojen toimintaa arvioidaan huomattavasti enemmän kuin ennen. Tämä liittyy niin sanottuun uuteen julkisjohtamiseen (new public management, NPM), jossa keskeistä on tulosohtaus: rahoitus on kytketty saavutettuihin tuloksiin. Yliopistoissa tuloksen tekeminen tarkoittaa ennen kaikkea laadukkaiden julkaisujen tuottamista¹⁶ – julkaisemiseen liittyvät tutkimusmeriitit korostuvat

12 Elsevier on suurin tiedekustantaja. Se julkaisee vuosittain 2000 julkaisusarjaa ja 250 000 artikkelia. Vuonna 2010 Elsevier teki voittoa lähes miljardin euron edestä. (Karvonen 2014b, 42–43.)

13 Tilannetta olisi kiinnostavaa tarkastella myös kustantajien kannalta ja markkinadynamiikan näkökulmasta: Millaiset kilpailutekijät johtavat tällaiseen hinnoitteluun?

14 Tuottoanalyysissä tieteellinen kustantaminen on arvioitu yhdeksi parhaista sijoituskohteista. Englanninkielisen tiedekustantamisen liikevaihto oli vuonna 2011 arviolta 9,4 miljardia dollaria ja voittoprosentti 20–30 prosentin luokkaa. (van Noorden 2013, 427.)

15 Matemaatikko Timothy Gowersin aloitteesta vuonna 2012 syntyneessä Cost of Knowledge -boikotissa tiedeyhteisön jäsenet kieltäytyvät yhteistyöstä (julkaiseminen, vertaisarviointi ja toimitustyö) Elsevierin kanssa. (Karvonen 2014b, 42.) Syksyllä 2016 boikottiin oli osallistunut yli 16 000 tieteentekijää (The Cost of Knowledge 2016).

16 ”Yliopistojen rahoitus on suoraan kytketty julkaisujen tuottamiseen, mikä muuttaa akateemisen elämän ekosysteemiä markkinatalouden suuntaan. Tutkijoiden ja yliopistojen suorituskykyä mitataan ja arvioidaan jatkuvasti, ja keskeisenä mittarina on juuri julkaiseminen, erityisesti kansainvälinen julkaiseminen laadukkaissa joulaleissa.” (Karvonen ym. 2014, 13.)

esimerkiksi suhteessa opetukseen. Vuonna 2013 uudistunut suomalaisten yliopistojen rahoitusmalli lähes kahdeksankertaasti julkaisutoiminnan merkityksen yliopistojen rahoituksessa. Julkaisujen osuus rahoitusperusteista on nyt 13 prosenttia, kun se aiemmin oli 1,7 prosenttia. Lisäksi julkaisemiseen kannustetaan yksipuolisessa formaatissa, tutkimusartikkeleina. Artikkelimuotoinen julkaiseminen onkin vallannut 2000-luvulla voimakkaasti alaa monografioilta ja kokoomateoksilta. Tieteelliset tulokset halutaan nopeasti julki ja julkaisutoiminnan arviointi käytettävissä olevin määrällisin mittarein suosii juuri artikkelimuotoa. Julkaiseminen korkean Julkaisufoorumi-luokituksen (Jufo-luokitus)¹⁷ lehdessä on sekä tutkijan että tutkimusorganisaation tuloksellisuuden näkökulmasta perusteltu vaihtoehto. Rekrytoinneissakin artikkelien tuottajat ovat vahvoilla. (Kallio 2014, 225–226, 255–267; Karvonen 2014b, 67–69; Karvonen 2014c, 106, 112–114, 125; Karvonen ym. 2014, 13; Regazzi 2015, 144–145; Saarti 2014, 83–86.)

Tieteellisen julkaisemisen hintakehitys ja tieteellisen julkaisemisen kulttuuri – ja sitä pönkittävä tiedepolitiikka – vaikuttavat suoraan tiedekirjastojen toimintaan. Tiedekirjastojen tehtävänä on hankkia tutkijoille ja opiskelijoille ne aineistot, jotka tutkimusyhteisö tarvitsee. Tiedejulkaisujen hintojen kasvaessa inflaatiokehitystä nopeammin kirjastot ovat joutuneet karsimaan julkaisutilauksia ja kokoelmia sekä tekemään muita leikkauksia. Tiedekirjastot ovatkin kamppailleet taloudellisten ongelmien parissa 1980-luvulta lähtien. (Oikonomou 2011, 129; Panitch & Michalak 2005; Solomon 2008, 7–9; Shreeves 2009, 201; Tuuliniemi 2010.) Artikkelimuotoisen julkaisemisen vahvistuminen on näkynyt tiedekirjastojen hankinnoissa siten, että tiedelehtien osuus aineistohankinnoista on kasvanut. Nykyisin merkittävä osa tiedekirjastojen rahoituksesta päätyy tilausmaksujen kautta monikansallisille kustantajille. Suomessa 70–80 prosenttia tiedekirjastojen aineistomäärärahoista menee kausijulkaisujen kustantajille. (Euroopan komissio 2011, 34; Odlyzko 2014, 21; Suomen yliopistokirjastojen neuvosto 2013.) Samalla kirjastot ovat sopeuttaneet muita toimintojaan pystyäkseen hankkimaan yhä kalliimmiksi käyviä mutta välttämättömiä e-lehtiaineistoja¹⁸. Tuuliniemi (2010) on eritellyt keinoja, joilla kirjastot – tässä tiedekirjastojen ohella myös yleiset ja erikoiskirjastot – ovat sopeutuneet kasvavien menojen ja niukentuvien resurssien tilanteeseen. Kustannussäästöjä on haettu muun muassa aineistoja ja palveluja karsimalla,

17 Tieteellisten seurain valtuuskunnan yhteydessä toimiva Julkaisufoorumi (julkaisufoorumi.fi) on julkaisujen laadun arvioimiseen tarkoitettu luokitusjärjestelmä. Julkaisufoorumissa arvioitujen lehtien vertailussa hyödynnetään asiantuntija-arvioiden lisäksi muun muassa viittauskerrointa, jossa lehtiä arvostetaan artikkelien saamien viittausten perusteella. Julkaisut arvotetaan opetus- ja kulttuuriministeriön rahoitusmallissa Julkaisufoorumin määrittelemien kategorioiden perusteella, mikä korostaa julkaisemista hyvässä lehdessä (ks. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013, 12, 72). Korkeamman Jufo-luokituksen lehtien merkitys on vain vahvistumassa tulevassa rahoitusmallissa (ks. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2015, 31).

18 Vrt. hinnoittelumallin houkuttelevuus kustantajien kannalta. Jyväskylän yliopiston kirjaston hankintapäällikkö Ulla Pesola: ”Kätemme ovat monella tapaa sidotut. Tutkijayhteisö tarvitsee aineistot joka tapauksessa, joten meidän pitää pystyä ne hankkimaan hinnannousuista huolimatta.” (Kallio 2012.)

toimipaikkoja sulkemalla, aukioloja rajoittamalla, työvoimassa säästämällä (mm. rekrytointien jäädyttäminen, palkanalennukset), lisärahoitusta hankkimalla (mm. käyttäjämaksut), yhteistyöllä ja siirtymällä painetuista aineistoista elektronisiin. Tuuliniemi mainitsee myös avoimen julkaisemisen yhtenä säästökeinona. Juuri tiedelehtien hinnoittelukriisin takia tiedekirjastoilla voi nähdä olevan selkeitä taloudellisia intressejä osallistua avoimen julkaisemisen edistämiseen. Taloudellisen intressin ohella avoin julkaiseminen vastaa hyvin myös kirjaston ydinarvoja, jotka liittyvät tiedon vapaaseen saatavuuteen.¹⁹

2.3 Avoin julkaiseminen

Kaupallinen julkaisutoiminta perustuu ajatukseen tieteellisestä tiedosta yksityishyödykkeenä (private good) ja kauppatavarana. Kaupallisten piirteiden korostuminen luonnehtii post-akateemista tiedettä. Siihen kuuluu yksinoikeus tieteelliseen tietoon, paikallisuus, tutkijan alamais- tai konsulttirooli sekä tutkimuksen toimeksiantolähtökohta. Tuotettu tieteellinen tieto nähdään osana liiketoimintaa. (Karvonen 2014b, 75.) Avoimen julkaisemisen peruslähtökohtana on tieteellisen tiedon määrittelemisen julkishyödykkeeksi (public good). Julkishyödyke on (1) yhteisesti kulutettava hyödyke, jonka kuluttaminen ei vähennä kenenkään muun mahdollisuutta kuluttaa sitä, ja (2) se on vapaasti saatavilla. Willinskin (2006, 17) mukaan tieteellinen tieto on myös julkista tietoa (public knowledge), koska se on – useimmiten – julkisesti rahoitettua²⁰. Perinteinen, ei-kaupallinen tapa tarkastella tiedettä on nähdä se Marcel Maussin määrittelemänä lahjataloutena: tieteen tulokset ovat lahja koko ihmiskunnalle²¹. Tämä ajatus liitetään idealistisessa mielessä kaikkeen tieteelliseen tutkimukseen, mutta käytännössä se toteutuu vain avoimessa julkaisemisessa. Avoin julkaiseminen on osa informaatiolahjataloutta, koska siihen sisältyy suoran, vastikkeettoman saatavuuden ajatus. Avoimen julkaisemisen peruskriteereitä on, että tutkimustulokset ovat kaikkien saatavilla, ilmaiseksi ja esteettömästi. Tästä tulee nimitys *open access* (OA), avoin saatavuus, josta käytän tässä tutkielmassa vakiintuneen tavan mukaista ja merkitykseltään kattavampaa nimitystä *avoin julkaiseminen*. (Cope & Phillips 2009, 3; Karvonen 2014b, 76–78; Willinsky 2006.)

19 Esimerkiksi Juntusen ja Saartin (2012: 101) mukaan kirjaston tärkein tehtävä, jolle kaikki muut tehtävät ovat alisteisia, on dokumentoituun tietoon liittyvien tarpeiden tyydyttäminen. Tämä perustehtävä on täysin yhteneväinen avoimen julkaisemisen peruserätyksen kanssa.

20 Suomalaisista tutkimusorganisaatioista yliopistot tuottavat valtaosan (64 prosenttia vuosina 2008–2010) tieteellisistä julkaisuista. Myös muu tutkimus on pääosin julkisrahoitteista: yritykset tuottivat vuosina 2008–2010 vain 3,4 prosenttia tieteellisistä julkaisuista. (Kortelainen 2014, 138; Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013, 16.)

21 Eräs avoimeen saatavuuteen liittyvistä perusteemoista on ollut rikkaiden ja köyhien välisen tietokuilun kaventaminen. Hinnoittelukriisi koskee kirjastoja kaikissa maissa, mutta erityisesti se vaikuttaa köyhien maiden tiedekirjastojen toimintaan. (Merrett 2006; Solomon 2008, 16–17.) Tieteen demokratisoimisen ajatus on keskeinen avoimessa julkaisemisessa, ja se on näkynyt kehitysmaatemaatiikan ohella myös mm. terveystieteiden merkityksenä (Regazzi 2015, 194).

Suberin (2004) avoimen julkaisemisen lyhyeen määritelmään sisältyy vapaan saatavuuden ja ilmaisuuden ohella myös digitaalisuus ja verkkoyhteys (online). Tämä korostaa uuden teknologian merkitystä OA:n synnyssä: avointa julkaisemista on melkein mahdoton ajatella ilman sähköisen, elektronisen tai digitaalisen julkaisemisen²² kehitystä. Open access -liikkeen alku ajoittuikin juuri 1990-luvulle²³, joka oli käännteentekevää aikaa viestintäteknologian ja -kulttuurin kannalta. Avoimen julkaisemisen kehityksen kannalta tärkeimpiä taustatekijöitä on kaksi: (1) tiedelehtien hinnoittelukriisi oli luonut tarpeen muutokselle, ja (2) World Wide Webin (WWW) kehitys loi keinon muutoksen toteuttamiseksi. Elektronisen tieteellisen julkaisemisen juuret ulottuvat aina 1970-luvulle ja tiedejulkaisuja oli levitetty tietoverkoissa jo 1980-luvulla, mutta vasta WWW teki elektronisesta levityksestä käytännöllisen ja houkuttelevan kanavan. Itse asiassa WWW kehitettiin alun perin juuri tutkimusviestintää ja dokumenttien vapaata jakamista varten. 2000-luvun alkuun mennessä siitä oli tullut tieteellistä julkaisemista dominoiva kanava. Vuoteen 2009 mennessä noin 90 prosenttia kaikista tieteellisistä julkaisuista oli verkossa. (Cope & Phillips 2009, 1; Kortelainen 2014, 157–163; Regazzi 2015, 29, 163, 182; Savenije 2003, 216; Solomon 2008, 3.)

2.4 Avoimen julkaisemisen muodot

Avoimen julkaisemisen toteutustavat ja avoimuuden asteet vaihtelevat. Peruserottelu tehdään niin sanotun vihreän ja kultaisen avoimen julkaisemisen välillä (green OA, golden OA). Vihreä julkaiseminen tapahtuu perinteisen julkaisemisen rinnalla. Se ei korvaa perinteistä julkaisemista, vaan täydentää sitä. Käytännössä vihreä OA-julkaiseminen tarkoittaa tutkimusartikkelien rinnakkaistallentamista ja -julkaisemista (self-archiving) avoimessa julkaisuarkistossa joko samanaikaisesti tai tietyn viiveajan (embargo) jälkeen. Rinnakkaisjulkaiseminen edellyttää, että julkaisemiseen on lupa kustantajalta. Kultainen OA-julkaiseminen viittaa varsinaisiin open access -julkaisuihin, jotka ovat vaihtoehto kaupallisien perusteiden toimiville lehdille. (Solomon 2008, 11.) Vaikka maksuttomuus on avoimen julkaisemisen keskeinen kriteeri, avoin julkaiseminen itsessään ei ole ilmaista. Kustannukset liittyvät laitteistoon, ohjelmistoihin ja tietoliikenteeseen sekä varsinaiseen toimitustyöhön. Willinsky (2006, 212–213) erottelee rahoitusmallin perusteella useita open access -julkaisujen tyyppisiä (so. golden OA -tyypit):

22 Käytän sähköistä, elektronista ja digitaalista julkaisemista synonyymeinä (vrt. Rosti 1999, 1).

23 Stevan Harnadin *Psychology* oli ensimmäinen tieteellinen OA-julkaisu. *Psychology* perustettiin vuonna 1989, ja se jatkoi toimintaansa vuoteen 2002. (Mullen 2010, 28.) Ensimmäinen tieteellinen printtilehti, joka muutettiin kokonaan avoimeksi, oli *Florida Entomologist*. Tämä tapahtui vuonna 1994. (Regazzi 2015, 184.)

- a) julkaisut, joissa tekijä maksaa (author fee);
- b) julkaisut, joissa tukija maksaa (subsidized);
- c) julkaisut, joissa käyttäjä maksaa lisäpalveluista (added value);
- d) julkaisut, joissa käyttäjä maksaa välittömästi saatavuudesta (delayed);
- e) julkaisut, joissa käyttäjä maksaa tietyistä artikkeleista (partial);
- f) julkaisut, joissa osa käyttäjistä maksaa (selected);
- g) julkaisut, joissa kustannukset hoidetaan OA-julkaisujen välisellä yhteistyöllä (cooperative).

Listaus havainnollistaa, miten avoin julkaiseminen voi tarkoittaa eri tilanteissa eri asioita. Niin sanotun kirjoittajamaksun²⁴ (a- ja b-kohdat) kustannukset hoituvat käytännössä usein apurahan tai tutkimusinstituution kautta (Karvonen 2014a, 44). Kohdissa c–f kyse on peruskäyttäjän kannalta rajoitetusta saatavuudesta, mikä hämärtää avoimen julkaisemisen perusajatusta ja on omiaan synnyttämään harmaita alueita avoimen julkaisemisen alueella. Suberin (2008) mukaan kyse ei ole avoimesta julkaisemisesta, kun avoimuutta jollain tavalla rajoitetaan.²⁵ Harmaalla alueella – tai puhtaasti huijaustarkoituksessa – tapahtuvaa avointa julkaisemista kartoittaa niin sanottu Beallin lista (Beall's List)²⁶. Päivitettävään listaan on koottu epäilyttäviä OA-julkaisijoita²⁷, jotka eivät toteuta avoimen julkaisemisen periaatteita, vaikka niin väittävät.

Vihreässä avoimessa julkaisemisessa elektroniset julkaisuarkistot²⁸ (repository) ovat keskeisin julkaisukanava. Tällainen on esimerkiksi Tampereen yliopiston yhteydessä toimiva TamPub, joka on tyypillinen institutionaalinen arkisto (institutional repository). Instituutioon kytkeytyvien arkistojen lisäksi on aiheenmukaisia tai tieteenalaan liittyviä julkaisuarkistoja, joista tunnetuin on

24 Kirjoittaja-, käsittely- tai julkaisumaksu (article processing charge, APC) viittaa kultaisen OA-julkaisemisen maksuun, jolla katetaan julkaisemisen kustannuksia.

25 Suber (2008) on listannut näitä avoimuuden rajoituksen muotoja (ks. Incomplete realizations of open access).

26 Listaa päivittää Jeffrey Beall, joka työskentelee kirjastonhoitajana Coloradon yliopistoon kuuluvassa Auraria Libraryssa. Hän kirjoittaa myös Scholarly Open Access -blogia (<http://scholarlyoa.com/>), josta Beallin lista löytyy. Elliot (2012) määrittelee ”saalistustarkoituksessa” toimivat OA-julkaisut seuraavasti: ”Predatory open-access publishers are those that unprofessionally exploit the gold open-access model for their own profit. That is to say, they operate as scholarly vanity presses and publish articles in exchange for the author fee. They are characterized by various level of deception and lack of transparency in their operations. For example, some publishers may misrepresent their location, stating New York instead of Nigeria, or they may claim a stringent peer-review where none really exists. – – Predatory open-access publishers prey mostly on researchers in the STM fields because that’s where the grant money is.”

27 Suomalaisen yliopistokirjastojen OA-sivuilla on erilaisia nimityksiä harmaalla alueella toimiville epäilyttäville kustantajille: ”epämääräiset kustantajat”, ”turhakekustantamot” (vanity publishers), ”huijarikustantamot” ja ”saalistavat lehdet”. Epäilyttävät OA-julkaisijat olivat osasyynä Open Access Scholarly Publishers Associationin (OASPA) perustamiseen vuonna 2008. OASPA pyrkii toimimaan päinvastoin kuin Beallin lista: se pyrkii nostamaan esiin esimerkillisiä OA-julkaisijoita (Elliot 2012).

28 Verkkojulkaiseminen oli alkanut suomalaisyliopistoissa jo 1990-luvulla, mutta julkaisuarkisto-nimitys vakiintui Suomessa vasta 2000-luvun puolivälissä. OA-liikkeeltä omaksuttuun nimeen sisältyi tietoisempi suhde avoimeen julkaisemiseen, ja 2000-luvun puolivälistä alkaen julkaisuarkistotoimintaa kehitettiin erilaisin hankkein. (Olsbo ym. 2015, 33–34.)

vuonna 1991 perustettu fysiikan alan arXiv.org²⁹. Julkaisuarkistojen rahoitus voi tulla kehysorganisaatiolta tai tutkimusorganisaatiolta, tai arkiston toiminta voidaan rahoittaa organisaatioiden yhteistuotantona. Arkistot tarjoavat yleensä vapaan pääsyn ennakkojulkaisuihin ja julkaisupäätöksen saaneisiin artikkeleihin. Julkaisukriteerinä on tavallisesti kuuluminen asianomaiseen julkaisuyhteisöön (esim. yliopisto tai tieteenala). Artikkeleiden lisäksi arkisto voi sisältää mitä tahansa tutkimustyöhön liittyvää materiaalia, kuten teknisiä raportteja, julkaisemattomia tekstejä, konferenssipapereita, tutkimusdataa, verkkosivuja tai audio- ja videomateriaalia.³⁰ Usein aineistojen talletus on tekijöiden itsensä vastuulla (vrt. self-archiving, rinnakkaisjulkaiseminen), samoin tekijänoikeuskysymyksistä huolehtiminen. (Shreeves 2009, 197–199.) Rinnakkaisjulkaiseminen sisältää omaa käsitteistöään, ja keskeisimmät käsitteet liittyvät tieteellisen artikkelin eri julkaisuversioihin. Julkaisu voi olla käsikirjoitusversio (pre-print)³¹, tekijän versio (post-print)³² tai kustantajan versio (final publication)³³. Käsikirjoitusversio on tekijän versio ennen vertaisarviointia. Tekijän versio on vertaisarvioitu ja julkaisemiseen hyväksytty artikkeli, joka vastaa sisällöltään lopullista, julkaistavaa versiota. Tekijän versiosta kuitenkin puuttuu artikkelin viimeistely ulkoasu taittoineen, logoineen ja sivunumeroineen, jotka ovat mukana kustantajan versiossa.³⁴ Avoimen julkaisemisen kannalta on olennaista, että tutkija säilyttää itsellään tekijän version, koska rinnakkaisjulkaisuoikeus koskee yleensä sitä. Useimmat kansainväliset tiedekustantajat sallivat artikkelin tekijän version tallentamisen organisaation julkaisuarkistoon (Sisäntö ym. 2012, 4, 12.)

Kultaisen ja vihreän julkaisemisen lisäksi avoimen julkaisemisen yhteydessä mainitaan niin sanottu hybridimuoto (hybrid OA). Siinä artikkelin kirjoittaja tai jokin muu taho voi ostaa kaupallisessa lehdessä julkaistavan artikkelin avoimeksi. Hybridijulkaiseminen ei ole olennaisesti lisännyt

29 Paul Ginspargin perustama arkisto (vuoteen 1998 asti palvelin toimi nimellä xxx.lanl.gov) syntyi yhtäältä tarpeesta säilyttää sähköpostitse jaetut tieteelliset dokumentit yhdessä paikassa, toisaalta halusta jakaa tietoa sähköpostiverkoston ulkopuolisille tieteentekijöille. Ginspargin arkistolla on ollut keskeinen merkitys avoimen julkaisemisen historiassa. (Regazzi 2015, 30, 134–135, 183–184.). Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) -tutkimusorganisaation Cybermetrics Labin tuottamassa maailman julkaisuarkistojen vertailussa (Ranking Web of Repositories) arXiv.org arvostettiin tammikuussa 2016 ykköseksi. Rankingissa arvioidaan arkistojen kokoa, näkyvyyttä, laatua ja ajantasaisuutta. (Consejo Superior de Investigaciones Científicas 2016.)

30 Suomalaisen julkaisuarkistojen aineistoprofileista, ks. Olsbo 2015, 38–41.

31 Yliopistokirjastojen verkkosivuilla mainitaan seuraavia termejä: pre-print, pre-refereeing, submitted version, author-submitted article ja author's draft.

32 Yliopistokirjastojen verkkosivuilla mainitaan seuraavia termejä: post-print, final draft, final draft post-refereeing, accepted author manuscript, accepted article, author's accepted manuscript, author-accepted version ja author's final version.

33 Yliopistokirjastojen verkkosivuilla mainitaan seuraavia termejä: final publication, final published article, final published version, publisher's version, publisher pdf, publisher's pdf, published journal article, version of record ja definitive version.

34 Tampereen yliopiston (2016) OA-sivulla mainitaan vielä ”kustantajan versio ennen lopullista julkaisua”. Tätä kuvataan termeillä Epub, Ahead of Print, Epub ahead of Print, In Press, Corrected Proof, Online First, Forthcoming Article ja Offprint.

tutkimusten avointa saatavuutta, vaikka asianmukaisesti toimiessaan se voisi tarjota hyvän vaihtoehdon avoimelle julkaisemiselle.³⁵ Tällöin kertaalleen avoimeksi ostetusta aineistosta ei perittäisi enää maksua. Käytännössä hybridimuotoinen avoin julkaiseminen on kuitenkin lisännyt juuri kaksinkertaista maksamista (double dipping)³⁶. (Björk 2012; Olsbo ym. 2015, 5; Steele 2014, 250).

2.5 Avoin julkaiseminen käytännössä: OA:n merkitys ja ongelmat

Avoimen julkaisemisen tavoitteena on muun muassa parantaa tutkimustulosten saatavuutta, näkyvyyttä, vaikuttavuutta, käytettävyyttä ja hyödynnettävyyttä (Opetusministeriö 2005, 16–18). Tutkimuksissa onkin tuotu esiin, miten avoin julkaiseminen lisää tutkimuksen saamien viittausten määrää ja sitä myötä tutkimuksen vaikuttavuutta (Saarti 2014, 101; Mullen 2010, 25–26, 106). Swanin (2010) tutkimuksen mukaan joillakin tieteenaloilla viittausten lisäys on ollut erityisen huomattava: lääketieteessä 300–450 prosenttia, fysiikassa ja astronomiassa 170–580 prosenttia ja maataloustieteissä 200–600 prosenttia. Rinnakkaisjulkaisemisen on todettu tuovan viittauksia myös alkuperäiselle julkaisulle, mikä puolestaan on lisännyt lehden merkittävyyttä (Sisättö ym. 2012, 14).³⁷

Avoin tieteellinen julkaiseminen on yleistynyt 1990-luvun jälkeen, mutta ei läheskään vastaavalla vauhdilla kuin elektroninen tieteellinen julkaiseminen. Avoimen julkaisemisen kulttuuria on juurrutettu lukuisin konferenssein ja julistuksin, joiden merkitys on ollut käsitteiden ja avointa tiedettä tukevien toimintaperiaatteiden vakiinnuttamisessa osaksi tieteellistä diskurssia.³⁸ (Regazzi

35 Ratkaisevaa olisi Steelen (2014, 250) mukaan muuttaa lisenssisysteemi, jossa eri kirjastot maksavat samasta aineistosta: ”The crucial question is how to transform the subscription model into an article processing charge, but without the distortions seen to date in the implementations of the Finch Report.” Finchin raportilla viitataan vuonna 2012 julkaistuun raporttiin (*Accessibility, sustainability, excellence: How to expand access to research publications*), jossa määriteltiin Ison-Britannian avoimen julkaisemisen politiikkaa. Raportissa ehdotettiin radikaaleja muutoksia tieteelliseen julkaisemiseen Ison-Britanniassa, muun muassa siirtymistä perinteisestä kaupallisesta julkaisemisesta kokonaan kultaiseen avoimeen julkaisemiseen. Ajatuksena oli, että tutkijat olisivat ostaneet artikkelit avoimiksi joko lisääntyneen tutkimusrahoituksen tai valtionrahoituksen avulla. Tämä koettiin kuitenkin pian liian kalliiksi tavaksi edistää avoimuutta, ja rinnalle otettiin myös vihreän avoimen julkaisemisen malli. (Regazzi 2015, 199.)

36 Kaksinkertaisessa maksamisessa kirjasto maksaa normaalit lisenssimaksut ja sen lisäksi samaan pakettiin kuuluvia yksittäisiä artikkeleita ostetaan avoimiksi. Tai sitten kustantajat ovat veloittaneet kirjastoilta maksuja aineistosta, jonka jokin muu taho – Steelen esimerkkitapauksessa lääketieteen tutkimusta tukeva Wellcome Trust – on ostanut kaikille avoimeksi. (Steele 2014, 250.)

37 Sisättö ym. (2012, 4) kuvaa hyödyn syntymistä näin: ”julkaisuarkistoista Internetin hakukoneilla löytyvät artikkelikopiot markkinoivat alkuperäisjulkaisua, lisäävät osaltaan artikkelin näkyvyyttä ja viittauksia, sekä kasvattavat lehden impakttilukua.”

38 Esimerkkeinä voi mainita metadatan yhteentoimivuusmallien kehittelyn (Open Archives Initiative vuonna 1999), vihreän ja kultaisen avoimen julkaisemisen määrittely (Budapest Open Access Initiative vuonna 2001) ja avoimen julkaisemisen määritelmä (Berliinin OA-julistus vuonna 2003) (Regazzi 2015, 30–31). Regazzin (2015, 189–190) mukaan erityisesti vuodet 1998–2008 olivat ratkaisevaa aikaa avoimen julkaisemisen käsitteellisen ja toiminnallisen yhdenmukaisuuden luomisessa.

2015, 189–196.) Avoimen julkaisemisen painoarvoa osana tieteellistä julkaisemista voi arvioida monella tavalla. Avoin tiede ja tutkimus -hankkeessa on vertailtu eri Euroopan maiden edistymistä avoimessa julkaisemisessa, ja tuotu esiin huomattavia eroja OA-politiikoiden välillä (Lomazzi & Chartron 2014; Olsbo 2015, 6–24). EU-komission teettämän tutkimuksen mukaan avoimessa julkaisemisessa on kuitenkin saavutettu käännekohta: vuonna 2011 julkaistuista tutkimusartikkeleista noin puolet oli vapaasti saatavilla joko välittömästi tai embargoajan³⁹ jälkeen (Euroopan komissio 2013). Noin kolmannes maailman vertaisarviointia käyttävistä tieteellisistä lehdistä on OA-lehtiä (golden OA) (Heikkilä 2012). Laakson ja Björkin (2012) mukaan avoimesta julkaisemisesta on tilastojen perusteella kasvanut vuosikymmenessä vaihtoehto perinteiselle tilaus- ja lisenssimaksuihin perustuvalla järjestelmällä. OA-artikkelien osuus tiedeartikkeleista oli vuonna 2011 arviolta 17 prosenttia, ja osuus on kasvanut 2000-luvun aikana yhden prosenttiyksikön vauhdilla vuosittain. Kasvua selittää kaupallisten toimijoiden kiinnostuminen avoimesta julkaisemisesta sekä tiettyjen tieteenalojen, kuten lääketieteen, erityisen voimakas OA-julkaisemisen lisääntyminen. (Laakso & Björk 2012, 5–6, 8.)

Suuri osa kustantajista sallii nykyään vähintään artikkelin tekijän version rinnakkaistallentamisen (green OA).⁴⁰ Taustalla on laaja julkaisijoihin kohdistunut painostus keskeisten rahoittajien taholta. (Björk 2012, 2; Heikkilä 2012; Shreeves 2009, 199.) Julkaisuarkistojen ongelmana pidetään kuitenkin niiden sisäänpäinkääntyneisyyttä: ne palvelevat lähinnä omaa kehysorganisaatiotaan eikä niihin liity samanlaista arvotuskäytäntöä kuin tieteellisiin julkaisuihin. Tutkijoiden kiinnostus julkaisuarkistoja kohtaan ei olekaan kovin suurta, sillä ne mielletään enemmän säilytys- kuin julkaisupaikoiksi.⁴¹ Tosin myös julkaisuarkistojen säilytysfunktio – mahdollisuus hallittuun pitkäaikais säilytykseen – nähdään erittäin tärkeänä. (Cope & Phillips 2009, 4; Regazzi 2015, 158;

39 On huomioitava, että suuret kaupalliset kustantajat voivat käyttää valtaansa juuri embargoaikojen pituuksia määrittellessään – kuten ne ovat tehneet (Olsbo ym. 2015, 5).

40 Keskeisten kustantajien ja tiedelehtien suhtautuminen rinnakkaisjulkaisemiseen päivittyi SHERPA/RoMEO-palveluun. Palveluun on koottu tiedot yli 1100 kansainvälisen kustantajan ja yli 18 000 lehden OA-käytännöistä. 67 prosenttia kustantajista sallii pre-print- tai post-print-version tallentamiseen tutkijan oman organisaation julkaisuarkistoon. (Sisättö ym. 2012, 4.) Kielteisimmin rinnakkaisjulkaisemiseen suhtautuvat Harjuniemen (2012, 19) mukaan kotimaiset tiedekustantajat (ks. myös selvitys suomalaisten tiedelehtien OA-rahoituksesta, Ilva & Lilja 2014). Shreeves (2009, 199) huomauttaa, että kansainvälistenkin kustantajien käytännöt voivat vaihdella ja olla yksityiskohdiltaan sekavia. Rahoittajien avoimeen julkaisemiseen liittyvät vaatimukset on koottu SHERPA/JULIET-palveluun. SHERPA (Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access) oli alun perin brittiläisten yliopistokirjastojen muodostama konsortio, joka pyrki varmistamaan sähköisen arkistoaineiston vapaan saatavuuden. Vuonna 2002–2003 SHERPA aloitti rinnakkaisjulkaisemisen kehittämiseen ja käytäntöjen vakiinnuttamiseen tarkoitetun RoMEO-projektin (Rights Metadata for Open Archiving). (Regazzi 2015, 187–189.)

41 Shreeves (2009, 202–203) listaa useita todellisia tai mahdollisia syitä, mitkä muodostavat pullonkaulan julkaisuarkistojen laajemmalle hyödyntämiselle. Hän mainitsee muun muassa arkistoja koskevan tietoisuuden puutteen, tekijöiden halun säilyttää välit julkaisijoihin ja julkaisukulttuurin. Edellytyksenä julkaisuarkistojen merkityksen kasvattamiseen on Shreevesin (2009, 205–207) mukaan se, että niiden kehityksessä siirrytään arkistokeskeisyydestä (repository-centric) palvelukeskeiseen (services-centric) lähestymistapaan.

Shreeves 2009, 197–198, 202–203.) Julkaisufunktion puutteiden vuoksi rinnakkaisjulkaiseminen ei ole toteutunut siinä määrin kuin se olisi mahdollista. Tämä on havaittu myös suomalaisessa tutkimuksessa⁴²: rinnakkaisjulkaiseminen tunnetaan huonosti, vaikka yliopistot ohjeistavat rinnakkaisjulkaisemista vaatimuksin ja kehotuksin (ks. Harjuniemi & Mäki 2012; Heikkilä 2013; Sisättö ym. 2012). Samaan aikaan julkaisuarkistoja pidetään kuitenkin tärkeinä elementteinä avoimessa julkaisemisessa (Kersting & Pappenberger 2009; Olsbo ym. 2015, 28; Poynder 2014; Shreeves 2009, 202; Steele 2014, 251).

Julkaisuarkiston arvostusongelma kuvastaa avoimeen julkaisemiseen laajemmin liittyvää meritoitumisen ongelmaa. Meritoitumisen kannalta olisi olennaista, että avoin julkaiseminen – joko OA-lehtien tai rinnakkaisjulkaisemisen kautta – olisi tutkijan kannalta houkutteleva vaihtoehto. Käytännössä tämä tarkoittaisi, että avoin julkaisukanava olisi tiedeyhteisön keskuudessa arvostettu ja julkaisukanavien luokituksessa korkealle nostettu vaihtoehto. (Regazzi 2015, 159–160, 199–200.) Kun avoimen julkaisemisen yleisyyttä tarkastellaan julkaisujen arvottamisen kautta, olennaista on OA-julkaisujen osuus laadukkaista julkaisuista. Julkaisufoorumin luokituksessa lehdet arvioidaan asteikolla 0–3, jossa: 0 = ei täytä perustason kriteereitä; 1 = perustaso; 2 = johtava taso; 3 = korkein taso.⁴³ Directory of Open Access Journals -palveluun (DOAJ)⁴⁴ indeksoitujen kultaisen avoimen julkaisemisen lehtien tarkastelu syksyllä 2015 tuotti seuraavan listan:

- 0-tason OA-julkaisuja 424 kappaletta, joista Beallin listaan sisältyviä 158 kappaletta;
- 1-tason OA-julkaisuja 2064 kappaletta, joista Beallin listaan sisältyviä 44 kappaletta⁴⁵;
- 2-tason OA-julkaisuja 54 kappaletta;
- 3-tason OA-julkaisuja 12 kappaletta.

Julkaisufoorumissa oli tarkasteluhetkellä 2- tai 3-tason tiedejulkaisuja kaikkiaan 2846 kappaletta. Voidaan siis todeta, että vähintään johtavan tason OA-julkaisujen joukko muodostaa suhteellisen pienen, noin kahden prosentin osuuden tiedejulkaisujen kokonaisuudesta. Kun tutkija näin ollen etsii laadukkaaksi arvostettua julkaisukanavaa artikkelilleen, on todennäköistä, että hän valitsee

42 Harjuniemen ja Mäen (2012, 5) tutkimuksessa tarkasteltiin kahta suomalaisyliopistoa: ”Jyväskylän yliopiston JyX-arkistoon ja Tampereen yliopiston TamPub-arkistoon saatiin vuoden 2011 aikana vain muutamia satoja artikkeleita, vaikka tutkijat julkaisevat vuosittain noin 1500 vertaisarvioitua tutkimusartikkelia kummassakin yliopistossa.”

43 Julkaisufoorumin luokituksen tekevät tiedeyhteisön jäsenet, jotka on jaettu tieteenaloja edustaviin paneelisiin. Kahdelle ylimmälle tasoluokalle on asetettu paneelikohtaiset, julkaisuvolyymien perusteella määräytyvät kiintiöt, jotta tutkimusalojen edustus olisi tasapuolinen. Panelistien tehtävänä on arvioida julkaisukanavien julkaisukäytäntöjä ja tiedeyhteisössä vallitsevia arvostuksia. Panelistien näkemystä täydentävät erilaiset vaikuttavuusindikaattorit ja indeksointitiedot. Jufo-luokitusten täydennysarviointeja tehdään jatkuvasti; päivitysarviointeja tehdään neljän vuoden välein, seuraavan kerran vuonna 2018. (Julkaisufoorumi 2016.)

44 DOAJ on ruotsalainen web-palvelu, joka toimii OA-julkaisujen päivittyvänä indeksinä (Mullen 2010, 152–153).

45 Se, että Beallin listaan kuuluvia lehtiä on myös perustason tiedejulkaisuissa, herättää tietysti kysymyksiä sekä Beallin listan että Julkaisufoorumin suhteen. Tämä on otettu myös Julkaisufoorumissa huomioon, ja Beallin listalla olevia lehtiä on käyty läpi vuoden 2015 aikana (ks. Tieteellisten seurain valtuuskunta 2015).

kaupallisen kustantajan tiedejulkaisun. Samalla on kuitenkin huomattava, että 2- tai 3-tason lehdistä 1619 kappaletta, eli reilusti yli puolet (57 prosenttia), sallii rinnakkaistallennuksen.

Suber (2015) on huomauttanut, että avoin julkaiseminen tai saatavuus ei tarkoita samaa kuin universaali saatavuus. Vaikka julkaisu olisi saavuttanut avoimuutensa, se ei välttämättä ole tavoittanut potentiaalista vastaanottajakuntaansa.⁴⁶ Keskeiset kysymykset erityisesti julkaisuarkistojen hyödyntämisessä liittyvät – meritoitumisen ohella – OA-aineiston löytämiseen ja tiedonhakuun. Olennaista on julkaisuarkistojen aineistojen löydettävyyden yksittäisten arkistojen ulkopuolella, mihin jo Lynch ja Lippincott (2005) kiinnittivät huomiota yhdysvaltalaisia julkaisuarkistoja koskevassa tutkimuksessaan. Hakutoimintojen kehittäminen onkin ollut keskeisiä seikkoja avoimen saatavuuden edistämässä.⁴⁷ Lynch ja Lippincott tuovat esiin erityisesti yhteensopivan avoimen metadatan⁴⁸ merkityksen, joka mahdollistaa Googlen tapaisten hakurobottien toiminnan. Yksittäisinä toimijoina julkaisuarkistot toimivat lähinnä säilytyspaikkoina, mutta toisiinsa linkittyessään ja tarjotessaan aineistot laajalti haettaviksi ne voivat olla houkuttelevia julkaisupaikkoja. Tämä taas lisää julkaisuarkistoissa olevan tutkimusaineiston näkyvyyttä, saatavuutta ja käyttöä, mikä puolestaan kasvattaa edelleen yksittäisten julkaisuarkistojen houkuttelevuutta ja edistää kriittisen massan muodostumista. Avointen tietoa-aineistojen indeksointi ja nostaminen tiedonhaussa tasavertaiseksi lisensoitujen aineistojen rinnalle on Mullenin (2010, 26) mukaan ainoa tapa edistää avoimen julkaisemisen aineistojen saatavuutta. Yksittäisinä toimijoina julkaisuarkistot eivät Shreevesin (2009, 200, 203) mukaan pysty muodostamaan minkäänlaista vastapainoa tiedejulkaisemisessa. Julkaisuarkistojen keskinäisen linkittymisen merkitys on tunnistettu myös Suomessa⁴⁹. Silti ongelmia on ollut aivan perusasioissakin, kuten kattavan

46 Suber (2015) käsittelee kysymystä enemmän tekniseltä kannalta, ja erittelee neljä esteettä avoimen julkaisun saatavuudessa: (1) suodattamiseen ja sensurointiin liittyvät esteet, (2) kieleen liittyvät esteet, (3) käyttäjän taitoihin liittyvät esteet (mm. webbisivujen käytettävyysongelmat), (4) tietoliikenneyhteyksiin liittyvät esteet (ml. digitaalinen kuilu). Globaalissa tarkastelussa on helppo nähdä kirjastojen rooli näiden esteiden poistajana tai madaltajana, mutta suomalaisten tiedekirjastojen kannalta kyseiset esteet eivät välttämättä ole relevantimpia. Tämän takia saavutettavuuden kysymystä tarkastellaan tässä enemmän tiedonhaun ja meritoitumisen kulttuurin kannalta.

47 Erityisesti Open Archives Initiativen (OAI) piirissä on vuodesta 2001 lähtien kehitetty metadatan yhteentoimivuusmalleja. (Regazzi 2015, 190; Shreeves 2009, 199). OpenAIRE-projektin tavoitteena on luoda eurooppalainen avoimen julkaisemisen infrastruktuuri. Hanke ajoittui vuosille 2009–2014, jatkohanke ulottuu vuoteen 2020. Tällä hetkellä viisi kotimaista julkaisuarkistoa on mukana OpenAIRE-haravoinnin piirissä.

48 OAI-PMH-metadatatprotokolla (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting) on mahdollistanut jo pitkään tiedonhaun julkaisuarkistoista (ks. Hubbard 2005, 3; Lynch & Lippincott 2005; Regazzi 2015, 190). Muitakin yhteisiä rajapintoja julkaisuarkistojen välillä on, kuten OpenSearch, SWORD ja REST (Olsbo ym 2015, 33). Hubbardin (2005, 3) mukaan ratkaisevaa on yhteen linkittyneistä arkistoista muodostuva kokonaisuus ”To someone searching for a particular eprint, the fact it is on an institutional repository is irrelevant. The OAI system ties all the subject-based and institutional repositories together into one massive virtual archive. A search service will just find those articles that match the search, present the abstract of the eprint and the reader can view the full-text if required. — One of the strengths of the Open Access movement is that different projects are not in competition with each other. When dissemination is the aim, then the more players the better.”

49 Muun muassa vuosina 2009–2010 toteutetussa Julkaisuarkistojen infrastruktuuri -hankkeessa pohdittiin yhteisen

rinnakkaisjulkaisujärjestelmän luomisessa:

”Rinnakkaistallentamisen käyttöönotto yliopistoissa on kangerrellut, vaikka periaatteelliset valmiudet ovatkin olemassa. Tarvittaisiin kansallisen tason rinnakkaistallennusjärjestelmä takamaan tallennusmahdollisuus kaikille tutkimusorganisaatioille sekä mahdollistamaan tiedonhaku rinnakkaistallennetuista julkaisuista koko maan tasolla.” (Suomen yliopistokirjastojen neuvosto 2013.)

Erilaisia yrityksiä luoda julkaisuarkistojen verkosto on tehty. Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies (ROARMAP) on pyrkimys rakentaa julkaisuarkistojen rajat ylittäviä käytäntöjä erityisesti tiedonhaun osalta. Hakukone Google (erityisesti Google Scholar) etsii tieteellisiä artikkeleita internetistä ja kirjastoista, myös julkaisuarkistoista, mutta kaikki avoin aineisto ei indeksoidu sen tietokantoihin.⁵⁰ Julkaisuarkistoista on koottu listaa Directory of Open Access Repositories -sivustolle (OpenDOAR)⁵¹, ja Suomesta mukana on 15 julkaisuarkistoa⁵². (Regazzi 2015, 138–139, 193.) Keskinäisen linkittymisen ohella esillä on ollut kattavien tieteenalakohtaisten tai kansallisten julkaisuarkistojen perustaminen. Tällaiset organisaatorajat ylittävät arkistot olisivat kuitenkin juridisesti ongelmallisia kustantajien nykyisten linjausten takia, jotka sallivat rinnakkaistallennuksen ainoastaan tutkijan oman organisaation julkaisuarkistoon⁵³ (Sisäntö ym. 2012, 4).

julkaisuarkiston mahdollisuutta. Loppuraportissa päädytään kuitenkin korostamaan yhden arkiston sijasta yhteistyötä ja mahdollista yhteistä hakuliittymää: ”Vaikka keskitetty yhden arkiston malli tarjoaa tiedonhakijan näkökulmasta merkittäviä etuja, erilliset DSpace-instanssit tarjoavat kuitenkin joustavampia mahdollisuuksia asiakkaan oman brändin korostamiseen ja erilaisten räätälöityjen toiminnallisuuksien luomiseen.” (Ilva & Varanka 2011, 11) Avoin tiede ja tutkimus -hankkeen Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän tuoreissa, keväällä 2015 julkaistuissa suosituksissa todetaan: ”Kehitetään suomalaisen avoimen tutkimuksen keskitetty hakupalvelu.” Julkaisuarkistotyön koordinointi on myös muuten raportissa esillä. (Olsbo ym. 2015, 6, 18, 20, 37–38, 43.) Samoin siinä on tiivis selvitys julkaisuarkistojen teknisestä infrastruktuurista, erityisesti Suomen osalta (ks. Olsbo 2015, 28–38).

50 Google Scholar (2016) on laatinut ohjeet, miten tietosisältöjen ylläpitäjät voivat varmistaa aineistonsa päätyminen indeksoitavaksi. Aineiston indeksoitavuutta, sen helppoutta, voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta. López-Cózar ym. (2012) osoittivat tutkimuksessaan, miten yksinkertaista Google Scholarin tieteellisen arvioinnin mittareita, kuten viittausmääriä, on manipuloida keinotekoisesti luoduin tieteellisen dokumentein.

51 OpenDOAR on Nottinghamin ja Lundin yliopiston vuonna 2006 alkanut yhteishanke, jonka tarkoitus on päivittää listaa julkaisuarkistoista ja kehittää julkaisuarkistokäytäntöjä. Julkaisuarkistojen tietoaineistojen haku OpenDOAR:ssa tapahtuu Googlen hakukoneen avulla. Mullen (2010, 26) ehdottaa Googlen hyödyntämistä myös kirjastoille, kun ne yrittävät integroida avoimen julkaisemisen aineistoja omiin tiedonhakuprosesseihinsa.

52 Tiedekirjastoista mukana ovat mukana Aalto-yliopisto (Aaltodoc-julkaisuarkisto), Helsingin yliopisto (Helda-julkaisuarkisto ja opinnäytteitä julkaiseva E-thesis), Jyväskylän yliopisto (JyX-julkaisuarkisto), Lapin yliopisto (Lauda), Tampereen yliopisto (TampPub), Tampereen teknillinen yliopisto (TUT Dpub), Itä-Suomen yliopisto (UEF Electronic Publications) ja Oulun yliopisto (Jultika). Tarkastelu on tehty keväällä 2016.

53 Käytännössä linjaus on vailla merkitystä, sillä julkaisuarkistoihin tallennetut artikkelit indeksoidaan muun muassa hakukoneiden tietokantoihin (mm. Google Scholar), joista rinnakkaisjulkaisuja voi hakea keskitetysti, organisaatio- ja arkistorajoista riippumatta.

3 KIRJASTON ROOLI AVOIMESSA JULKAISEMISESSA

Yliopistokirjastoilla on Mullenin (2011, 29–30) mukaan kaksi tavoitetta avoimen julkaisemisen edistämässä: yhtäältä ne ajavat arvomaailmaansa sopivaa avoimuuden ideaa, toisaalta ne pyrkivät muuttamaan tieteellisen kommunikaation kulttuuria avoimemmaksi – ja omalta kannaltaan edullisemmaksi alhaisempien tilausmaksujen muodossa. Avoin julkaiseminen on osa tiedekirjastojen arkea jo tällä hetkellä. Samalla se ei ole kuitenkaan juurtunut itsestäänselväksi ja sisällöltään selväpiirteiseksi osaksi yliopistokirjastojen toimintaa. Kirjastojen rooli avoimessa julkaisemisessa – ja tieteellisen viestinnän kokonaisuudessa – sekä suhtautuminen avoimeen julkaisemiseen käytännön tasolla on yhä muotoutumisen tilassa. Näin siitäkin huolimatta, että kirjastot olivat varsinkin avoimen julkaisemisen alkuvaiheessa 1990-luvulla sen aktiivisimpia puolestapuhujia ja OA-yhteistyön koordinoijia. Eräällä tavalla avoin julkaiseminen on elänyt kirjastoissa kaksoiselämää: kirjasto tukee avointa julkaisemista periaatteena, mutta pitäytyy silti perinteisten kustantajien tarjonnassa. (Mullen 2010, xi–xii, 1–3, 103, 207–208; Regazzi 2015, 187.)

Kuvasin edellisessä luvussa tieteellisen viestinnän ja tieteellisen julkaisutoiminnan kontekstia, jossa avoin julkaiseminen toteutuu. Samassa kontekstissa määrittyy myös tiedekirjastojen rooli suhteessa avoimeen julkaisemiseen. Tässä osiossa tarkastelen, millaisena tiedekirjastojen rooli avoimessa julkaisemisessa nähdään tutkimuskirjallisuudessa. Tätä kirjallisuuskatsausta varten olen käynyt läpi kirja- ja artikkelitietokantoja kartoittaen teoksia ja tutkimusartikkeleita, joissa avointa julkaisemista käsitellään tieteellisten kirjastojen näkökulmasta. Kaksi yleistä huomiota on nostettava kartoitustyön pohjalta esiin: (1) kirjallisuutta avoimesta julkaisemisesta on erittäin paljon, mutta teoksia ja artikkeleita, joissa kirjastojen roolia olisi tarkasteltu yhteenvedonomaaisesti, siis muuhun kirjallisuuteen suhteuttaen, on kartoitukseni perusteella vähän; (2) suomalaista tutkimusta kirjastojen roolista en löytänyt – sen sijaan löysin artikkeleita, graduja ja väitöksiä, joissa tieteellistä viestintää tai julkaisemista on tarkasteltu tutkijoiden näkökulmasta⁵⁴. Tässä osiossa tehdyt erittelyt pohjautuvat tekemääni kirjallisuusanalyysiin. Olen jakanut kirjallisuudesta esiin nousevat painotukset kahteen osaan. Ensin tarkastelen sitä, miten kirjaston asema ja valta suhteessa avoimeen julkaisemiseen nähdään tutkimuskirjallisuudessa (luku 3.1). Tämän jälkeen tuon esiin, millaisissa avoimen julkaisemisen rooleissa tiedekirjasto nähdään (luku 3.2).

54 Esimerkiksi Elina Laten (2014) väitöskirja *Cultural and contextual shaping of scholarly communication* käsittelee tutkimuslaitoksissa työskentelevien tutkijoiden julkaisemiskäytäntöjä.

3.1 Kirjaston marginaalisuus

Tutkimuskirjallisuudessa on listattu eri tavoin avoimen tieteellisen julkaisemisen kannalta olennaisia tahoja. Grüttemeierin ja Mahonin (2003, 50) lista on laaja, sillä siihen sisältyvät kirjoittajat (tutkijat), julkaisijat ja levittäjät, kirjastot, informaatiopalveluiden tuottajat, teknisten standardien kehittäjät, rahoittajat ja julkisen vallan edustajat. Kaikissa listauksissa kirjastoa ei kuitenkaan mainita. Esimerkiksi Willinskyn (2006, xi) listasta kirjastot puuttuvat. Hänen mukaansa ratkaisevia tahoja avoimen julkaisemisen edistämiseksi ovat tutkijat, tiedeyhteisöt⁵⁵, julkaisijat ja rahoittajat. Tutkimuskirjallisuuden perusteella voidaan erottaa lähteet, joissa kirjasto mainitaan yhtenä keskeisenä tahona, tai jopa avaintekijänä⁵⁶, avoimen julkaisemisen kokonaisuudessa (mm. Grüttemeier & Mahon 2003, Shreeves 2009). On myös lähteitä, joissa kirjastoa ei mainita lainkaan tai tuodaan esiin kirjaston marginaalisuus (mm. Case 2009, Cope 2009, Cope & Phillips 2009, Odlyzko 2014, Rudasill 2013, Solomon 2008, Steele 2014, Willinsky 2006). Erottelu ei ole mitenkään aukoton, sillä kirjaston rooli voidaan nähdä esimerkiksi ehdollisena, kuten Mullen (2010, 3) tai Shreeves (2009, 202, 205–207) tekevät: jos kirjastot ryhtyvät aktiivisiksi, ne voivat olla merkittäviä toimijoita avoimessa julkaisemisessa. Yleisesti esiintyvä näkemys on, että tiedekirjastot ovat kyllä keskeinen osa tieteellistä viestintää mutta niillä on verrattain vähän valtaa vaikuttaa tieteellisen julkaisemisen käytäntöihin. Näin siis siitakin huolimatta, että kirjastot ovat tiedejulkaisujen pääasiallisia hankkijoita ja levityskanavia. (Case 2009, 385; Steele 2014, 245). Tiedekirjastojen sijasta avainasemassa ovat rahoittajat ja julkisen vallan edustajat, kuten valtiot ja EU. Nämä tahot ovatkin 2000-luvulla vaikuttaneet merkittävästi avoimeen julkaisemiseen.⁵⁷ (Cope & Phillips 2009, 3; Poynder 2014; Rudasill 2013, 21; Shreeves 2009, 207–208.) Suomessa opetusministeriö antoi ensimmäiset suosituksensa avoimesta julkaisemisesta ja tutkimuksen avoimuudesta vuonna 2005 (Opetusministeriö 2005). Suositukset ovat kuitenkin vain epäsuora keino vaikuttaa julkaisemisen käytäntöihin eikä niillä välttämättä ole toivottua vaikutusta julkaisukäytäntöihin. Sisätön ym. (2012, 19) mukaan vasta tutkimusrahoittajien ja yliopistojen sitovat linjaukset (mandaatit)⁵⁸ ovat edellytys avoimen julkaisemisen yleistymiselle. Kansallisten

55 Yliopistokirjasto voitaisiin laskea osaksi tiedeyhteisöä, mutta näin Willinsky (2006) ei tee.

56 Gentil-Beccotin ja Schimmerin (2008) mukaan kirjastojen rooli kustantajien ja tutkijoiden välissä antaa sille ainutlaatuisen mahdollisuuden vaikuttaa tieteellisen viestinnän käytäntöihin ja sitä kautta avoimeen julkaisemiseen.

57 Keskeisin lienee EU:n Horisontti-ohjelma, jonka tavoitteena on saada vuoteen 2016 mennessä 60 prosenttia Euroopan julkisrahoitteisista tutkimusartikkeleista vapaasti saataville ja kaikkien ohjelmassa tuotettujen tutkimusten on oltava avoimia vuodesta 2020 lähtien. Ohjelman tavoitteena on tehdä avoimesta julkaisemisesta yleisperiaate. (Sisätö ym. 2012, 4.) EU-komission suositus vuodelta 2012 linjaa suoraan: ”Tutkimustulosten avoimen julkaisemisen periaatetta olisi sovellettava kaikkeen julkista rahoitusta saavaan tutkimukseen.” (*Euroopan virallinen lehti* 2012, 39.) Myös opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus -hanke sisältää erittäin kunnianhimoisia tavoitteita (ks. Opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus 2014–2017 -hanke 2015).

58 Mandaatilla (tarkemmin OA-mandaatilla) tarkoitetaan organisaation antamaa velvoitetta, jonka mukaan organisaation jäsenten on toteutettava avointa julkaisemista omassa julkaisutoiminnassaan esimerkiksi

linjausten ja politiikoiden keskeistä merkitystä korostaa myös opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus -hankkeessa julkaistu selvitys avoimen julkaisemisen edistämisestä. Suomi lasketaan vertailussa niihin maihin, joissa kansallisen OA-politiikka on vielä kesken.⁵⁹ (Lomazzi & Chartron 2014; Olsbo ym. 2015, 4, 7.)

Vaikka yksittäisillä kirjastoilla on rajallinen valta avoimen julkaisemisen edistämisessä, kirjastoalan valtakunnallisia toimijoita pidetään keskeisinä (Rudasill 2013, 21). Ainakin Ruotsissa on tutkittu kansalliskirjaston roolia avoimen julkaisemisen kannalta, ja tuotu esiin sen merkitys sekä tiedeyhteisön ja tiedekirjastojen että tieteen ja politiikan välisenä toimijana (Hagerlid 2011). Suomessa keskeinen taho on kansalliskirjaston yhteydessä toimiva FinELib-konsortio (kansallinen elektroninen kirjasto), joka neuvottelee keskitetysti kirjastojen käyttöoikeussopimuksia elektronisiin aineistoihin. FinELib pyrkii myös vaikuttamaan julkaisualan hinnoittelu- ja palvelumalleihin, tiedon avoimeen saatavuuteen sekä rahoittajiin ja tiede- ja kulttuuripolitiikkaan. (Kansalliskirjasto 2014, 7.) Kirjastonäkökulmasta politiikkaan vaikuttaminen on yksi vaikuttamiskeino, jonka puolesta esimerkiksi Steele (2014, 251) on puhunut tarkastellessaan kirjastojen roolia osana tieteellistä viestintää. Yhteisen rintaman muodostamisen tarve on ollut tiedossa alusta asti.⁶⁰ Kansainvälisellä tasolla on useita yhteistyömalleja⁶¹, joiden kautta yksittäiset kirjastot voivat olla vaikuttamassa avoimeen julkaisemiseen.

Toinen puoli tiedekirjastojen marginalisoitumisessa – poliittista valtaa ja vaikutusvaltaa koskevan marginaalisuuden ohella – on aineistojen hallintaa koskevan vallan siirtyminen kustantajille. Tätäkin on käsitelty kirjallisuudessa melko paljon, ja tarkastelu on tehty usein juuri avoimen julkaisemisen näkökulmasta. Siirtyminen printtijulkaisuista sähköisiin julkaisuihin on vahvistanut pääsyn (access) merkitystä omistajuuden (ownership) kustannuksella. Näkyvin ilmaus muutoksesta

rinnakkaistallentamisen kautta. Neljässä suomalaisyliopistossa rehtori oli allekirjoittanut tutkijoiden rinnakkaistallennusta koskevan velvoitteen tai suosituksen syksyyn 2015 mennessä. Organisaatioiden, kuten yliopistojen ja rahoittajien, linjauksia avoimen julkaisemisen suhteen on kirjattu ROARMAPin päivitettävään listaan (ks. ROARMAP 2016).

59 Euroopan mallimaana näyttäytyy Saksa, jossa julkisin varoin tuotetun tutkimuksen avoin julkaiseminen (vihreä OA) on kirjattu lakiin: oikeus rinnakkaisjulkaisemiseen on voimassa kustannussopimuksen sisällöstä riippumatta. Samankaltaisia juridisia linjauksia on tehty Italiassa ja Espanjassa, jotka kuuluvat myös avoimen julkaisemisen kärkimaihin. Maailman vertailussa Yhdysvallat on avoimen julkaisemisen suurvalta. (Olsbo 2014, 10–12, 15–16.)

60 Yhteistyön merkityksestä annetaan eri tutkimuksissa esimerkkejä, joissa pyritään havainnollisesti kuvaamaan, millaisia säästöjä resurssien yhdistäminen voisi tuoda. Esimerkiksi Odlyzkon (2014, 7) mukaan pelkästään pohjoisamerikkalaisten tiedekirjastojen hankintabudjeteilla voitaisiin ostaa tiede avoimeksi koko maailmassa. Gentil-Beccot ja Schimmer (2008) tarkastelivat tutkimuksessaan SCOAP-hanketta (Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics), jossa eri tahojen koordinoitulla OA-yhteistyöllä ostettiin hiukkasfysiikan tutkimusaineisto avoimeksi.

61 Eräs varhaisista ja yhä vaikutusvaltaisista toimijoista on tieteellisten kirjastojen vuonna 1998 perustama SPARC (The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition), joka on ajanut avoimempaa tieteellisen viestinnän kulttuuria ja pitänyt kirjastonäkökulmaa esillä OA-keskustelussa. (Mullen 2011, 36; Regazzi 2015, 184–187.)

ovat niin sanotut suuret lehtipaketit (Big Deals)⁶². Kymmeniä tai satoja nimikkeitä sisältävien lehtipakettien kautta avautuu pääsy aiempaa huomattavasti kattavampiin aineistoihin mutta ilman aineistoihin liittyvää omistusoikeutta. Lehtipakettien myötä valtaa siirtyy yksittäisiltä kirjastoilta myös erilaisille kirjastojen yhteishankintayksiköille, FinELib-konsortion tapaisille toimijoille, jotka neuvottelevat sopimukset kirjastojen puolesta. Tällä tavoin konsortioilla on Odlyzkon (2014, 26) mukaan yksittäisiä kirjastoja marginalisoiva vaikutus. Kirjastojen kannalta siirtymä omistajuudesta ostopalveluun on tarkoittanut sitä, että ne ovat yhä enemmän kaupallisten kustantajien tarjoamien palveluiden varassa keskeisissä tiedonhaku- ja lehtiarkistopalveluissa. Kustantajat ovat tulleet voimakkaasti kirjastojen alueelle tarjoamalla kirjastoille kehittyneitä aineistopalveluita, joista kirjastojen voi olla vaikea luopua. Varsinkin, jos kirjastonkäyttäjät ja tutkimusyhteisö on kaupallisiin palveluihin tottunut ja mieltynyt eikä kirjastolla ole tarjota yhtä hyvää vaihtoehtoa tilalle. (Mullen 2010, 77–78, 125, Odlyzko 2014, 1–4, 15, 28–29; Regazzi 2015, 145.)

Tiedekirjaston roolin marginalisoitumiseen aineistojen hallinnassa sisältyy usein myös kritiikki kirjastoja kohtaan. Esimerkiksi Solomonin (2008, 10) mukaan kirjasto voisi olla enemmän kuin aineiston hankintaan erikoistunut välittäjä (specialized purchasing agent), joka toimii kaupallisten toimijoiden etäispäätteenä. Samansuuntaisia ajatuksia ovat esittäneet myös muun muassa Odlyzko (2014, 26) ja Crawford (2013), joka näkee kirjastojen uhkakuvana pelkistymisen ”julkisesti tuetuksi artikkeleiden siirtomekanismiksi” (subsidised article transfer mechanism). Odlyzkon (2014, 7) mukaan kirjaston ja tutkimusyhteisön vitkastelu uuden teknologian tarjoamien mahdollisuuksien hyödyntämisessä on antanut kustantajille tilaisuuden vahvistaa asemaansa sähköisiä palveluita kehittämällä. Myös Mullenin (2010, 3, 112, 127) mukaan kirjastojen toiminta on ollut mahdollisesti reaktiivista tilanteessa, jossa vaadittaisiin proaktiivisuutta eli aloitteiden ottamista omiin käsiin. Kirjaston rooli nähdään useissa arvioissa passiivisena aineiston välittäjänä. Ulkoistaessaan e-lehtitoimintoja kaupallisille kustantajille kirjastot ovat vaarassa syrjäytyä ja jäädä ajasta jälkeen myös tiedonetsintään liittyvällä ydinosaamisalueellaan. Tiedonhaun alueella myös Google on ottanut kirjastolle kuuluvia tehtäviä. (Odlyzko 2014, 10; Schonfeld & Housewright 2010, 2.) Tämän vuoksi on ymmärrettävää, että kirjallisuudesta nousee yhtenä juonteena esiin myös eräänlainen kirjastoalaa itseään koskeva taistelun eetos: kirjaston on oltava aktiivinen pysyäkseen relevanttina ja pysyäkseen olemassa⁶³. Avoin julkaiseminen on yksi mahdollisuus ottaa aloitteet omiin käsiin. Toisaalta on myös esitetty, ettei kirjasto sähköisten aineistojen aikana ole välttämätön välikäsi

62 Big Deal on kustantajan e-lehtipaketti johon on hankittu käyttöoikeus tietyksi ajaksi (usein useaksi vuodeksi) kiinteällä hinnalla.

63 Odlyzkon (2014, 16) mukaan suuret lehtipaketit pakottavat kirjastot toimimaan entistä tehokkaammin, jotta ne pysyisivät kilpailukykyisinä suhteessa kustantajien tarjoamiin palveluihin.

aineiston välittämisessä (Odlyzko 2014, 6). Odlyzkon (2014, 7) mukaan se, että yhä suurempi osuus tiedekirjastojen määrärahoista menee kausijulkaisujen kustantajille, osoittaa, että kirjaston merkitys yliopiston kannalta on pienentymässä, kun taas kustantajien asema pysyy ennallaan tai kasvaa. Tiedekirjastojen ja kustantajien intressit eivät silti välttämättä ole vastakkaisia avoimessa julkaisemisessa. Mullenin (2010, 75, 79–80) mukaan kirjastot ja kustantajat saattavat jakaa yhteisen huolen avoimen julkaisemisen suhteen. Miten esimerkiksi kirjastojen rahoitus kehittyisi, jos avoimesta julkaisemisesta tulisi vallitseva käytäntö? Vaikka kirjastojen katsottaisiin toimivan vain välikätenä rahan siirtämisessä kaupallisille kustantajille, niillä on kuitenkin rooli ja valtaa juuri tällaisena välittäjänä. On arvioitu, että kirjaston voi olla vaikea luopua perinteisestä portinvartijan roolistaan. (Mullen 2010, 2, 4–5, 80, 111–112, 121, 161, 207.)

3.2 Kirjaston uusi rooli

Tiedekirjastojen marginalisoitumista ja syrjäytymistä koskevien arvioiden ja uhkakuvien ohella toinen vahva juonne tutkimuskirjallisuudessa liittyy tiedekirjastojen uuden roolin hahmotteluun osana tieteellistä viestintää. Avoin julkaiseminen on tuonut tieteellisen julkaisemisen kulttuuriin uusia käytäntöjä ja mahdollisuuksia, mikä yhtäältä aiheuttaa hämmennystä ja epätietoisuutta tutkijoiden keskuudessa⁶⁴, toisaalta alkaa olla edellytys tutkimustyön tekemiselle. Tutkijoiden tiedolliset puutteet julkaisutoimintaan liittyvissä eettisissä, taloudellisissa, oikeudellisissa tai yhteiskunnallisissa seikoissa on tuotu esiin eri tutkimuksissa. Samalla juridisen ja taloudellisen osaamisen merkitys julkaisutoiminnassa on korostunut. (Saarti 2014, 93; Mullen 2010, 20–24.) Sisätön ym. (2012, 8) mukaan tutkimusprosessin kokonaishallintaan kuuluu tulevaisuudessa yhä voimakkaammin tutkimustulosten avoimen saatavuuden varmistaminen siinä muodossa kuin rahoittajat edellyttävät.

Tutkimuskirjallisuudessa on melko vähän kuvauksia tiedekirjastojen käytännön OA-työstä⁶⁵ mutta

64 Esimerkiksi Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen tutkijoille tehdyissä kyselyissä suuri osa tutkijoista ei tiennyt rahoittajien linjausta tutkimustulosten avoimeen julkaisemiseen – Tampereella tietämättömiä oli 40 prosenttia tutkijoista, Jyväskylässä peräti 62 prosenttia (Sisättö 2012, 8; Harjuniemi 2012, 9–10). Tietämättömyyteen liittyy haluttomuus perehtyä lupa-asioihin. Tampereen yliopiston tutkijoista kolmannes (33%) ja Jyväskylän yliopiston tutkijoista 54% tutustui tekijänoikeusehtoihin ennen artikkelin julkaisemista. Vastaavassa brittitutkimuksessa ehdot jätti lukematta yli neljännes tutkijoista (27%). (Sisättö ym. 2012, 11–12; Harjuniemi 2012, 16; Repositories Support Project & UKCoRR 2011, 10.) Sisättö ym. (2012, 12) arvioikin, että jos tutkijat olisivat tietoisempia tekijänoikeuksista, kynnys rinnakkaisjulkaisemiseen olisi matalampi.

65 Mullenin (2010, 34–35) mukaan tutkimusta siitä, miten avoin julkaiseminen käytännössä muuttaa tai on jo muuttanut käytännön kirjastotyötä, ei ole juurikaan tehty. Tämä koskee erityisesti ruohonjuuritason kirjastotyötä (tietopalvelu, kokoelmatyö, neuvonta ja koulutus), mikä Mullenin (2011, 37) mukaan on avainasemassa avoimen julkaisemisen periaatteiden juurruttamisessa osaksi tiedeyhteisön arkipäivää. Joitain kartoituksia avoimen julkaisemisen roolista tietopalvelutyössä on kuitenkin tehty (mm. Palmer ym. 2009).

runsaasti kuvauksia, millainen kirjaston rooli voisi olla tieteellisen julkaisutoiminnan avautuessa. Tiedekirjaston rooli nähdään ennen kaikkea sillanrakentajana: se toimii välittäjänä tutkimusyhteisön ja avoimen tieteen vaatimusten välillä. Kirjastojen rooli tekijänoikeuksiin ja avoimen julkaisemisen muotoihin erikoistuneena asiantuntijatahona tulee esiin useissa tutkimusartikkeleissa. Steele (2014 254, 257) mainitsee muun muassa artikkeleiden käsittelykustannukset, vaihtelevat tekijänoikeuskäytännöt ja julkaisuarkistoihin liittyvät julkaisukäytännöt seikkoina, joissa tutkijat tarvitsevat tukea. Yhtenä toteutusmuotona Steele mainitsee tieteellisen viestinnän lukutaito-ohjelmat (scholarly communication literacy programmes). Saarti (2014, 93) puolestaan ehdottaa tieteelliseen julkaisutoimintaan liittyvän juridisen ja taloudellisen osaamisen opettamisen liittämistä osaksi perusopinto- ja tutkijakoulutusvaihetta. Harjuniemen ja Mäen (2012, 7) tutkimuksen johtopäätökset ovat kirjaston roolin kannalta yhteneväisiä muihin tutkimuksiin nähden: ”Tarvitaan yliopistoyhteisölle suunnatun yleisen tiedottamisen lisäksi henkilökohtaista yhteydenottoa tutkijoihin ja tutkijan avustamista erityisesti lupa-asioiden selvittelyssä.” Sisätön ym. (2012, 9–10) ja Harjuniemen (2012, 12–14) Tampereen ja Jyväskylän yliopiston tutkijoille suunnatuissa kyselyissä kartoitettiin rinnakkaisjulkaisemisessa koettuja ongelmakohtia, ja esiin nousivat seuraavat seikat⁶⁶:

- tietämättömyys toimintatavoista
- tietämättömyys lupa-asioista
- rinnakkaisjulkaisemisen vaivalloisuus
- lupa muilta tekijöiltä puuttuu tai luvan kysyminen koetaan vaivalloiseksi
- haluttomuus avoimeen julkaisemiseen
- ajanpuute
- oletus kustantajan kielteisestä kannasta

Kirjaston roolin kannalta on keskeistä, että valtaosa sekä Tampereen (76%) että Jyväskylän (77%) kyselyyn vastanneista tutkijoista suostuisi rinnakkaisjulkaisemiseen, jos yliopistokirjasto tarkistaisi luvat tutkijan puolesta (Sisättö ym. 2012, 13; Harjuniemi 2012, 17–18). Sisätön ym. (2012, 14) ja Harjuniemen (2012, 19–21) tutkimusten päätösluvuissa tiedekirjastolle hahmottuu ainakin kolme erilaista tehtävää rinnakkaisjulkaisemisessa. Ensinnäkin, kirjastoilla on tiedotustehtävä. Tähän liittyy tietoisuuden lisääminen rinnakkaisjulkaisemisen käytännöistä ja julkaisuarkiston merkityksestä sekä avoimeen julkaisemiseen liittyvien väärinkäsitysten oikominen. Toiseksi, kirjastojen on tehtävä rinnakkaistallentamisen prosessi mahdollisimman helpoksi tutkijalle. Tähän

66 Tähän tiedusteluun vastasivat vain ne, jotka eivät olleet tallentaneet arkistoon. Vastaavassa brittiläisessä kyselytutkimuksessa rinnakkaisjulkaisemisen pääongelmia olivat aineiston epäsovivuus avoimeen julkaisemiseen, lupa-asioihin liittyvät huolet, ajanpuute, tietämyksen puute ja muiden julkaisutapojen käyttö (Repositories Support Project & UKCoRR 2011, 7).

sisältyy myös yhteyden luominen tutkimustietojärjestelmän ja julkaisuarkiston välille.⁶⁷ Kolmanneksi, kirjaston tehtävänä on julkaistavan artikkelin lupatietojen tarkistaminen kustantajalta – tämä liittyy olennaisesti tutkijan rinnakkaisjulkaisuprosessin helpottamiseen.

Avoimen julkaisemisen käytäntöihin liittyvänä nousevana trendinä on tutkimusdatan merkityksen korostuminen suhteessa varsinaisiin julkaisuihin, ja kirjastoilla voisi julkaisuarkistojen kautta olla merkitystä tutkimusdatan hallinnoijana (Case 2009, 393; Mullen 2010, 197, 200; Sisäntö ym. 2012, 5). Tutkimusaineiston elinkaaren hallinta⁶⁸ on keskeinen osa tutkimusprosessia, ja avoimen julkaisemisen periaatteita voi laajentaa myös tutkimusdatan suuntaan. Jatkokäytön kannalta on olennaista, että tutkimusprosessin aikana – erityisesti aineistohallintasuunnitelman yhteydessä – tehdään mahdolliseksi aineiston myöhempi käyttö. Tähän voi sisältyä säilyttämiseen ja jakamiseen liittyviä teknisiä, tekijänoikeudellisia (käyttöehdot) ja mahdollisia eettisiä kysymyksiä (informointi, tietosuoja, vastuukysymykset), jotka on ratkaistava. Aineistohallintaan kuuluu myös aineistosta tiedottaminen. Myös tutkimusaineiston käytön dokumentointi ja metadatatietojen tuottaminen ovat osa aineiston elinkaarenhallintaa. (Kortelainen 2014, 194; Yhteiskunnallinen tietoarkisto 2015.) Nämä kaikki ovat tehtäviä, joissa kirjasto voi olla mukana. Suomessa tosin tutkimusdatan hallinnointi tapahtuu pitkälti keskitetysti, Tampereella toimivan Yhteiskunnallisen tietoarkiston ja muiden vastaavien toimijoiden⁶⁹ kautta. Odlyzko (2014, 28) myös huomauttaa, että tutkimusdataan liittyvissä palveluissa on muitakin potentiaalisia toteuttajia kuin kirjastot, esimerkiksi yliopistojen tietotekniikkayksiköt ja kaupalliset palveluntarjoajat.

Avoimen verkkoaineiston huomioiminen kirjastoissa edellyttäisi perinteisen, ydinlehtien varaan rakentuvan kokoelmapolitiikan ja informetristen menetelmien uudelleenarvioimista. Verkkoympäristössä on mahdollisuus profiloitua uudenlaisten kokoelmien hallinnoijana. Tämä edellyttää Mullenin (2010 128) mukaan yhteistyötä muiden tahojen, kuten tietojärjestelmäosaajien ja webmastereiden, kanssa. Sähköisen tieteellisen aineiston hallintaan liittyy myös kysymykset

67 Julkaisuarkiston ja tutkimustietojärjestelmän voi integroida toisiinsa eri tavoin. Suomessa järjestelmät ovat pääsääntöisesti erillisiä, ja vielä siten, että julkaisuarkistot hyödyntävät usein avoimen lähdekoodin ohjelmistoja, tutkimustietorekisterit kaupallisia ohjelmistoja. Järjestelmiä ollaan kuitenkin muuttamassa yhteentoimiviksi. (Olsbo 2015, 31, 45.)

68 Tutkimusdata voi koostua kyselydatasta, kaavioista tai mistä tahansa tutkimusta varten hyödynnetystä aineistosta. Aineiston elinkaari on yksittäistä tutkimusprosessia pitempi ajanjakso, johon sisältyy aineiston avaaminen ja arkistointi mahdollista uutta käyttöä (jatkokäyttöä) varten. (Yhteiskunnallinen tietoarkisto 2015.)

69 Suomalaisen yliopistokirjastojen sivuille on listattu tutkimusaineiston tallennuspalvelua tarjoavia toimijoita. Näitä ovat: (1) Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto (FSD), (2) FIN-CLARIN-konsortio (toimii Helsingin yliopiston yhteydessä, painottuu kieliaineistoihin), (3) Aila-palveluportaali, (4) CERNin Zenodo-palvelu ja (5) EUDAT-tallennuspalvelu kaikille tieteenaloille. Lisäksi (6) CSC – Tieteen tietotekniikan keskus tarjoaa useita tiedonhallinnan ja avoimen julkaisemisen palveluja: (i) IDA-säilytyspalvelu Suomen Akatemian rahoittamien tutkijoiden tutkimusaineistoille, (ii) Etsin-hakupalvelu tutkimuksen metatiedoille ja (iii) AVAA-julkaisualusta, joka tarjoaa sovelluksia avointen tutkimusaineistojen hyödyntämiseen.

vertaisarvioinnista eli laadun varmistamisesta, metatiedoista ja ylipäätään julkaisun määrittämisestä. Julkaisuarkistoissa olevan aineiston luonteen ja laadun varmistaminen on olennaista niiden käytön kannalta. Liian monimuotoinen, puutteellisesti organisoitu arkisto siirtää vastuuta tiedonhakijalle, mikä vaikuttaa julkaisuarkiston käyttöön. Kirjaston toimintaan tiedeyhteisössä voisi kuulua myös entistä vahvempi rooli tutkimuksen vaikuttavuuteen liittyvissä asioissa. OA-näkökulmasta olennaista olisi tällöin omassa organisaatiossa tuotettujen avointen aineistojen näkyvyyden parantaminen. Tämä liittyy olennaisesti julkaisuarkiston profiloimiseen julkaisupaikkana säilytyspaikan sijasta. (Mullen 2010, 5, 29–30, 105, 122, 187.)

Tiedekirjastoilla voisi tutkimuskirjallisuuden perusteella olla rooli myös tieteenalakohtaisen avoimen julkaisemisen osajana. Rooli perustuu siihen, että tieteellisen viestinnän käytännöt vaihtelevat tieteenaloittain. Peruserottelu voidaan tehdä ihmistieteiden ja luonnontieteiden välillä⁷⁰ tai kovien ja pehmeiden⁷¹ tieteiden välillä. Myös tieteenalaspesifimmät jaot ovat perusteltuja.⁷² Olennaista on, että tieteenalojen eroista seuraa eroja myös julkaisukäytännöissä. Esimerkiksi kovilla tieteenaloilla suositaan julkaisemista artikkelimuodossa globaalille tiedeyhteisölle, pehmeissä tieteissä julkaisugenret ovat monimuotoisempia ja yleisö on usein kansallisesti rajautunut. Kovilla aloilla julkaisunopeus⁷³ on tärkeä arvo, kun taas pehmeissä tieteissä voi olla arvokasta osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. (Karvonen 2014b, 54–68; Puuska & Miettinen 2008, 26, 35, 64–76.) Erityisen merkittäviä tieteenalakohtaiset erot ovat tutkimusaineiston hallinnassa, kuten Akers ja Doty (2013) ovat osoittaneet. Mullen (2010, 164) nostaa tieteenalojen välisten erojen ymmärtämisen tärkeimmäksi seikaksi avoimessa julkaisemisessa. ”One size fits all” -tyyppinen lähestymistapa ei sovi avoimeen julkaisemiseen, koska tieteenaloilla on omat käytäntönsä ydinjulkaisujen, aineiston saatavuuden, tiedonhaun, arviointikäytäntöjen sekä julkaisuarkistojen ja OA-lehtien käytön suhteen. Suber (2008) on laatinut parinkymmenen kohdan listan⁷⁴ avoimen

70 Ero ihmistieteiden ja luonnontieteiden välillä juontaa juurensa modernin luonnontieteen syntyajoilta 1600-luvulta.

Kyse on metodieroista. Wilhelm Dilthey'n klassisen erottelun mukaan vastakkain ovat ihmistieteiden suosima ymmärtämisen metodi ja luonnontieteiden käyttämä kausaalisen selittämisen menetelmä. (Karvonen 2014b, 54–60.)

71 Kovissa tieteissä vallitsee yksimielisyys ydinkäsitteistä, teorioista ja metodeista. Pehmeissä tieteissä tällainen yksimielisyys puuttuu. (Karvonen 2014b, 62.)

72 Julkaisukäytäntöjä koskevassa tutkimuksessaan Puuska ja Miettinen (2008) ovat jakaneet tieteenalat (1) luonnontieteisiin, (2) lääketieteisiin, (3) tekniikkaan, (4) yhteiskuntatieteisiin ja (5) humanistisiin tieteisiin.

73 Luonnontieteissä tutkimustulokset saatetaan julkaista pikajulkaisuna, kuvina tai kaavioina, ennen artikkelia. (Saarti 2014, 87–88.)

74 Suber (2008) lista pyrkii vastaamaan kysymykseen, miksi ei ole tarkoituksenmukaista soveltaa avointa julkaisemista samanlaisena kaikille aloille. Lista on tällainen:

- 1) hakutoimintojen kehittyneisyys (indeksit, hakukoneet);
- 2) käsikirjoitusten (pre-print) vaihtamiseen ja kommentointiin liittyvät käytännöt;
- 3) esitystapoihin liittyvät käytännöt (mm. tekstien, kaavioiden ym. hyödyntäminen);
- 4) primaarikirjallisuuden asema (erityisesti luonnontieteissä ja humanisissa tieteissä);
- 5) tulosten julkaisemiseen liittyvät mahdolliset taloudelliset kytkennät;
- 6) tieteenalalla toimivien rahoittajien vaikutus avoimen julkaisemisen laajuuteen;

julkaisemisen kannalta olennaisista tieteenalakohtaisista eroista, jotka liittyvät pitkälti juuri erilaisiin julkaisukulttuureihin. Avoin julkaiseminen sopii Mullenin (2010, 9) mukaan erityisen hyvin aloille, joilla tiedon tuoreus ja nopea levittäminen ovat avainasemassa. Kyse on siis kovista tieteistä, joissa avoin julkaiseminen onkin pisimmälle kehittynyt. Tiedekirjastoilta tieteenalakohtaisten erojen huomioiminen palveluiden suunnittelussa edellyttää erityistä tieteenalatuntemusta, mikä voi käytännössä olla osaamis- tai resurssikysymys. (Mullen 2010, 164–165, 207.)

Edellä on käsitelty, miten kirjasto voisi osaltaan vastata avoimen julkaisemisen tuomiin uusiin vaatimuksiin tutkimusviestinnän käytännöissä. Avointa julkaisemista koskevassa tutkimuskirjallisuudessa käsitellään paljon myös sitä, miten kirjasto voisi aktiivisesti *edistää* avointa julkaisemista tutkijoiden keskuudessa. Vaikka kirjastojen valta vaikuttaa avoimeen julkaisemiseen nähdään isommassa mittakaavassa hyvin rajalliseksi, se pystyy vaikuttamaan omassa kehysorganisaatiossaan. Kersting ja Pappenberger (2009) ovat tuoneet esiin muutamia perusasioita avoimen julkaisemisen käytäntöjen vahvistamisessa, kuten tiiviin yhteistyön yliopiston johdon kanssa ja säännöllisen yhteydenpidon tutkijoiden suuntaan. Olosuhdetekijöistä he nostavat esiin julkaisuarkistojen ja julkaisupalvelujen (open journal systems for open access journals) ylläpitämisen. Tutkimuskirjallisuudessa tuodaan kuitenkin esiin kirjaston työntekijöiden tottumattomuus uuteen, aktiiviseen rooliin osana tieteellistä viestintää. Perinteiseen rooliin on kuulunut palvelutarpeiden tyydyttäminen ja relevantin tietoaineiston välittäminen tutkijoille, uuden roolin ytimessä on uudenlaisten julkaisukäytäntöjen edistäminen tutkijoiden keskuudessa ja aiempaa laajempi osallistuminen tutkimusyhteisön toimintaan. (Hansson & Johannesson 2013; Kersting ja Pappenberger 2009; Steele 2014, 251.) Vaikka uuden roolin omaksuminen koetaan vaikeaksi tiedekirjastoissa, sitä pidetään kuitenkin tarpeellisena. Tälle voi löytää ainakin kaksi taustatekijää. Ensinnäkin, tiedekirjastot pyrkivät olemaan yhä tietoisemmin osa tutkimusyhteisöä ja kehysorganisaatiota. Ne toimivat – tai ainakin niiden odotetaan toimivan – läheisessä

7) tutkimustyön kustannusten ja julkaisemisen kustannusten välinen suhde;

8) tutkimusartikkelin arvon kehitys julkaisemisen jälkeen;

9) kaupallisten kustantajien osuus tieteenalan julkaisutoiminnassa;

10) yliopistotutkijoiden osuus tutkimusartikkelien kirjoittajista;

11) julkaisujen kirjoittajien osuus julkaisujen lukijoista;

12) kustannustoimitustyön määrä (ml. ero pre-print- ja post-print-versioiden välillä);

13) konferenssien ja tiedelehtien merkitys julkaisufoorumeina;

14) tutkimustulosten julkaisemisen vaikutus toisiin tutkimuksiin;

15) julkaisujen hylkäysprosentti ja sen vaikutus vertaisarvioinnin hintaan;

16) julkaisun tekijän oikeudet tutkimusjulkaisun sisältöön (mm. kuviin);

17) ns. Ingelfinger-säännön eli yhden julkaisukanavan periaatteen noudattaminen ja sen vaikutus julkaisemiseen;

18) tiedejulkaisujen houkuttelevuus mainostajien näkökulmasta;

19) tieteenalan julkaisujen saatavuus tutkijoiden keskuudessa;

20) lehtien viittauskerrointen merkitys tieteenalalla.

vuorovaikutuksessa ja yhteistyössä tutkimusyhteisön kanssa, ja samalla niiden toimintaa arvioidaan tutkimusyhteisön näkökulmasta. (Alam 2014, 454–455; Carpenter ym. 2011; Rodriguez 2014, 604; Steele 2014, 256.) Toinen taustatekijä liittyy tieteellisen viestintäkulttuurin liian hitaaksi koettuun muuttumiseen. Tutkimusten mukaan tiedeyhteisöissä avointa julkaisemista kannatetaan periaatteessa, mutta käytännössä se on tutkijoiden prioriteettilistan häntäpäässä. Tutkijat hakevat ensisijaisesti tiedeyhteisön huomiota, pyrkivät edistämään uraansa tai varmistamaan jatkorahoituksen. (Schonfeld & Housewright 2010; ks. myös Solomon 2008, 15.) Harjuniemen ja Mäen (2012, 6) suomalaisia tutkijoita koskevassa tutkimuksessa tuli ilmi samoja seikkoja: (1) tutkijat kannattavat avointa julkaisemista ja sen periaatteita mutta eivät toteuta avointa julkaisemista useinkaan omassa toiminnassaan; (2) tutkijat eivät tunne avoimen julkaisemisen käytäntöjä ja periaatteita, erityisesti tekijänoikeuskysymykset koetaan hankaliksi. Avoin julkaiseminen koetaan siis käytännössä etäiseksi⁷⁵. Tähän liittyvät myös tutkijoiden avointa julkaisemista koskevat virheelliset mielikuvat, joita Suber (2009) on eritellyt.⁷⁶ Mullenin (2010, 19–20) mukaan kirjastot ovat tottuneet toimimaan tutkijan pyyntöjen mukaan. Avoimen julkaisemisen edistäminen edellyttäisi kuitenkin aloitteellista roolia myös tutkijoiden suuntaan. Tämä on uusi rooli, johon kirjastot eivät välttämättä ole valmiita.

Kun tässä luvussa kuvattua vetää yhteen, tiedekirjastojen rooli suhteessa avoimeen julkaisemiseen voidaan nähdä yhtäältä *käytännöllisenä* kysymyksenä, toisaalta *kulttuurillisena* kysymyksenä. Edelliseen liittyy kirjaston tarjoama koulutus ja muu neuvonta avoimessa julkaisemisessa. Mullen (2010, 122, 142–143, 198) on koonnut yhteen niitä käytännön tehtäviä, jotka kirjastotyössä korostuvat avoimen julkaisemisen lisääntyessä:

- sähköisen aineiston hallinta koko laajuudessaan
- tiedonhakuosaaminen
- tutkimuksen vaikuttavuuden mittaaminen eli informetrinen osaaminen
- julkaisemiseen liittyvä juridinen osaaminen
- avoimeen julkaisemiseen liittyvien kustannusten hallinnointi

75 Erityisen etäiseksi suomalaisten tutkijoiden keskuudessa koetaan julkaiseminen OA-lehdissä. Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen tutkijoille suunnattuun open access -kyselyyn vastanneista tutkijoista 62 prosenttia ei pitänyt julkaisemista OA-lehdessä julkaisufoorumien valintakriteerinä, vaikka valtaosa piti OA-periaatetta vähintään melko tärkeänä. Tämä näkyi myös käytännössä: OA-lehteä ei käytetty juuri lainkaan avoimen julkaisemisen väylänä – Tampereella 2% tutkijoista oli julkaissut OA-lehdissä, Jyväskylästä tieto puuttuu, mutta sielläkin osuus on alle 9%. Kun tilannetta vertaa julkaisuarkistoihin, asetelma kääntyy: Tampereella 78 prosenttia piti julkaisuarkistoja melko tai erittäin tärkeänä, Jyväskylässä 82 prosenttia. Tosin käytännössä rinnakkaisjulkaisemista toteutti vain 12 prosenttia vastaajista Tampereella ja 26 prosenttia Jyväskylässä. (Sisättö ym. 2012, 6–11; Harjuniemi 2012, 8–15.)

76 Tyypillisiä harhakäsityksiä ovat Suberin (2009) mukaan muun muassa seuraavat väitteet: (1) vertaisarviointi on OA-julkaisuissa vähäisempää kuin perinteisissä julkaisuissa, (2) avoin julkaiseminen ei anna tutkijalle mahdollisuutta valita julkaisukanavaansa, (3) avoin julkaiseminen uhkaa perinteisten julkaisujen olemassaoloa, (4) avoin julkaiseminen rikkoo tekijänoikeuksia ja (5) avoimeen julkaisemiseen menee paljon ylimääräistä aikaa.

- avoimeen julkaisemiseen liittyvä koulutus
- avointen julkaisujen toimittaminen
- julkaisuarkistojen profiloiminen julkaisupaikkana säilytyspaikan sijasta
- julkaisemiseen liittyvä asiantuntija- ja tiedottajarooli tiedeyhteisössä
- organisaatorajat ylittävä yhteistyö kansallisella ja kansainvälisellä tasolla

Kirjaston roolin tarkastelu kulttuurillisena kysymyksenä sisältyy osin Mullenin⁷⁷ listan teemoihin. Samalla se edellyttää kuitenkin laaja-alaisempaa tarkastelua, koska siihen liittyy olennaisesti vuorovaikutus tutkimusyhteisön kanssa. Kulttuurillisessa lähestymistavassa keskeistä on julkaisemisen kulttuurin muuttaminen avoimempaan suuntaan. Esimerkiksi Steele (2014) puhuu suoraan vahvemman poliittisen asemoitumisen puolesta tarkastellessaan kirjastojen roolia osana tieteellisen kommunikaation kontekstia ja siihen liittyvää keskustelua.⁷⁸ Tämä on kuitenkin moniulotteinen kysymys. Avoimeen julkaisemiseen siirtyminen ei ole luonteeltaan teknologinen – eikä pelkästään poliittinen – prosessi vaan ennen kaikkea sosiologinen, tieteellisen viestinnän kulttuuria laajasti koskeva prosessi. Kuten Regazzi (2015, 181) toteaa, verkkomaailmassa ainoa este avoimelle julkaisutoiminnalle on ”kulttuuri ja historialliset käytännöt”.⁷⁹ Tämä oli tiedossa jo avoimen julkaisemisen alkuvaiheessa 1990-luvulla, jolloin pohjoisamerikkalaisten tutkimuskirjastojen katto-organisaatio Association of Research Libraries (1995, 3) arvioi avoimen julkaisemisen mahdollisuuksia:

”The simplest answer is that the problem is not technical, but sociological. How do we get the right user community interested and committed to communicating in this way? The first step is to talk up the idea, talk it through, and talk it out to the point of practical application.”

Saartin (2014, 101) mukaan avoimen julkaisemisen kohtalonkysymys on, ”ottaako tutkijayhteisö julkaisemisen takaisin omalle vastuulleen vai jatkaako se tutkimuksen ulkoistamista kaupallisille kustantajille”. Esimerkiksi Odlyzko (2014, 28) pitää tutkimusyhteisön aktivoitumista avoimessa julkaisemisessa epärealistisena vaihtoehtona, kun ottaa huomioon, mitä on saatu aikaan parissa vuosikymmenessä. Saartikin pitää todennäköisimpänä vaihtoehtona nykyisen kaltaista sekamallia, jossa on sekä kaupallisen että avoimen julkaisemisen piirteitä.

77 Mullen (2010, xii, 14) itse korostaa ruohonjuuritason kirjastotoiminnan merkitystä avoimen julkaisemisen sisällyttämässä osaksi tiedeyhteisön omaksumaa kulttuuria. Mullen mainitsee tässä tietopalvelun (daily reference), kokoelmatyön (collections) ja neuvonnan/koulutuksen (instruction) merkityksen.

78 Steele (2014, 251): ”Librarians need to be more politically involved in this process, even if it is more advocacy than the direct exercise of political power. It could be argued that the librarians and academics on the UK Finch Committee were outmanoeuvred, perhaps outmuscled, by their publisher counterparts. Librarians often have limited authority within the power structures of their universities to make major changes in scholarly communication practice.”

79 Vrt. Odlyzko (2014, 22): ”It has been clear for two decades that much lower costs in scholarly publishing are possible, but with some exceptions, little has been done to the bulk of the literature to move in that direction.”

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

4.1 Tutkimuskysymykset

Tutkielmani tehtävänä on selvittää, mikä on suomalaisten yliopistokirjastojen rooli avoimessa julkaisemisessa. Kuten johdantoluvussa totesin, tarkoitus on tuoda esiin sekä *käytännön tapoja*, joilla kirjastot osallistuvat avoimeen julkaisemiseen, että *näkemyksiä*, joita yliopistokirjastoilla on avoimesta julkaisemisesta. Toisessa ja kolmannessa luvussa tarkastellut asiat – tieteellinen viestintä, tieteellinen julkaiseminen, avoin julkaiseminen ja tieteellisten kirjastojen rooli avoimessa julkaisemisessa – loivat käsitteellistä pohjaa empiiriselle tutkimukselle ja auttoivat jäsentämään tutkimuskysymyksiä. Muotoilen tutkimuskysymykset seuraavasti:

- 1) Miten suomalaiset yliopistokirjastot näkevät roolinsa suhteessa avoimeen julkaisemiseen?
- 2) Miten nämä käsitykset heijastuvat yliopistokirjastojen käytännön työssä?
- 3) Millaisia mahdollisuuksia ja puutteita kirjastot näkevät avoimessa julkaisemisessa omasta näkökulmastaan?
- 4) Miten relevantteja tutkimuskirjallisuudesta nousevat avoimen julkaisemisen teemat ovat yliopistokirjastojen näkökulmasta?

Neljänteen tutkimuskysymykseen liittyvät teemat jäsentyvät erilaisina hypoteeseina. Olen muotoillut kaksi keskeistä tutkimushypoteesiä: (1) kirjastojen valta vaikuttaa avoimen julkaisemisen edistämiseen on käytännössä marginaalista; (2) kirjasto voi vaikuttaa avoimeen julkaisemiseen tiedeyhteisössä OA-asiantuntija- ja tukiroolin ja organisaatorajat ylittävän yhteistyön kautta. Ensin mainittu hypoteesi korostaa kirjaston sivullisuutta ja passiivista roolia suhteessa avoimeen julkaisemiseen, jälkimmäinen tuo esiin kirjaston aktiivisen roolin. Tutkimuskirjallisuuden perusteella ensin mainittu kuvaa enemmän nykytilaa – jälkimmäinen on kirjallisuudesta esiin nouseva taisteluhaaste kirjastoille. Yliopistokirjastolla on mahdollisuus toimia avoimessa julkaisemisessa sekä sillanrakentajana että tieteellisen kulttuurin muuttajana. Edelliseen liittyy ajatus kirjastosta käytännön OA-asiantuntijana, joka vastaa tiedeyhteisöstä nousevaan tarpeeseen. Jälkimmäiseen liittyy ajatus kirjastosta avoimen julkaisemisen aktiivisena edistäjänä, jossa kirjasto itse on aloitteellinen osapuoli. Miten nämä roolit toteutuvat käytännössä, sitä selvitän tutkielmassani.

Yksittäisistä aiheista erityisen tarkastelun kohteena tulee olemaan julkaisuarkistojen toiminta:

Millaisia ovat julkaisuarkistoihin liittyvät käytännöt? Millaisia ongelmia ja mahdollisuuksia julkaisuarkistoihin liittyy tiedon avoimen saatavuuden näkökulmasta? Julkaisuarkistot ovat keskeinen osa yliopistokirjastojen OA-toimintaa, ja tutkielmani tehtävä on selvittää, miten tärkeänä arkistojen merkitys nähdään osana avoimen julkaisemisen kokonaisuutta.

Graduni tärkein tavoite on luoda kuva kirjastojen tämänhetkisestä roolista avoimessa julkaisemisessa, mutta myös jonkinlainen kehitysnäkökulma on läsnä: Miten yliopistokirjastojen rooli suhteessa avoimeen julkaisemiseen on muuttunut (mennyt/nykyinen), ja miten sen ehkä toivotaan muuttuvan (nykyinen/tuleva)? Kysymys avoimesta julkaisemisesta johdattaa pohtimaan tiedekirjastojen roolia laajemminkin osana tieteellistä kommunikaatiota: Millainen valta tiedekirjastoilla on vaikuttaa tieteellisen julkaisemisen käytäntöihin? Tätä kautta gradu tulee kytkeytyksi myös tiede- ja koulutuspoliittisiin kysymyksiin. Tutkielmani sivuaa myös kirjaston perustehtäviin, kuten tiedon avoimen saatavuuden edistämiseen, kytkeytyviä teemoja. Yksi keskeinen kysymys tällöin on, millainen rooli tiedekirjastolla olisi tilanteessa, jossa kaikki tieteellinen tieto olisi vapaasti ja avoimesti saatavilla.

4.2 Tutkimusaineiston keruu ja analyysi

Graduni empiirinen aineisto koottiin haastattelemalla yliopistokirjastojen avoimesta julkaisemisesta vastaavia työntekijöitä. Yliopistokirjastojen valikoituminen tapahtui väljin maantieteellisin, tieteenalakokonaisuuksiin ja kokoon perustuvien kriteerein. Tein tutkimushaastattelut eri kirjastoissa, ja valitsin mukaan yliopistokaupunkeja eteläisen Suomen alueelta. Tutkimukseen otettiin mukaan Helsingin yliopisto, Aalto-yliopisto, Turun yliopisto, Jyväskylän yliopisto, Tampereen yliopisto ja Tampereen teknillinen yliopisto, jotka edustavat suomalaisittain suuria yliopistoja (ks. Suomen virallinen tilasto 2014). Yhtä lukuun ottamatta kaikilla on oma julkaisuarkisto⁸⁰ ja kokemusta avoimesta julkaisemisesta useamman vuoden ajalta. Turun yliopiston Doria⁸¹ on Kansalliskirjaston hallinnoima julkaisuarkisto; myös Helsingin yliopiston kirjaston hallinnoima Helda⁸² on

80 Organisaatiokohtaisia julkaisuarkistoja ovat Tampereen yliopiston TamPub, Tampereen teknillisen yliopiston TUT Dpub, Jyväskylän yliopiston JyX ja Aalto-yliopiston Aaltodoc. Yliopistokohtaisia julkaisuarkistoja on Suomessa kaikkiaan seitsemän – edellä mainittujen lisäksi Lapin yliopistolla (Lauda), Itä-Suomen yliopistolla (UEF Electronic Publications) ja Oulun yliopistolla (Jultika) on oma julkaisuarkisto.

81 Doriassa on Turun yliopiston lisäksi myös muiden korkeakouluiden tutkimusaineistoja. Mukana ovat Åbo Akademi, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sibelius-Akatemia, Stadia ja Tampereen ammattikorkeakoulu.

82 Heldassa on aineistoja Helsingin yliopiston lisäksi yli kymmenestä eri organisaatiosta, muun muassa Evirasta, Hankenista, Kelasta ja Suomen Pankista. Tällaisia organisaatorajat ylittäviä arkistoja on Suomessa kaikkiaan neljä (Doria, Helda, Theseus ja Julkari).

organisaatorajat ylittävä julkaisuarkisto.⁸³ Mukana olevat yliopistot muodostavat tieteenalojen kattavuudessa edustavan ja monipuolisen joukon: kaikki tieteenalat ovat edustettuna (vrt. Suomen virallinen tilasto 2010). Varasin tutkimusaineiston keruussa mahdollisuuden myös puhelimitse tehtyihin, hieman suppeampiin lisähaastatteluihin muissa yliopistokirjastoissa, erityisesti Itä-Suomen yliopistossa ja Oulun yliopistossa. En katsonut tätä lopulta tarpeelliseksi, koska keräämäni aineisto oli tutkimuspäätelmien kannalta riittävä. Mukana lopullisessa tutkielmassa on siis kuusi suomalaista yliopistokirjastoa ja kaikkiaan yksitoista haastateltavaa.

Haastattelut tehtiin yliopistokirjastoissa marras-joulukuussa 2015. Haastattelut olivat kirjastosta riippuen yksilö- tai ryhmähaastatteluita, joihin osallistui 1–3 haastateltavaa. Haastattelut kestivät 76 minuutista 124 minuuttiin, keskimäärin 103 minuuttia. Tarkemmat tiedot haastatteluista ja haastateltavista löytyvät työn liiteosiosta (ks. Liite 1). Haastateltujen yksityisyyden suojelemiseksi he esiintyvät tutkielmassa nimettöminä. Olen jättänyt yksilöimättä myös henkilötietojen ja tutkielmassa käytetyn nimimerkin (esim. H1) välisen yhteyden. Haastattelut onnistuivat tutkimusaineiston keruun näkökulmasta erittäin hyvin. Haastattelujen kautta avautui hyvä näkymä suomalaisten yliopistokirjastojen avoimen julkaisemisen arkeen ja OA-näkemyksiin. Joitain ongelmia haastatteluissa saattoi aiheuttaa pitkä kesto, joka vaikutti ehkä jonkin verran haastattelun loppupuolen vastausten suppeuteen. Kysymykset koettiin pääosin ymmärrettäviksi, mutta pieniä hankaluksiakin ilmeni. Esimerkiksi erottelu avoimen julkaisemisen ja rinnakkaisjulkaisemisen välillä tuotti ajoittain väärinymmärryksiä, kun ei ollut selvää, kumpaa kulloinkin tarkoitetaan tai miten ne ovat erotettavissa toisistaan. Tuon haastattelutilanteiden hankaluuksia esiin myös tulosluvussa.

Haastatteluiden tavoitteena oli kerätä tietoa avoimeen julkaisemiseen liittyvistä käytännöistä ja näkemyksistä yliopistokirjastoissa. Rakensin haastattelurunkoa tästä lähtökohdasta käsin. Toteutin haastattelut ja sidoin ne osaksi tutkimusta Hirsjärven ja Hurmeen (2008) ohjeistuksen varassa. Tekemäni haastattelut olivat puolistrukturoituja⁸⁴ teemahaastatteluja, joissa kerätty tieto perustui haastateltavien asiantuntemukseen. Haastatteluilla voitiin yhtäältä saada faktatietoa kirjaston avoimesta julkaisemista, toisaalta kartoittaa sitä koskevia näkemyksiä. Vastaajien ei odotettu antavan täydellisiä selontekoja kaikkiin käsiteltäviin kysymyksiin. Vastaukset on ymmärrettävä pikemminkin kokonaisuutena – haastatteluissa annetut vastaukset täydentävät toisiaan. Haastattelurunko muodostui pitkälti kirjallisuuskatsauksen pohjalta; kirjallisuuskatsaus loi

83 Ks. yhteenveto suomalaisista julkaisuarkistoista, Olsbo (2015, 34–36).

84 Puolistrukturoiduissa haastatteluissa kysymykset tai aihepiirit – teemat – ovat haastateltaville suunnilleen samat mutta vastausvaihtoehtoja ei ole määritetty (Hirsjärvi & Hurme 2008, 47–48).

kontekstin (ml. alustavat hypoteesit), josta käsin tarkastelin tutkimusaihetta. Alkuperäisenä ajatuksena oli, että haastattelurunko eläisi haastattelusta toiseen. Tätä varten tein haastattelurungosta sekä lyhyen että pitkän version (ks. Liite 2, Liite 3). Lyhyessä versiossa ovat niin sanotut pakolliset kysymykset, jotka pyrin esittämään jokaisessa haastattelussa. Nämä kysymykset lähetin haastateltaville etukäteen, jotta he voisivat valmistautua haastatteluun ennalta. Tämä osoittautui hyväksi ratkaisuksi: useimmat haastateltavat olivat valmistautuneet hyvin haastatteluun. Haastattelurungon pitkä versio sisältää pakollisiin kysymyksiin liittyviä ala- tai jatkokysymyksiä, joita kysyin tilanteen mukaan. Tämä versio oli vain itselläni. Haastatteluiden kuluessa osa jatkokysymyksistä osoittautui aineistonkeruun kannalta relevanteiksi, osan sivuutin kokonaan. Olen kirjannut liitteenä olevan haastattelurungon pitkään versioon vastausprosentit, jotka kertovat monessako haastattelussa kysymys nousi esiin. Alun perin ajattelin, että lyhyeen versioon olisi mahdollista tehdä muutoksia haastattelusta toiseen, mutta lopulta tein vain yhden muutoksen: lisäsin kysymyksen tutkimusdatan merkityksestä (kysymys 2.7. haastattelurungossa). Tämä kysymys puuttui kolmen ensimmäisen haastattelun lyhyestä haastattelurungosta, mutta tutkimusdatakysymystä käsiteltiin kaikissa haastatteluissa. Tutkimusdataan liittyvät asiat olivat haastatteluajankohtana voimakkaasti esillä, muun muassa Avoin tiede ja tutkimus -hankkeen takia.

Haastattelujen jälkeen suoritin vastausaineiston analyysin. Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 136) mukaan laadullisen aineiston analysoinnissa on vähän standardoituja tai etualalle kohotettuja tekniikoita. Usein analyysi etenee ad hoc -periaatteella: käytössä ei ole yhtä analyysitapaa, vaan analyysissa hyödynnetään tilannekohtaisesti ja aineistolähtöisesti eri keinoja. Myöskään laadullisen aineiston analyysin vaiheet – kuvailu, luokittelu, yhdistely ja tulkinta – eivät aina ole erotettavissa erillisiksi, lineaarisesti toisiaan seuraaviksi vaiheiksi (Hirsjärvi & Hurme 2008, 144). Oman aineistoni käsittelyssä toteutui Hirsjärven ja Hurmeen kuvaama vapaamuotoinen, prosessin ehdoilla tehty analyysi. Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 171–180) erittelemistä kvalitatiivisista analyysikeinoista omassa työssäni korostuivat teemoittelu sekä yhteyksien tarkastelu, kun taas laskeminen, asteikointi, kehityskulun tarkastelu ja metaforien käyttö jäivät vähemmälle. Analyysi eteni karkeasti ottaen kahdessa vaiheessa. Ensin purin haastatteluaineiston – kokonaiskestoltaan reilut kymmenen tuntia – kirjasto kirjastolta ja kysymys kysymykseltä liittäen vastaukset haastattelurungon mukaiseen järjestykseen. Toisessa vaiheessa tein temaattisen jaon, jossa luokittelin ja yhdistelin ensimmäisessä käsittelyvaiheessa muokatun aineiston uudelleen tutkimuskysymysten ja haastatteluissa esiinnousseiden teemojen mukaisesti. Temaattinen jako vastaa tutkielman tulosluvussa 5 esitettyä alalukujen jakoa. Tutkielman liiteosiossa olen kuvannut, miten haastattelurungon kysymykset ja niihin annetut vastaukset ryhmittyvät tulosluvun alalukuihin

(ks. Liite 4). Analyysivaiheessa oli kaksi päätavoitetta: yhtäältä halusin verrata haastattelujen kautta saatuja tietoja kirjallisuuskatsauksen kautta muodostettuun tietämykseen ja hypoteeseihin, toisaalta pyrin löytämään suomalaisia yliopistokirjastoja yhdistäviä ja erottavia piirteitä suhteessa avoimeen julkaisemiseen. Tavoitteena oli siis löytää haastatteluaineiston kautta vastauksia etukäteen määriteltyihin kysymyksiin sekä antaa aineiston itsensä puhua.

Tutkimustulosten esittämiseen, luvussa 5, liittyy pari huomionarvoista seikkaa. Käytän vastausten yhteenvedossa prosenttilukumerkintöjä, esimerkiksi tällä tavalla:

”Kaikissa kirjastoissa tuodaan esiin julkaisuarkiston merkitys avoimen julkaisemisen aloittamisessa (100%). Julkaisuarkistojen juuret johtavat useissa yliopistoissa verkkojulkaisualustoihin, joissa julkaistiin opinnäytteitä, lähinnä väitöskirjoja ja graduja (83%).”

Prosenttiluvut kertovat, mikä prosentuaalinen osuus kuudesta tutkimukseen osallistuneesta yliopistokirjastosta oli yhtä mieltä avointa julkaisemista koskevista kysymyksistä. Prosenttiluvut eivät siis kuvaa yksittäisten vastaajien (joita oli 11) käsitystä, vaan kirjastojen. Tähän on kaksi syytä: (1) ryhmähaastattelutilanteissa kaikki haastateltavat eivät vastanneet kaikkiin kysymyksiin, vaan yleensä osa haastateltavista toi esiin muidenkin kannan tiettyyn kysymykseen; (2) haastattelutilanteissa ei syntynyt kertaakaan sellaista ristiriitatilannetta, jossa saman kirjaston edustajat olisivat esittäneet toisistaan eriäviä vastauksia samaan kysymykseen. Tämän perusteella on turvallista väittää, että haastattelutilanteissa yksittäiset haastateltavat toivat esiin yhteisen kantansa – ja omalta osaltaan siis kyseistä kirjastoa edustavan kannan. Olen liittänyt prosenttilukumerkintöihin myös alaviitteen, jossa yksilöin vastaajat. Prosenttilukumerkintöjen lisäksi käytän vastausten yhteenvedossa myös suoria viittauksia vastaajiin, esimerkiksi tähän tapaan:

”Haastatteluissa tuotiin esiin tutkimustietojärjestelmää koskeva työ (H1, H5), avoimeen tutkimusdataan liittyvän politiikan työstäminen (H1, H10) sekä paikalliset ja kansalliset avoimen julkaisemisen hankkeet ja verkostot (H2, H5).”

Tällaisissa tapauksissa kyse on hajavastauksista tai haastatteluissa esiin tuoduista maininnoista, joissa kirjastojen osuus ei ylitä 50 prosenttia.⁸⁵ Mielestäni tällainen merkintätapa on lukijan kannalta havainnollinen: yhdenmukaiset vastaukset erottuvat hajavastauksista nopealla silmäilyllä.

⁸⁵ Huomautettakoon tässä yhteydessä, että alle 50 tai 100 prosentin vastaukset eivät tarkoita sitä, etteivätkö kaikki vastaajat voisi olla esitetyn väitteen takana – kaikki näkökulmat eivät vain voi nousta laajassa haastattelussa esiin. Toisaalta taas vastaukset, joissa on sadan prosentin kattavuus, antavat hyvin vahvoja viitteitä asioiden tilasta.

5 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa tuon esiin keräämäni empiirisen tutkimusaineiston pääasiallisen sisällön. Tarkoitus on vastata tutkimuskysymyksiin, jotka koskevat yhtäältä yliopistokirjastojen avoimen julkaisemisen käytäntöjä, toisaalta yliopistokirjastojen näkemyksiä avoimesta julkaisemisesta. Käytännöt ja näkemykset ovat tietysti hyvin läheisesti yhteydessä toisiinsa, mutta rakenteen selkeyden takia olen jakanut niiden käsittelyn omiin lukuihinsa. Siten yliopistokirjastojen OA-käytäntöjä käsitellään luvussa 5.1 ja yliopistokirjastojen OA-näkemyksiä luvussa 5.2. Tulosten esittämiseen liittyviä huomionarvoisia seikkoja käsitelin luvussa 4.2.

5.1 Avoimen julkaisemisen käytännöt yliopistokirjastoissa

5.1.1 Yliopistokirjastojen osallistuminen avoimeen julkaisemiseen

Avoin julkaiseminen nähdään yliopistokirjastoissa ennen kaikkea rinnakkaistallentamiseen ja julkaisuarkistoon liittyvänä toimintana. Kaikissa kirjastoissa tuodaan esiin julkaisuarkiston merkitys avoimen julkaisemisen aloittamisessa (100%)⁸⁶. Julkaisuarkistojen juuret johtavat useissa yliopistoissa verkkojulkaisualustoihin, joissa julkaistiin opinnäytteitä, lähinnä väitöskirjoja ja graduja (83%)⁸⁷. Tämä alkoi yliopistokirjastoissa suurelta osin jo 1990-luvulla (50%)⁸⁸.

Varsinaisia julkaisuarkistoja alettiin perustaa yliopistokirjastoissa 2000-luvun puolivälistä alkaen, viimeisimmät arkistot ovat syntyneet aivan viime vuosien aikana. Julkaisuarkistot ovat syntyneet usein vähitellen, erillisiä arkistoja yhdistellen. Nykyisin käytössä olevat julkaisuarkistot on perustettu vuosien 2007 ja 2013 välisenä aikana (100%)⁸⁹. Kaikissa tapauksissa kirjasto maksaa julkaisuarkiston ylläpidosta ja toimii sen hallinnoijana tai pääkäyttäjänä (100%)⁹⁰.

Yliopistokirjastojen välillä on eroja sen suhteen, miten aikaisessa vaiheessa avoin julkaiseminen on nähty tavoitteellisena tai strategisena asiana. Joissakin kirjastoissa päämäärätietoisena toiminnan nähtiin alkaneen jo 1990-luvulla, suurimmassa osassa se ajoitetaan 2000-luvun puolivälin paikkeille ja joissakin kirjastoissa avoimeen julkaisemiseen on paneuduttu vasta viime vuosina (83%)⁹¹:

86 Tätä näkemystä edustavat vastaajat: H1, H2, H4, H5, H7, H8, H11.

87 H2, H5, H7, H4, H8, H11.

88 H4, H7, H11.

89 H1, H2, H4, H5, H7, H11.

90 H1, H2, H4, H5, H7, H11.

91 H1, H4, H7, H10, H11.

”Alusta asti on pyritty olemaan aktiivisia, myös kansallisesti. Jo 1990-luvun puolella oli opinnäytteisiin liittyvää yhteistyötä. Avoin julkaiseminen on ollut meille strateginen lähtökohta.” (H11)

”Meillä aktivoiduttiin suurinpiirtein 2000-luvun puolivälissä, 2005 tai 2006. Tarkoitti sitä, että ilmiötä seurattiin tarkkaan.” (H7)

”Vuoden 2007 jälkeen asia jäi junnaamaan paikoilleen. Julkaisuja vietiin julkaisuarkistoon, mutta sen kummemmin OA-keskustelua ei käyty. Lobbaaminen alkoi vahvemmin 2014.” (H10)

Selvästi tärkein keino, jolla yliopistokirjastot osallistuivat syksyllä 2015 avoimeen julkaisemiseen, oli julkaisuarkiston ylläpitäminen ja rinnakkaisjulkaisemisen tukeminen (100%)⁹². Avoin julkaiseminen ja rinnakkaistallentaminen samaistettiin vahvasti toisiinsa:

”Avoin julkaiseminen on kirjastossa käytännössä rinnakkaistallentamista.” (H5)

Kirjaston tarjoamat avoimen julkaisemisen palvelut olivat vahvasti kytköksissä julkaisuarkistoon eri tavoin. Näistä mainittiin rinnakkaistallentamiseen liittyvä neuvonta, koulutus, tiedottaminen sekä tallennusprosessin kehittäminen (100%)⁹³. Muut keinot, joilla kirjasto osallistui avoimeen julkaisemiseen, saivat vain hajamainintoja. Haastatteluissa tuotiin esiin tutkimustietojärjestelmää koskeva työ (H1, H5), avoimeen tutkimusdataan liittyvän politiikan työstäminen (H1, H10) sekä paikalliset ja kansalliset avoimen julkaisemisen hankkeet ja verkostot (H2, H5). Näilläkin toimilla oli yhteys julkaisuarkistoon.

Yliopistokirjastot järjestivät tiedonhankintaan ja muuhun kirjastotoimintaan liittyvää koulutusta kehysorganisaationsa jäsenille. Siitä, miten avoimen julkaisemisen näkökulma oli mukana tällaisessa koulutuksessa, ei muodostunut yhtenäistä linjaa yliopistokirjastojen välille. Tutkijoille ja jatko-opiskelijoille suunnatussa koulutuksessa rinnakkaistallentamisen näkökulma oli usein läsnä, ja erityisesti se pyrittiin integroimaan koulutuksen eri osa-alueisiin, kuten tutkimusdataan, bibliometriikkaan ja näkyvyyteen (50%)⁹⁴. Tiedonhakuun liittyvässä koulutuksessa OA-näkökulman systemaattisuus vaihteli: joskus se liitettiin mukaan kaikkeen koulutukseen (H11), joskus sen merkitys arvioitiin vähäiseksi (H7), joskus sen painoarvo riippui koulutuksen vetäjästä (H1). Avoimen tieteen pakollinen, kurssimuotoinen koulutuspaketti oli valmisteilla vain yhdessä

92 H1, H2, H4, H5, H7, H11.

93 H1, H2, H4, H5, H7, H11.

94 H4, H5, H11.

yliopistokirjastossa.

Organisaatorajat ylittävän toiminnan osalta haastattelussa kartoitettiin yliopistokirjastojen osallistumista erilaisiin avointa julkaisemista koskeviin yhteistyömuotoihin. Yliopistokirjastojen kansallisen tason yhteistyöfoorumeista nousi esiin erityisesti opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) Avoin tiede ja tutkimus -hanke (ATT). Siihen viitattiin kaikissa haastatteluissa (100%)⁹⁵. ATT nähtiin haastatteluhetkellä yhtenä keskeisimmistä kansallisista foorumeista, jonka kautta avointa julkaisemista edistetään.

Muista kansallisen tason OA-foorumeista mainittiin aineistohallintaan tarkoitettu Tuuli-projekti (67%)⁹⁶, TUHA eli Tutkimuksen tuen ja hallinnon verkosto (50%)⁹⁷, tutkijoiden, tiedekustantajien ja tiedekirjastojen FinnOA-työryhmä (H1) ja FinELib-konsortio (H6). Myös erilaisia yhteistyökumppaneita tuotiin vastauksissa esiin: Tieteen tietotekniikan keskus CSC (H7), OKM (H7), Suomen yliopistokirjastojen neuvosto (H7, H10) ja Kansalliskirjasto (H4).

Yliopistokirjastojen edustajat arvioivat vastauksissa oma-aloitteisesti myös organisaatorajat ylittävän toimintansa aktiivisuutta. Oman kirjaston osallistuminen avoimen julkaisemisen kansallisen tason yhteistyöhön nähtiin aktiivisena:

”Mehän toimitaan näissä kansallisissa ja kansainvälisissä verkostoissa järjestelmien ja yleisen toiminnan osalta.” (H5)

”Kyllä me ihan aktiivisesti ollaan mukana kehityshankkeissa.” (H1)

”Kaikissa seminaareissa ollaan oltu mukana.” (H6)

”Ollaan oltu mukana kaikessa, mitä on järjestetty.” (H11)

Kansainvälisen tason yhteistyötahojen joukosta ei noussut esiin yhtä, kirjastot yhdistävää avoimen julkaisemisen foorumia ja toimijaa. Haastateltavat mainitsivat Euroopan tutkimuskirjastojen liiton Liberin (67%)⁹⁸, Euroopan tutkimusyliopistojen liiton LERUn (H7, H8), kirjastojen kansainvälisen kattojärjestön IFLAn (H7) ja tutkimustietoa koskevaan yhteistyöhön keskittyneen EuroCRIS-organisaation (H5). Myös pohjoismainen yhteistyö tuotiin esille (H4, H11). Oma lukunsa olivat EU-

95 H1, H2, H3, H4, H5, H7, H11.

96 H2, H3, H5, H8.

97 H1, H2, H5.

98 H4, H5, H6, H7, H10.

hankkeet (50%)⁹⁹, joista mainittiin OpenAIRE-hanke (H4, H6) ja FOSTER (Foster Open Science Training for European Research) (H1).

Toisin kuin kansallisen tason yhteistyötä koskevissa vastauksissa, haastateltavat eivät erityisesti korostaneet kirjastonsa aktiivisuutta kansainvälisessä yhteistyössä. Poikkeuksiakin oli:

”Kansainvälinen ulottuvuus on koko ajan läsnä. Se, että Suomi tekee jotain, ei kannata kovin pitkälle. Pyrimme olemaan mukana kansainvälisessä kehityksessä. Olemme olleet kahdessa–kolmessa kansainvälisessä konferenssissa. Seurataan, mitä tapahtuu. Ja meillä on suoria kontakteja eri yliopistoihin ympäri Eurooppaa. – – Avoin tiede on EU:n yhdistävä asia – kaikki painivat saman asian kimpussa. – – Sitten olemme mukana pohjoismaisessa yhteistyössä. Rakennamme yhteispohjoismaisia linjauksia.” (H11)

5.1.2 Avoimen julkaisemisen tuomat muutokset yliopistokirjastoissa

Avoin julkaiseminen on tuonut tiedekirjastotyön arkeen erilaisia muutoksia, jotka haastateltavien mukaan liittyivät ennen kaikkea henkilöstön osaamiseen. Se on muuttanut yliopistokirjaston työntekijöiden toimenkuvaa (67%)¹⁰⁰ tai vaikuttanut ainakin rekrytointien kautta (H5). Haastatteluissa nousi esille avoimen julkaisemisen mukanaan tuomia osaamisen tarpeita, jotka liittyivät julkaisu- ja kustannuskäytäntöjen (H6, H7) ja tutkimusrahoituskäytäntöjen ymmärtämiseen (H7), kirjaston tarjoamaan koulutukseen (H4), rinnakkaistallentamisen prosessiin (H3, H4, H6, H7) ja tutkimusdataa koskevaan osaamiseen (H6). Nämä olivat edellyttäneet uudenlaisen asiantuntemuksen omaksumista yliopistokirjastoissa:

”Se [avoin julkaiseminen] tuo uuden asiantuntijuuselementin tähän työhön. Joudumme menemään sellaisille aloilla, joilla perinteisesti kirjastoalan ammattilaiset eivät ole olleet. Voimakkaana tulee julkaiseminen ja julkaisemisen maailman ymmärtäminen. Sitten ovat tekijänoikeus- ja julkaisulupa-asiat. Sitten tähän kytkeytyy isompi kuvio: tieteellisen tiedon julkaiseminen, opetus- ja kulttuuriministeriön tuleva ohjaus, rahoituksen maailman ymmärtäminen.” (H7)

”Se [avoin julkaiseminen] vaatii kovaa asiantuntemusta ja opiskelua. – – Kustantajien politiikat rinnakkaistallentamisessa on se keskeisin: mitä saa julkaista ja millä embargolla? SHERPA/RoMEO¹⁰¹ kerää hyvin viitteellisesti tietoa. Terminologia on hyvin haastavaa. Vuosien työllä siihen päästään sisään. Siinä on meillä jo aika paljon tekemistä.” (H1)

”Jos otetaan tekijänoikeuskysymykset, aiemmin vain harvat tarvitsivat sitä osaamista. Nyt sitä tarvitaan huomattavasti paljon laajemmin. Siihen pitää kiinnittää jatkossa enemmän huomiota.

99 H1, H6, H11.

100 H1, H4, H7, H8, H11.

101 SHERPA/RoMEO-palvelusta voi tarkistaa useimpien tiedekustantajien rinnakkaisjulkaisulinjaukset.

Ja ylipäätään terminologian hahmottaminen: että puhut tutkijalle siten, että viesti menee perille. Siinäkin on haastetta.” (H3)

”Työ varsinaisesti ei ole muuttunut. Muutoksia on ollut aina, mutta nyt niitä on ehkä tiuhempaan tahtiin kuin aiemmin. Ei ennen ole tarvinnut lukea kustantajien sääntöjä. Enkä itse ole ollut aiemmin näin paljon julkaisemisen kanssa tekemisissä. Koko ajan joutuu opettelemaan uusia asioita.” (H6)

Kommenteissa tuli selvästi esiin se, miten avoin julkaiseminen koettiin tiedekirjastotyön arjessa verrattain uutena asiana. Samalla myös siihen liittyvän osaamisen omaksumisen prosessi oli yliopistokirjastoissa syksyllä 2015 yhä kesken.

5.1.3 Tieteenalakohtaiset avoimen julkaisemisen palvelut

Haastateltavien kesken vallitsi suuri yksimielisyys siitä, että tieteenalakohtaiset erot vaikuttavat yliopistokirjastojen tarjoamiin avoimen julkaisemisen palveluihin (100%)¹⁰². Vaikutus oli kuitenkin riippuvainen myös siitä, miten pitkällä yliopiston käytännöt avoimessa julkaisemisessa ylipäätään ovat:

”En sanoisi, että se on vielä vaikuttanut suuresti kirjaston työhön, koska näitä palveluita ollaan vasta aloittamassa. Se näkyy varmasti jatkossa. Aikomuksena on perehdyttää henkilökunta siten, että jokaisella tieteenalalla on kyseistä tieteenalaa syvällisesti ymmärtävä henkilö.” (H2)

Tarkasteltaessa konkreettisemmin niitä tieteenalakohtaisia tekijöitä, jotka haastateltavien mukaan vaikuttivat kirjaston palveluihin, voidaan laatia seuraavanlainen listaus:

- (1) Tieteenalalla tuotetun tutkimuksen määrä sekä julkaisemisen muoto ja nopeus vaikuttavat muun muassa kirjastolle tulevien tiedusteluiden määrään (67%)¹⁰³.
- (2) Tieteenalalla käytettävä tutkimusaineisto vaikuttaa kysyntään tutkimusdatapalveluja kohtaan (50%)¹⁰⁴.
- (3) Tieteenalalla toimivien kustantajien käytännöt vaikuttavat avoimen julkaisemisen laajuuteen (H1, H2).
- (4) Tieteenalalla vallitseva julkaisemisen kulttuuri vaikuttaa avoimen julkaisemisen laajuuteen, ja tätä kautta myös tarjottaviin palveluihin, kuten kirjoittajamaksuista annettuihin

102 H1, H2, H4, H5, H6, H7, H8, H11.

103 H4, H5, H7, H8, H11.

104 H2, H3, H5, H11.

alennuksiin OA-lehdissä julkaiseville (50%)¹⁰⁵.

(5) Yritysyhteistyö, jonka yleisyys eri tieteenaloilla vaihtelee, vaikuttaa avoimen julkaisemisen laajuuteen (H5).

Kysymys kirjastojen tieteenalakohtaisesta osaamisesta nousi esiin kahdessa haastattelussa. Molemmissa vastauksissa kirjaston tieteenalakohtaisen OA-osaamisen arvioitiin olevan vielä alkutekijöissään (H1, H5). Suuremmissa yliopistoissa eri tieteenalojen kirjastot olivat eriytyneet omiksi yksiköikseen, mikä edesauttoi myös tieteenalakohtaisen osaamisen syntymistä.

Haastatteluissa tuotiin esiin myös konkreettisia tieteenalakohtaisia jakoja. Selvimmin ero tuli ilmi luonnontieteiden ja yhteiskunnallis-humanististen tieteiden välillä (67%)¹⁰⁶. Erityisesti fysiikka – ja siellä arXiv.org-sivuston kautta muodostunut julkaisukulttuuri – nähtiin tyypiesimerkkinä pitkälle kehittyneestä avoimen julkaisemisen kulttuurista (50%)¹⁰⁷. Tieteenalojen välillä vallitsevat erot ovat edellyttäneet kirjastolta sopeutumista erilaisiin käytäntöihin:

”Yksi tapa, jolla tehdään tulosta [eli parannetaan tutkimusten näkyvyyttä] yhdellä tieteenalalla, ei välttämättä toimi lainkaan toisella alalla.” (H1)

”Onhan se eri asia, kun puhutaan tieteenalasta, jossa julkaistaan artikkelimuodossa ja konferenssijulkaisuissa lähtökohtaisesti ulkomailla, ja tieteenalasta, jossa julkaistaan monografioita kotimaassa. Se vaatii ihan eri lähestymistapaa ja eri kouluttamista. – – Fyysikoille on turha lähteä puhua rinnakkaistallentamisesta, koska se on perinne sillä alalla. Koulutusten sisällöt muuttuvat totaalaisesti. Lähtötasot neuvonnassa ovat erilaisia.” (H11)

Vaikka tieteenalakohtaiset erot, ja erojen vaikutus avoimen julkaisemisen palveluihin, nähtiin kaikissa yliopistokirjastoissa merkittäviksi, myös yksittäisillä tutkijoilla oli merkitystä (50%)¹⁰⁸:

”Ei voi sanoa, että tietyt tieteenalat ovat aktiivisia, toiset eivät. On yksittäisiä toimijoita (tutkijoita), jotka ovat aktiivisia. Yksilöiden toiminta vaikuttaa enemmän kuin tieteenala.” (H7)

”Humanistisella puolella ollaan saatu asioita hyvin eteenpäin, koska siellä [yliopistokirjastossa] on asiaan perehtynyt henkilö. Niin hämmentävää kuin se onkin, humanistinen tiedekunta on yksi aktiivisimpia rinnakkaistallentajia meillä. Ja se on seurausta siitä, että sinne ollaan pidetty aktiivisesti yhteyttä.” (H11)

Varsinkin H11:n vastauksessa tulee hyvin esiin, miten myös yliopistokirjasto pystyi vaikuttamaan

105 H1, H4, H7.

106 H1, H7, H8, H11.

107 H1, H6, H11.

108 H1, H7, H11.

avoimeen julkaisemiseen yksilöiden, erityisesti yksiköissä työskentelevien keskeisten toimijoiden, kautta. Näiden mielipidevaikuttajien merkitystä sivutaan vielä myöhemmin, kun tarkastellaan julkaisuarkistojen markkinointia (ks. luku 5.1.5).

5.1.4 Yliopistokirjastojen rooli avointen aineistojen löytämisessä

Avoimen aineiston löydettävyyttä voidaan tarkastella joko kaikkien OA-aineistojen kannalta tai pelkästään julkaisuarkiston aineiston kannalta. Tämä jako aiheutti haastattelutilanteissa jonkin verran epäselvyyttä¹⁰⁹. Kun puhuttiin yleisesti OA-tietoaineistojen löytämisestä kirjaston tarjoamien palveluiden avulla, esiin nousi kolme keinoa: tiedonhakuoppaat (H7), tiedonhakuportaalit (H8) ja kirjaston koostamat tietoaineistopakettit (H2, H8). Kun siirryttiin kirjaston tarjoamien palvelujen ulkopuolelle, haastateltavat toivat esiin OA-aineiston löytymisen erityiskysymyksiä. Erityisen keskeiseksi osoittautui OA-aineistoa kattavasti kokoavan palvelun puuttuminen:

”Onhan meillä se ongelma, että kokoavaa palvelua, joka keräisi verkosta löytyvän avoimen aineiston yhteen metatiedon tasolla, sellaista ei oikein ole. Ei muita kuin Euroopan laajuisia, joita pitäisi markkinoida enemmän: OpenAIRE, Base Search¹¹⁰. Se on tunnistettu ongelma, että miten pystyisimme keräämään yhteen avoimesti saatavaa aineistoa, sekä julkaisuja että dataa.” (H11)

”Olisi ihanaa, jos johonkin olisi koottu OA-julkaisut ja hybridien OA-artikkelit. Sellaista ei oikein ole. Se olisi kirjastollekin arvokas.” (H5)

”Kun ajatellaan löydettävyyttä, puhutaan Googlesta, Google Scholarista, WoS:sta [Web of Science] ja Scopuksesta.¹¹¹ Kaikki hyvät OA-lehdet on indeksoitu niissä, jolloin mekanismi navigoimiseen sama kuin missä tahansa lisensoidussa jutussa.” (H1)

Kirjaston kahtalainen rooli sekä maksullisten että avointen aineistojen käytön edistäjänä ei noussut haastatteluissa erityisesti esiin, mutta sitä sivuttiin muutamissa vastauksissa:

”Suurin osa on maksullisia aineistoja, niin kyllähän me niitä markkinoidaan. Kun niitä on haluttu, yritämme fasilitoida niiden käyttöä.” (H5)

109 Erityisesti kysymyksessä 2.4 aiheutti epäselvyyttä se, onko kyse julkaisuarkiston tietoaineistosta vai kaikesta OA-aineistosta. Tarkoitus oli kartoittaa kaiken OA-aineiston löytymisen tapoja kirjaston tarjoamien palveluiden kautta, mutta tämä ei tullut kaikissa haastatteluissa tarpeeksi selvästi esiin. Kirjaston ylläpitämien julkaisuarkistojen tietoaineistojen löytymistä käsitellään kohdennetummin kysymyksissä 3.5 ja 3.6. On ilmeistä, että arkistojen tietoaineiston haettavuuden tutkiminen vaatisi paljon perusteellisempaa tiedonhauntutkimuksen lähestymistapaa, johon tässä tutkielmassa ei ole mahdollisuutta.

110 Saksalaisen Bielefeldin yliopiston ylläpitämä Base-hakukone haravoi avoimia tieteellisiä aineistoja verkosta.

111 Thomson Reutersin Web of Science (WoS) ja Elsevierin Scopus ovat suurimmat tieteellisen tutkimuksen tietokannat. Ne sisältävät miljoonien julkaisujen julkaisu- ja viittaustiedot. Myös Google Scholar kerää näitä tietoja.

”Kun markkinoidaan maksullisia aineistoja, pelaamme kustantajien pussiin. Että tässä on tällainen mielenkiintoinen kuvio.” (H3)

”Kirjaston tehtäväksi on nähty ja nähdään edelleen se, että sen on markkinoitava hankkimiaan aineistoja mahdollisimman tehokkaasti, jotta asiakkaat käyttävät niitä. Samalla avoin aineisto jää väkisinkin syrjään. Tämä on todella filosofinen kysymys.” (H11)

Tarkasteltaessa julkaisuarkiston tietoaineistojen löytymistä, selkeästi keskeisimmäksi hakukanavaksi nousi Google ja Google Scholar (83%)¹¹². Kuten eräs haastateltava totesi:

”90-prosenttisesti tullaan Googlen kautta suoraan aineistoihin. Ja loput tulee varmaan Finnan kautta.” (H11)

Muista tiedonhakupöytäkirjoista mainittiin juuri Finna-hakupalvelu (50%)¹¹³, OpenAIRE (67%)¹¹⁴, OpenDOAR¹¹⁵ (H5), Base Search (H11) sekä Juuli-julkaisutietoportaali¹¹⁶ (H5). Kirjaston omatkin hakupalvelut mainittiin, mutta ne eivät nousseet mitenkään keskeisiksi (50%)¹¹⁷.

Kysymys julkaisuarkiston aineiston löydettävyydestä vertautui jossain määrin OA-aineiston löydettävyyteen yleensä. Julkaisuarkiston aineisto oli haastateltavien mukaan kuitenkin kaiken kaikkiaan paremmin löydettävissä kuin muu OA-aineisto:

”Aineisto, joka on kunnan julkaisuarkistoissa, näkyy hakukoneille tosi hyvin, mutta se on vain tietty osa. Iso ongelma on se, että OA-lehdet ja hybridiartikkelit tuppaaavat jäämään jalkoihin hakutuloksissa.” (H11)

”Suomesta puuttuu kansallinen palvelu, joka haravoisi julkaisuarkistoja. Tällainen on muun muassa Norjassa ja Ruotsissa. Tämä olisi kansalliskirjaston tontilla.” (H4)

Haastateltavat pitivät julkaisuarkiston aineiston linkittymistä ulkopuolisiin hakupalveluihin, kuten Googlen ja OpenDOARIin, ratkaisevan tärkeänä (100%)¹¹⁸. Sitä pidettiin tärkeänä sekä aineiston löytymisen kannalta että myös tutkijoiden motivoimisen kannalta (H1, H11). Julkaisuarkiston oman hakuliittymän merkitys nähtiin hyvin vähäisenä suhteessa tähän laajempaan löydettävyyteen:

112 H1, H2, H3, H4, H7.

113 H1, H7, H11.

114 H1, H4, H5, H11.

115 Julkaisuarkistojen hakemistona toimivassa OpenDOAR-palvelussa on oma hakuliittymänsä arkistojen tietoaineistojen hakemiseen. Kyseessä on kuitenkin palveluun upotettu Google-haku.

116 Vuonna 2013 avatun Juuli-palvelun on tarkoitus kerätä suomalaisissa korkeakouluissa tehdyn tutkimuksen julkaisutietoja samaan paikkaan.

117 H2, H3, H4.

118 H1, H2, H3, H5, H6, H7, H10, H11.

”On tärkeätä, että se [julkaisuarkiston aineisto] löytyy netin hakukoneilla. Ei kukaan lähde erikseen erillisten käyttöliittymien kautta hakemaan.” (H2)

”Aineisto on paremmin haettavissa muilla hakukoneilla kuin – – [julkaisuarkiston] omalla. – – Emmekä näe sen kehittämistä kovin tärkeänä. Tärkeämpää kuin haku on selailuominaisuudet. Että pystyy katsomaan tiettyjä kokoelmia.” (H11)

”Se on se Googlen osuus tässä ihan ehdoton. Olen miettinyt, että sen julkaisuarkiston voisi häivyttää kokonaan – ellemme haluaisi markkinoida sitä omalla nimellä. Sitä ei periaatteessa tarvittaisi, varsinkin, kun meillä on Finna-yhteys.” (H3)

”Ei tässä olisi mitään järkeä ilman sitä [Googlea]. Ei tutkijoita kiinnostaisi laittaa tutkimuksia arkistoon, jotka olisivat vain sitä kautta haettavissa. Ilman Google-näkyvyyttä tämä ei kiinnostaisi ketään.” (H1)

Haastateltavien vastauksissa huomionarvoista on se, miten niissä korostetaan tietoaineistojen linkittymistä kattavampiin hakupalveluihin. Kirjasto voi omalta osaltaan vaikuttaa tähän linkittymiseen muun muassa metadatan kautta. Kirjaston aktiivinen rooli tässä asiassa ei kuitenkaan noussut haastatteluissa erityisesti esiin.

5.1.5 Yliopistokirjastojen tehtävät rinnakkaisjulkaisemisessa

Julkaisuarkiston toiminta oli kaikissa yliopistoissa kirjaston vastuulla teknistä ylläpitoa lukuun ottamatta – ja osittain kirjasto osallistui myös teknisen ylläpidon tehtäviin (H11). Haastatteluissa kirjaston keskeiseksi tehtäväksi rinnakkaisjulkaisemisessa mainittiin julkaistavan aineiston validointi (100%)¹¹⁹, johon kuului tallennusversion oikeellisuuden, kustantajan rinnakkaisjulkaisulinjausten, tekijänoikeuksien ja embargoaikojen tarkistaminen. Tätä kautta myös lopullinen tallennus oli kirjaston vastuulla (67%)¹²⁰. Kirjastolle kuuluvista tehtävistä mainittiin neuvonta ja koulutus (50%)¹²¹, julkaisuarkiston kehittäminen (H4, H5, H8) ja arkiston tietosisällön organisointi (H11).

Tutkijat kääntyivät kirjaston puoleen yleensä rinnakkaisjulkaisemisen lupa-asioihin (83%)¹²² liittyvissä kysymyksissä. Kirjaston neuvontaa tarvittiin myös embargoajoissa (H5) ja OA-julkaisijoiden luotettavuuden selvittämisessä (H1, H11). Avointa dataa koskevilla kysymyksillä, kuten aineistonhallintasuunnitelmissa ja tutkimusaineiston avaamisen käytännöissä, kirjaston odotettiin olevan yhä enemmän tutkijoiden tukena (H5). Kaiken kaikkiaan oikeusasiat olivat

119 H1, H2, H3, H5, H6, H7, H8.

120 H1, H3, H5, H7.

121 H2, H3, H8.

122 H2, H4, H5, H7, H11.

tutkijoiden tiedontarpeissa keskeisiä:

”Juridiset kysymykset ovat iso ja kasvava kokonaisuus. Niihin törmätään käytännössä joka kerta.” (H11)

Tutkijoilla oli keskeinen rooli rinnakkaistallentamisessa, koska julkaiseminen edellytti tutkijoiden suostumusta ja usein myös sopivan tallennusversion luovuttamista. Viimeksi mainittu kohta saattoi muodostua julkaisemisen esteeksi:

”Käytännössä törmätään usein siihen, että on artikkeleita, jotka voisi tallentaa, mutta sitä post-print-versiota ei löydy enää.” (H7)

Kun kirjasto pyrki edistämään julkaisuarkiston käyttöä, sen oli siis vaikutettava tutkijoiden kautta. Tutkijoiden keskeinen asema rinnakkaisjulkaisemisessa vaikutti kirjaston tehtäviin ainakin kahdella tavalla. *Ensinnäkin* se vaikutti julkaisuarkiston markkinoinnin (50%)¹²³ kautta. Markkinointiin saattoi liittyä yhteydenpito tutkijoihin ja rinnakkaisjulkaisemisen näkökulman integroiminen koulutuksiin (H5, H11) tai vaikuttaminen tutkimusyhteisön mielipidevaikuttajien kautta (H1, H2). Mielipidevaikuttajien kautta vaikuttaminen edellytti yhteistyötä tutkimusyhteisön kanssa:

”Yhdessä tekeminen on ainoa oikea tie. Kun tutkimuskoordinaattorit ja grant writerit [tutkimusrahoituksen asiantuntijat] tietää, miksi tämä on hyvä, siinä voi syntyä tulosta. Se, että kolme [kirjaston] tyyppiä yrittää posterin kanssa viedä asiaa eteenpäin, ei johda mihinkään. Tärkeintä on tehdä työtä yhteisön kanssa.” (H1)

Eräs haastateltava jakoi rinnakkaisjulkaisemisen aktivoimisen keinot pakkoon ja motivoimiseen, joista edellinen liittyi lähinnä tutkimusrahoittajien ja lainsäätäjän toimivaltaan, jälkimmäinen kirjaston tehtäviin (H10). Motivointi voidaan nähdä osana markkinointia, ja siihen kuului avoimen julkaisemisen eduista kertominen (50%)¹²⁴. Haastateltavat listasivat useita argumentteja, joilla rinnakkaistallentamista pyrittiin edistämään: prosessin helppous (H1, H5), mahdollisuus pitkäaikaissäilytykseen (H1), kustantajien suopeus tallentamista kohtaan (H1), rahoittajien tallentamista koskevat vaatimukset (H1), tieteen demokratian tukeminen (H5), yliopiston muistin tukeminen (H1). Keskeisimpiä argumentteja oli tutkimuksen näkyvyyden parantuminen avoimen julkaisemisen kautta (50%)¹²⁵:

123 H1, H3, H5, H11.

124 H1, H5, H7.

125 H1, H5, H7.

”Käytännössä konkreettista porkkanaa ei tällä hetkellä ole, muuta kuin se, että julkaisujen, jotka ovat avoimesti saatavilla, näkyvyys kasvaa.” (H5)

”Ihan ensimmäisenä pitää näyttää se sitaatiokäyrä. Siitä pitää lähteä, se on kaikista tärkein.” (H1)

Toisena keskeisenä seikkana tutkijoiden aktivoimisessa – julkaisuarkiston markkinoinnin ohella – pidettiin rinnakkaistallentamisen prosessin helpottamista (83%)¹²⁶. Yliopistokirjaston tehtävien kannalta tähän liittyi käytännön tallennusprosessin nopeuttaminen (50%)¹²⁷, avoimeen julkaisemiseen liittyvän jargonin avaaminen (H5) tai mahdollisten rinnakkaisjulkaisujen kartoittaminen tutkijan puolesta (83%)¹²⁸. Viimeksi mainittu tarkoitti käytännössä sitä, että kirjasto etsi oma-aloitteisesti ja aktiivisesti rinnakkaisjulkaisemiseen soveltuvia artikkeleita, ja kysyi niiden julkaisemiseen tutkijan lupaa. Tämä erilaisiin tietokantoihin (mm. Web of Science, Scopus, yliopiston oma tutkimustietorekisteri) ja kustantajien OA-käytäntöihin (erityisesti SHERPA/RoMEO-palvelu) liittyvä kartoitustyö edellytti myös tutkimusyhteisön tuntemusta. Vaikka vastuu rinnakkaisjulkaisemisesta on lopulta aina tutkijalla, kirjaston oma aktiivisuus nähtiin avainasiana vihreän tien avoimen julkaisemisen edistämässä:

”Todellista tulosta ei tehdä sillä, että odotetaan tutkijoiden yksitellen tallentavan. Sitä saa sitten odottaa. Olemme tehneet sitä, että olemme suhteuttaneet kustantajien kantoja tutkijoiden julkaisuhistoriaan. Sitten olemme esitelleet tutkijalle listan niistä artikkeleista, jotka voisimme tallentaa arkistoon. Tällaisella pitkälle jalostetulla neuvonnalla olemme saavuttaneet paljon parempia tuloksia. – – Kun tarjoaa kyllä/ei-vaihtoehtoja, alkaa tapahtua. Että kyllä sitä pystyy edistämään, ja pidän sitä ihan keskeisenä, että löydetään ne metodit. Tutkijoita ei lomakkeiden täyttely kiinnosta.” (H1)

”Keskeisesti ja ensisijaisesti vastuu julkaisutietojen tallentamisesta julkaisutietojärjestelmään on tutkijoilla itsellään. Kirjasto auttaa siinä. Kirjasto tuo tietoja proaktiivisesti WoS:sta sitä mukaan kuin niitä sinne ilmestyy. Tämä palvelee parhaiten kovia tietejä: niistä saadaan 80 prosenttia sitä kautta. Mitä pehmeämpiin tieteenaloihin mennään, sitä vähemmän löytyy julkaisuja.” (H2)

Vastauksissa tulee hyvin esiin, miten kirjaston aktiivinen suuntautuminen kohti tutkimusyhteisöä tuottaa konkreettisia tuloksia. Tämä korostaa kirjaston roolia aloitteentekijänä, kun perinteinen tapa nähdä kirjasto liittyy palvelutarpeiden täyttämiseen.

126 H1, H3, H4, H5, H7, H11.

127 H3, H5, H7.

128 H1, H4, H5, H7, H11.

5.2 Avointa julkaisemista koskevat näkemykset yliopistokirjastoissa

5.2.1 Yliopistokirjastojen osallistuminen avoimeen julkaisemiseen

Haastateltavat arvioivat, että heidän edustamansa kirjasto on ollut aktiivinen toimija avoimessa julkaisemisessa (100%)¹²⁹. Kirjaston vahvuuksista keskeisimpänä pidettiin avoimeen julkaisemiseen liittyvää osaamista (83%)¹³⁰. Etuna nähtiin se, että avoimeen julkaisemiseen liittyvä toiminta kirjastoissa oli suunnitelmallista ja osa kirjaston strategista roolia (67%)¹³¹. Verkostoituminen eri tavoin – paikallisesti ja kansallisesti – nähtiin kirjaston vahvuutena (H5, H10). Vahvuuksiksi mainittiin myös kirjaston aloitteellisuus avoimessa julkaisemisessa (H1), OA-projektien käynnistämisen helppous (H5), tilanteen aktiivinen seuraaminen (H5), julkaisutoimintaan ja tekijänoikeuksiin liittyvä erityistietämys (H7) sekä avoimen julkaisemisen vaatiman infrastruktuurin ylläpito (H6).

Samalla, kun korostettiin kirjaston aktiivisuutta, yliopiston muiden toimijoiden panos nähtiin toisinaan puutteelliseksi. Heikkoutena pidettiin erityisesti tutkijoiden aktiivisuutta rinnakkaistallentamisessa (67%)¹³². Myös kehysorganisaation tuen puute (H6) ja julkaisutoiminnan hajanaisuus yliopistorakenteen takia (H4) olivat haastateltavien esiinnostamia heikkouksia. Samoin kansallisten linjausten puuttuminen (H2) nostettiin tässä kohtaa esiin.¹³³ Kirjaston toimintaa verrattiin yliopiston muihin toimijoihin:

”Olemme tehneet tätä kymmenen vuotta, mutta yliopiston muut toimijat eivät ole. Rehtori on allekirjoittanut kyllä mandaatin, mutta ei sitä ole tuettu ollenkaan. Emme voi kirjastossa painostaa tekemään rinnakkaistallennusta. Meillä ei ole ollut strategista tukea – ennen kuin nyt.” (H6)

Kirjastojen heikkouksiksi laskettiin tutkimusdataan liittyvän osaamisen puutteet (H3, H5, H11), kirjaston pieni koko (H1, H5), verrattain lyhyt avoimen julkaisemisen perinne (H10), OA-palvelujen puutteellinen markkinointi (H7, H11) sekä rajalliset mahdollisuudet julkaisuarkiston tai tietojärjestelmien kehittämiseen (H7, H11).

Haastatelluilta tiedusteltiin, onko avoimeen julkaisemiseen osallistuminen kirjastolle enemmän

129 H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H10, H11.

130 H3, H2, H5, H6, H7, H11.

131 H1, H5, H10, H11.

132 H2, H5, H6, H7, H8.

133 Sitovien kansallisten linjausten kysymys liittyy useampaankin teemaan, kuten myöhemmin käy ilmi.

taloudellisesti vai ideologisesti perusteltu tavoite.¹³⁴ Taustaksi tähän haastattelussa kysyttiin tiedejulkaisujen hintakehityksestä.¹³⁵ Kävi selväksi, että hintakehitys on aihe, joka koettiin kirjastoissa erittäin ongelmalliseksi (67%)¹³⁶, tai vähintäänkin aiheeksi, joka herätti keskustelua kirjastoissa (H1, H5). Hinnat olivat kehittyneet kaikissa kirjastoissa epäsuotuisaan suuntaan. Haastateltavat arvioivat, että vuosittaiset korotukset ovat 2000-luvun aikana olleet keskimäärin noin 5 prosenttia (H3, H9) tai 5–10 prosenttia (H8, H10). Korotusten suuruus kuitenkin heilahteli voimakkaasti; ne saattoivat olla jopa 18 prosenttia (H5) tai 25 prosenttia (H9). Korotusten suuruus vaihteli tieteenaloittain ja oli riippuvainen myös valuuttakurssista ja sopimuskauden pituudesta (67%)¹³⁷. Hintakehitys oli johtanut erityisesti siihen, että tiedejulkaisujen osuus hankintabudjetista oli kasvanut kirjaston muiden hankintojen kustannuksella (67%)¹³⁸. Hintakehitystä tarkasteltiin myös suhteessa budjettikehitykseen:

”Jos ajattelee pidemmällä aikavälillä, tilanne on kestämätön. Hinnat nousevat, mutta budjetti pysyy ennallaan.” (H4)

Tiedelehtien ongelmallisesta hintakehityksestä huolimatta avointa julkaisemista ei nähty yliopistokirjastoissa ensisijaisesti taloudellisesti perusteltuna tavoitteena – eikä sitä nähty yksiselitteisesti myöskään ideologisena tavoitteena. Kumpikaan näkökanta ei saanut vastauksissa varauksetonta tukea. Vahvimmin tuli esiin näkemys avoimesta julkaisemisesta *pragmaattisesti* perusteltuna tavoitteena (67%)¹³⁹ tai strategisena valintana (H11), jossa korostui yliopiston saama käytännön hyöty. Keskeistä pragmaattisessa osallistumisessa avoimeen julkaisemiseen oli tutkimuksen ja tutkijoiden näkyvyyden parantaminen (H1, H5), yliopiston, tutkimusrahoittajien ja muiden toimijoiden vaatimusten täyttäminen (50%)¹⁴⁰, teknologian mahdollisuuksien hyödyntäminen (H4) ja palvelunäkökulman huomioiminen (H4, H8). Vastauksissa tuli hyvin esiin kolmannen vaihtoehdon hahmotteleminen:

”Yliopistoyhteisön tutkimuksen näkyväksi tekeminen ja parempi käytettävyys ovat ensisijaisia tavoitteita. Kirjastolle tärkeää on tutkimuksen vaikuttavuuden lisääminen. Kyse on enemmän yliopistoyhteisön arvojen edistämisestä kuin kirjaston taloudesta tai ideologiasta.” (H1)

134 Kysymyksen 2.1 jatkokysymys: ”Onko OA kirjastolle enemmän taloudellisesti vai ideologisesti perusteltu tavoite?” (ks. Liite 3).

135 Tätä käsiteltiin erityisesti kysymyksissä 1.1, 1.2 ja 1.4 (ks. Liite 2, Liite 3).

136 H3, H4, H8, H9, H10, H11.

137 H3, H5, H9, H10.

138 H3, H4, H8, H9, H10, H11.

139 H1, H4, H5, H7, H8.

140 H1, H5, H7.

”Luulen, että kirjastossa on suhtauduttu pragmaattisesti näihin kysymyksiin, vaikka avoimen tieteen edistäminen sopii hyvin kirjaston tehtäviin siinä ohessa. Kirjaston tehtävänä on kuitenkin tarjota konkreettista palvelua.” (H4)

”Kirjastossa ei varmaan ajatella sitä [avointa julkaisemista] ideologisenä. Lähtökohtana on palvelut ja se, että voidaan hyödyntää eri muodoissa olevia aineistoja. – – Tietysti aina on mukana myös avoin tiedonvälitys.” (H8)

”Avoimuus on ilman muuta ideologinen mutta myös strateginen valinta. Näemme avoimuuden yliopiston tutkimustoiminnan näkyvyyden ja vaikuttavuuden kannalta aivan keskeiseksi.” (H11)

Ideologisenä tavoitteena avoin julkaiseminen toteutui haastateltavien mukaan lähinnä yliopiston strategian (H5), toiminnan strategisuuden (H11) tai yksittäisten tutkijoiden aktiivisen, asialle omistautuneen toiminnan kautta (H7). Silloinkin, kun korostettiin ideologisuutta, huomioitiin myös taloudellisuus eräänlaisena pragmaattisena lisäyksenä:

”Tavoite on enemmän ideologinen, mutta niukkenevien resurssien maailmassa siihen liittyy yhä vahvemmin myös taloudellisia aspekteja.” (H10)

Yliopistokirjastot voisivat osallistua avoimeen julkaisemiseen vielä nykyistä laajemmin, jos se resurssien puolesta olisi mahdollista. Haastatteluissa nousi esiin useita OA-tehtäviä, joista kirjasto voisi nykyisten tehtävien lisäksi vastata. Vahvimmin esiin nousivat tutkimusaineistoon tai -dataan liittyvät tehtävät (67%)¹⁴¹. Syksyllä 2015 tutkimusdataan liittyvät kysymykset olivat yliopistokirjastoissa verrattain uusi asia, joka vaati opettelua ja jossa kirjastot vasta hakivat rooliaan (100%)¹⁴². Tutkimusdatan nähtiin tuovan uusia tehtäviä ja uusia osaamisen vaatimuksia yliopistokirjastoille. Näistä mainittiin kuvailun ja eri metadataformaattien hallinta (H5, H10), data-arkistosta vastaaminen jossain laajuudessa (H1, H3, H11), tieteenalakohtaisen datan asiantuntemus (50%)¹⁴³ sekä aineistonhallintasuunnitelmiin ja rahoittajien vaatimuksiin liittyvä ohjaus (H2, H4). Neuvonta ja koulutus ylipäättään näyttäytyivät sellaisina tehtävinä, jotka kirjastolle luontevimmin sopisivat tutkimusdata-asioissa (67%)¹⁴⁴. Kirjaston omien, kirjaston alaisuudessa ja sen ylläpitäminä toimivien, data-arkistojen (H11) sijasta haastatteluissa korostettiin enemmän työnjakoa olemassaolevien data-arkistojen, kuten Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston kanssa (67%)¹⁴⁵. Tutkimusdataan liittyviä tehtäviä verrattiin haastatteluissa kirjaston nykyisiin, ja erityisesti julkaisuarkistoon liittyviin, tehtäviin:

141 H1, H2, H5, H11.

142 H1, H3, H5, H7, H8, H10.

143 H1, H2, H3, H11.

144 H2, H5, H8, H11.

145 H1, H5, H7, H11.

”Pdf:ien arkistointi on aika paljon helpompaa kuin datasettien. Siinä ei tarvita paljon kuratointia. Datasetteihin tarvitaan varmasti tieteenalakohtaista asiantuntemusta eikä se ole välttämättä sellaisenaan julkaistavissa. Se on kalliimpaa se työ.” (H1)

”Data itsessään on aika tieteenalaspesifiä. Varmaan kirjastokin on siinä mukana, mutta sitä ei voi ottaa samalla tavalla kirjaston tietoineistoksi, kuten metadataa. Tässäkin tehdään yhteistyötä tutkijoiden kanssa.” (H2)

”Pidän erittäin haasteellisena osaamispuolta tässä data-asiassa. Julkaisut ovat perinteisempää kirjastotyötä. Kun mennään kunkin tieteenalan dataan, aletaan puhua aihealueista, joihin ei välttämättä edes pysty syvällisesti perehtymään ellei ole kyseisen tieteenalan osaamista. Tämä tuo mukanaan myös tietoteknisiä vaatimuksia: millaista dataa voidaan tallentaa missä muodossa mihinkin.” (H3)

”Tutkimusdatan merkitys on ihan keskeinen avoimessa tieteessä, koska monessa tapauksessa, kun puhutaan avoimen tieteen merkityksestä ja sen kansantaloudellisesta merkityksestä, datan merkitys on jopa isompi kuin julkaisujen. Kirjaston toiminnan näkökulmasta se vaatii ihan erilaista osaamista, ja olemme tekemisissä myös erilaisten infrastruktuurien kanssa. – – Meidän [kirjastossa] on tunnettava se infra ja pystyttävä ohjeistamaan tutkijoita, miten siinä infrassa toimitaan. Niissä yliopistoissa, joissa ei ole omaa infraa, toimitaan toisin; tallennetaan Yhteiskuntatieteelliseen tietoarkistoon tai johonkin kansainväliseen data-arkistoon.” (H11)

Tutkimusdatan ohella haastatteluissa nostettiin esiin myös muita tapoja ja tehtäviä, joilla yliopistokirjastot voisivat osallistua nykyistä laajemmin avoimeen julkaisemiseen. OA-maksujen hallinnointi mainittiin yhtenä mahdollisena kirjaston tehtävänä (H3, H8). Maksujen hallinnointitehtävän hoitaminen keskitetysti yliopistossa nähtiin erittäin tarpeellisena¹⁴⁶, vaikka kirjasto ei sitä vastuulleen ottaisiakaan:

”Yliopistoissa ei tiedetä, paljonko niitä [OA-maksuja] maksetaan. Se asia olisi organisoitava jotenkin. En välttämättä kannata, että kirjasto alkaisi niitä maksuja keskitetysti hoitamaan, mutta sekin mahdollisuus on olemassa.” (H3)

Myös varsinaista avointa julkaisemista pidettiin yhtenä mahdollisena, osittain jopa todennäköisenä, yliopistokirjaston tulevaisuuden tehtävänä (H4, H11):

”Esimerkiksi Tukholman yliopiston kirjasto on lähtenyt aktiivisesti toimimaan julkaisupuolella. Siellä on asiantuntemusta ja palveluita siihen liittyen. En tiedä, onko se meidän linja. Kirjastolla riittää tehtäviä avoimen julkaisun tukemisessa ja avoimessa tieteessä.” (H4)

”Kyllä tilanne kehittyy siihen suuntaan, että yliopistot tulevat ottamaan isompaa roolia omien julkaisujensa julkaisemisessa. Julkaisukulttuuri muuttuu, tutkijayhteisöt ottavat isomman

146 OA-maksujen hallinnointitarpeeseen palataan OA-hybridimuotoon liittyvien ongelmien kohdalla luvussa 5.2.5.

roolin omasta julkaisutoiminnastaan ja tieteellisen tiedon välittämisestä. Ja silloin on oltava valmius organisoida tämä yliopiston sisällä tarjoamalla helposti toimivia alustoja, joihin on liitetty vertaisarviointi ja markkinointiin liittyvät elementit mukaan.” (H11)

Muista avoimeen julkaisemiseen liittyvistä mahdollisista tehtävistä mainittiin informetristen palveluiden kehittäminen (H8), koulutuksen kehittäminen (H11), OA-viestintään liittyvät tehtävät (H3, H11) sekä kirjaston aktiivisempi osallistuminen kurssien ja kurssimateriaalien suunnitteluun ja opetussuunnitelmatyöhön (H3, H7, H11). Viimeksi mainittu seikka nosti esiin kysymyksen kirjaston integroitumisesta yhä vahvemmin yliopiston ydintoimintaan:

”Miten tällaista viestiä saataisiin eteenpäin, että ihan tietoisesti valittaisiin vaikkapa vain yksi OA-kirja kurssille? Tai miten kirjasto voisi tarjota vaikka avoimia oppimisympäristöjä tulevaisuudessa? Kirjaston toimijoiden pitäisi olla entistä enemmän yliopiston toiminnoissa, tutkimusryhmissä ja opetuksessa. Kirjasto voisi olla ehdottamassa aineistoja.” (H7)

5.2.2 Avoimen julkaiseminen suhteessa perinteiseen julkaisemiseen

Avoin julkaiseminen ei yliopistokirjastoissa kilpaillut perinteisen julkaisemisen kanssa, sillä useimmissa tapauksissa sitä ei pidetty vaihtoehtona perinteiselle julkaisemiselle (67%)¹⁴⁷. Vastauksissa tuotiin esiin ilmiön moniulotteisuus. Kysymys avoimen julkaisemisen ja perinteisen julkaisemisen suhteesta liitettiin niin tieteellisen julkaisemisen ja meritoitumisen kulttuuriin kuin opetussuunnitelmien laadintaan, kirjastonkäyttäjien tottumuksiin ja kirjaston talouteen. Vastauksissa tuli esiin erityisesti se, miten kirjaston ja tutkijan näkökulmat kytkeytyivät aina yhteen – kirjasto ei katsonut voivansa lähteä omille teilleen ilman tutkimusyhteisön tukea:

”Tutkijoita kiinnostaa julkaista alan parhaissa lehdissä. OA tulee vasta sitten. En ole tavannut sellaista tutkijaa, joka haluaisi julkaista nimenomaan OA-lehdessä. Avoimuus ei ole vielä tärkeä argumentti.” (H1)

”Paljon puhutaan pahoista kustantajista, miten ne ovat imuroineet itselle monopoliaseman, mutta kyllähän siinä tiedeyhteisö voi syyttää vähän itseäänkin. Ei sitä ole tyhjästä nyhjäisty. Myös systeemin purkamisen pitäisi lähteä tiedeyhteisöstä. – – Hankimme sitä, mitä tarvitaan. Siinä vaiheessa, kun tutkijat ja opettajat alkavat itse siirtyä suosimaan avoimia aineistoja esimerkiksi kurssiaineistoissa, silloin se alkaa vasta vaikuttaa.” (H3)

”Onko OA-aineisto juuri sentyyppistä, johon kohdistuisi tarve siinä tilanteessa, kun lakkautetaan jokin lehti? Voisiko se korvata sen? Entä miten opettajat ja tutkijat voisivat opetuksessa pohtia sitä, onko OA-aineistoa, jota voisi käyttää kurssiaineistona? Tätä olisi hyvä ihan tietoisesti pohtia.” (H7)

147 H1, H3, H9, H10, H11.

”On ajateltava myös laajemmin: miten OA näkyy opetussuunnitelmissa? Miten avointa aineistoa hyödynnetään, kun opiskelijoita koulutetaan? – Kirjasto on päässyt nyt mukaan opetussuunnitelman laadintaan. En tiedä, pystyykö kirjasto vaikuttamaan, mutta olemme ainakin mukana.” (H11)

”Ne voimavarat, jotka nyt käytetään e-aineistojen lisenseihin, pitäisi voida kanavoida OA:han. Se ei ole yksinkertaista. – On näkyvissä, että resursseja aletaan suunnata OA:han. Laskelmat osoittavat, että e-aineistokustannuksilla voitaisiin ostaa avoimeksi koko julkaisu-toiminta – jos kaikki tekevät sen samaan aikaan. Ongelma on vain siinä, että rakenteet muuttuvat hitaasti. Siihen suuntaan ollaan kuitenkin menossa.” (H4)

”Ensi vuoden budjettivaikutusten takia yksiköiden ja tiimien toimintasuunnitelmissa on keskusteltu siitä, että OA tulee painottumaan entistä enemmän. Yritämme lisätä OA-panostusta omissa palveluissa.” (H8)

Haastateltavien H4 ja H8 yllä olevissa vastauksissa avoimen julkaisemisen merkityksen nähtiin kasvavan pitkälti talouteen liittyvistä syistä. Taloudelliset näkökohdat tulivat esiin myös tiedusteltaessa avoimeen julkaisemiseen liittyviä odotuksia. Suhteessa perinteiseen julkaisemiseen OA-odotuksia oli kahdenlaisia. Ensinnäkin avoimeen julkaisemiseen liitettiin juuri taloudellisia odotuksia, säästöodotuksia, koska sen odotettiin tai toivottiin korvaavan perinteiseen julkaisemiseen kuuluvaa tilausmaksullista aineistoa (50%)¹⁴⁸. Toiseksi, avoimeen julkaisemiseen liittyi ideologisia tai idealistisia odotuksia: maltillinen tieteen avaaminen ja edistäminen tai kokonainen tieteellisen kulttuurin muutos (50%)¹⁴⁹. Tätäkin tulevaisuudennäkymää tarkasteltiin suhteessa perinteisen julkaisemisen hallitsemaan nykytilanteeseen:

”Haaveena, kaukana tulevaisuudessa, voi olla, että tieteelliselle julkaisemiskulttuurille tapahtuu jotain joskus. Ja silloin kirjaston toimintamallit muuttuvat totaalisesti. Mutta se on kaukana tulevaisuudessa. Ehkä.” (H11)

Talouteen ja ideologiaan kytkeytyviä odotuksia on kiinnostavaa verrata luvussa 5.2.1 esitettyihin näkemyksiin, jotka liittyivät yliopistokirjastojen *tavoitteisiin* avoimen julkaisemisen suhteen. Avointa julkaisemista ei nähty taloudellisena eikä ideologisenä tavoitteena, vaan pikemminkin pragmaattisena tavoitteena.

5.2.3 Rinnakkaisjulkaisemisen merkitys

Rinnakkaisjulkaisemisen merkitystä voi tarkastella vastausaineiston perusteella ainakin kolmelta kantilta: avoimen julkaisemisen kokonaisuuden kannalta, tutkijoiden kiinnostuksen kannalta ja

148 H5, H7, H10.

149 H1, H6, H11.

asiakaskäytön kannalta.

Haastateltavat pitivät julkaisuarkistoja tärkeänä osana avoimen julkaisemisen kokonaisuutta (100%)¹⁵⁰. Vaikka rinnakkaisjulkaisemista ei nähty käännteitekevänä ratkaisuna julkaisemisen kulttuuria koskeviin ongelma-kohtiin, se nähtiin käytännölliseksi ja konkreettiseksi tavaksi toteuttaa avointa julkaisemista (50%)¹⁵¹ ja siinä nähtiin paljon mahdollisuuksia (H1, H5):

”Miten muuten käsittelemme aineistoja? Nyt on yksi arkisto, johon tallennamme aineistoa ja josta tehdään hakuja. Siinä mielessä se puolustaa paikkaansa.” (H7)

”Se on kustannustehokkain ja helpoin tie kehittää OA:ta. – – Tietenkään se ei muuta nykyisiä rakenteita. Se kannattaa sitä järjestelmää, jossa on maksulliset lehdet, jotka sallivat jonkin tietyn version tallentamisen mahdollisen embargoajan jälkeen. Julkaisuarkisto ei ole ehkä idealistin tavoite, mutta se on realistinen tavoite.” (H2)

”Tätä avointa julkaisemista on puljattu eri näkökulmista. Meidän näkemys on, että paras tapa edistää avointa tiedettä on rinnakkaistallentaminen. Ja silloin julkaisuarkistoja tarvitaan.” (H11)

”Julkaisuarkisto on tärkeä palikka tässä siirtymävaiheessa. Se ei yksin ratkaise asioita. Mutta kun niistä muodostuu verkosto, kun niitä on monessa paikassa, on todennäköistä, että jostain löytyy.” (H4)

”Tämä on hyvä käytäntö, että kerätään paikallisesti, julkaistaan laajasti. – – Se [rinnakkaisjulkaiseminen] on maksutonta ja paljon parempi kuin hybridimalli. Siinä on huimasti potentiaalia. Mutta uhkana on se, että kenttä ei ole stabiili. Riskejäkin on paljon. Vauhti, jolla kustantajat muuttavat sopimuksia on huima. Paljon joutuu tekemään töitä, että pysyy perässä.” (H5)

H5 tuo yllä olevassa vastauksessaan esiin kustannuskentän muuttuvaisuuden, jolla oli oma vaikutus institutionaalisten julkaisuarkistojen merkitykseen. Yliopistot julkaisuarkistoinen nähtiin kaupallisiin kustantajiin verrattuna vakaina ja luotettavina toimijoina. Yliopistoarkiston selkeisiin vahvuuksiin luettiin se, että se takasi pitkäaikaissäilytyksen ja tutkimuksen saatavuuden myös kaukana tulevaisuudessa (83%)¹⁵²:

”On tärkeää, että tutkimus on meidän julkaisuarkistossa eikä jossain kaupallisessa pilvipalvelussa, koska me organisaationa turvaamme sen säilyvyyden. Ja pystymme tarjoamaan pysyvät linkit tutkimuksiin.” (H5)

”Lehdet tulevat ja menevät, on hyvä, että on kopio arkistossa. Ja mitä useampaan paikkaan se

150 H1, H2, H4, H5, H6, H7, H11.

151 H2, H7, H11.

152 H1, H3, H5, H6, H7, H11.

on laitettu, sitä parempi näkyvyys. – – Artikkelit ei katoa, kun on paikka, jonne sen voi laittaa. Se on tärkeä säilyttäjä. Arkistossa voidaan tehdä pitkäaikaissäilytys hallitusti.” (H6)

”ATT-hankkeessa on pohdittu, miten rinnakkaisjulkaiseminen kehittyy. Kenellä on vastuu Golden OA -artikkeleiden pitkäaikaissäilyksestä, kenellä ne konkreettisesti ovat? Jos ne ovat lehdessä tai kustantajalla, takaako se, että organisaatiomme saa ne aina käyttöönsä? Vai voidaanko siellä tehdä päätöksiä, joilla tämä estyisi? Rinnakkaistallentaminen toimii siten, että meillä on tämän organisaation julkaisut käytettävissä.” (H7)

Säilytysfunktio oli julkaisuarkiston kohdalla keskeinen, mutta siihen liittyi myös omat jännitteensä. Kun haastateltavilta tiedusteltiin julkaisuarkiston nykyistä pääfunktiota tarjoamalla kaksi vaihtoehtoa (arkisto säilytys- tai julkaisupaikkana)¹⁵³, suurin osa haastateltavista ei valinnut suoraan kumpaakaan. Kiertoilmaisuja sisältävistä vastauksista ilmeni selvä pyrkimys kehittää julkaisuarkistoista julkaisupaikkoja. Nykytilanteen ei kuitenkaan nähty täysin vastaavan tätä tavoitetta, minkä vuoksi haastateltavien tilannearvioissa arkistojen säilytysfunktio painottui (50%)¹⁵⁴. Julkaisufunktio näyttäytyi vastauksissa enemmän mahdollisuutena ja tavoitteena kuin tosiasiana:

”Kyllä julkaiseminen tapahtuu tieteellisillä foorumeilla, ja tämä on rinnakkaistallentamista. Näkisin, että julkaisuarkisto laajentaa yleisöä ja helpottaa pääsyä tietoon, mutta varsinainen meritoituminen ja tieteellinen viestintä tapahtuu muualla. Kulttuuri on vielä tällainen.” (H5)

”Kyllä se julkaisupaikka pitää ilman muuta olla. Säilytys on lisäaspekti.” (H1)

”Voisihan se olla yksi julkaisuforumikin.” (H7)

”Nykyisellään se on ehkä enemmän säilytyspaikka.” (H3)

”Sen pitää näyttäytyä ulospäin julkaisualustana, josta pystytään promotoimaan yliopiston tuottamia aineistoja.” (H11)

Toinen mahdollisuus käsitellä rinnakkaisjulkaisemisen merkitystä on tarkastella sitä tutkijoiden kiinnostuksen kannalta. Haastattelujen perusteella tutkijoiden tallennusaktiivisuudessa oli toivomisen varaa (83%)¹⁵⁵. Samalla myös aktivoitumista oli tapahtunut (H3, H8, H11). Tutkijoiden aktiivisuus näkyi myös tallennusprosentteissa, joilla tarkoitetaan julkaisuarkistoon tallennettavien julkaisujen osuutta yliopistossa tuotetuista julkaisuista. Tallennusprosentteja koskeva tieto oli osittain haastateltavien arvioiden varassa. Haastattelutilanteessa saatujen tietojen perusteella erot

153 Kysymykseen 3.7 liittyvä alakysymys: ”Onko nykyinen julkaisuarkisto enemmän säilytys- vai julkaisupaikka?” Kirjastojen vastausprosentti oli tässä 87, ei 100, kuten lähes kaikissa muissa analysoitavissa vastauksissa (ks. vastausprosentit Liitteessä 3).

154 H3, H5, H6, H8, H11.

155 H2, H3, H5, H6, H7.

yliopistojen välillä olivat erittäin suuria. Rinnakkaistallennusprosentti yliopistoissa vaihteli 4 prosentin ja 32 prosentin välillä (67%)¹⁵⁶. Avoimen julkaisemisen prosentti, johon siis sisältyi myös julkaiseminen OA-lehdissä, oli 15–44 prosenttia (67%)¹⁵⁷. On huomattava, että tallennusprosentti oli riippuvainen muistakin seikoista kuin tutkijoiden aktiivisuudesta eikä sadan prosentin tavoittelua pidetä välttämättä realistisena:

”Teoreettisesti voidaan päästä 70–80 prosenttiin, jos saadaan kaikki tieteelliset julkaisut, joihin on lupa. Sitten on pitkälti toistatuhatta julkaisua, jotka ovat ties mitä: kirjoja, kirjan lukuja, sanomalehtiartikkeleita, ammattilehtiin tehtyjä juttuja – mitä tahansa. Sitä osaa, mikä näistä voitaisiin saada, on hankala arvioida. Näkisin, että avoimuusprosentti – ei välttämättä rinnakkaistallennusprosentti – pitäisi saada 60 prosenttiin kaikista yliopiston tieteellisistä julkaisuista. – – On tässä hyväksyttäviä rajoitteita. Ei voida haaveilla sadasta prosentista.” (H11)

Kolmas tapa arvioida julkaisuarkistojen merkitystä olisi asiakaskäytön tarkastelu. Julkaisuarkistojen asiakaskäyttö oli eri yliopistokirjastoissa hyvin vaihtelevaa eikä siitä aina ollut kunnollista tietoa saatavilla. Vertailu ei tältä osin ole mielekäs.¹⁵⁸ Useimmissa yliopistokirjastoissa käyttäjä- tai latausmääriin oltiin silti suhteellisen tyytyväisiä, tai ainakin niiden nähtiin kehittyvän hyvään suuntaan (83%)¹⁵⁹. Useissa haastatteluissa tuotiin käytön tarkastelussa esiin yliopiston oman julkaisuarkiston sijoittuminen kansainvälisessä julkaisuarkistojen vertailussa.¹⁶⁰

156 Tässä prosenttiluku 67 kuvaa vastausprosenttia. Vastajia olivat: H1, H2, H4, H11.

157 Sama kuin edellisessä alaviitteessä; vastaajia: H1, H2, H4, H11.

158 Myös Olsbo (2015, 44) tarkastelee lyhyesti – ja niin ikään puutteellisten tietojen varassa – julkaisuarkistojen aineistojen käyttöä: asiakaskäyttö on kasvanut huomattavasti viime vuosina, ja kansainvälisessä vertailussa suomalaisarkistojä käytetään erittäin paljon.

159 H2, H4, H5, H7, H11.

160 Tällä viitataan Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) -tutkimusorganisaation tuottamaan maailman julkaisuarkistojen vertailuun (Ranking Web of Repositories), jossa arvioidaan arkistojen kokoa, näkyvyyttä, laatua ja ajantasaisuutta – mutta ei käyttöä. Aguillo ym. (2010, 478) ovat tuoneet esiin julkaisuarkistojen käyttötietojen vertailun ongelmallisuuden: ”Unfortunately, there are still no standards for usage indicators so although many repositories publish extensive reports about visits, visitors and downloads, the data cannot be compared and combined as concepts measured are not the same.” Tämä koskee myös Ranking Web of Repositories -mittausta (ks. Aguillo ym 2010, 484). Suomalaisyliopistojen julkaisuarkistot sijoittuivat CSIC:n tammikuun 2016 rankinglistauksessa seuraavasti:

35. Helda (Helsingin yliopiston julkaisuarkisto);

90. JyX (Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto);

109. TamPub (Tampereen yliopiston julkaisuarkisto);

190. Aaltodoc (Aalto-yliopiston julkaisuarkisto);

277. TUT DPub (Tampereen teknillisen yliopiston e-julkaisut);

285. E-thesis (Helsingin yliopiston opinnäytteiden julkaisuarkisto);

361. UEF Electronic Publications (Itä-Suomen yliopiston julkaisuarkisto);

967. Lauda (Lapin yliopiston julkaisuarkisto);

1365. Jultika (Oulun yliopiston julkaisuarkisto).

Suomalaisarkistojen joukosta puuttuu mm. Turun yliopiston julkaisuarkisto, joka on osa Kansalliskirjaston ylläpitämää Doria-arkistoa.

5.2.4 Organisaatorajat ylittävän yhteistyön merkitys

Haastateltavien yksiselitteinen näkemys oli, että organisaatorajat ylittävä yhteistyö on avoimen julkaisemisen kannalta tärkeää (100%)¹⁶¹. Vastauksissa tuotiin vahvasti esiin myös ajatus, että yhteistyö kuului jo määritelmällisesti avoimeen julkaisemiseen (83%)¹⁶². Yhteistyöllä tarkoitettiin sekä organisaation yksiköiden rajat että organisaatioiden väliset rajat ylittävää yhteistyötä:

”OA on lähtökohtaisesti globaali, kaikki rajat ylittävä ilmiö. Sitä ei missään tapauksessa tehdä itselle. Kansainvälisessä ollaan heti, kun ollaan tekemisissä OA:n kanssa. Ratkaisuja on hyvä pohtia yhdessä.” (H1)

”Organisaatioiden välisen yhteistyön tarve on sisäänrakennettu OA:han: tätä olisi mahdoton kehittää ilman sitä. 1990-luvulla kirjastot pystyivät ehkä toimimaan omina, itsetuntoisinakin, yksikköinä. Nyt olemme yksi toimija muiden joukossa, tietoja tarjoavana toimijana. Jotta voidaan OA-julkaisu- ja data-palveluita tarjota, se ei onnistu, ellei meillä olisi saumaton yhteys lakimiehiin, it-palveluihin, tutkimuspalveluihin ja viestintään. Ja meidän saatava myös kansallisia linjauksia. Tämä lähtee siitä yhteistyöstä.” (H2)

”Kaikessahan se on tärkeää. – – Ei näin pienessä kirjastossa saa mitään tehtyä. Jos ajattelee tätä OA-liikettä, se ylittää organisaatorajat, yliopistojen rajat, se läpäisee yhteiskunnan. – – Tietysti ajattelen, että pitäisi olla standardeja, pitäisi tehdä samalla tavalla ja systeemien pitäisi olla yhteentoimivia. Pitäisi huomioida, mitä muilla on, ettei luoda saarekkeita, informaatioympäristöjä, jotka ei pelitä yhteen.” (H5)

”Yhteistyötä on liian vähän. – – Ei ole mitään kansallisen tason koordinoivaa toimintaa OA:ssa. Yhteistyö olisi se voima, jolla saataisiin asiaa eteenpäin.” (H6)

Yhteistyölle esitettiin haastatteluissa kolmenlaisia perusteluita. Ensinnäkin, yhteistyön tarve nähtiin yhteisten linjausten ja toimintaperiaatteiden muodostamisessa (67%)¹⁶³. Yhteisten tavoitteiden ajaminen oli tärkein syy yhteistoiminnalle. Kirjastojen oma toimijuus nähtiin tällöin suhteessa ulkoa tulevaan ohjaukseen:

”Jos on kansallisella tasolla määritelty tietyt asiat OA:n suhteen, täällä ruohonjuuritasolla se tarkoittaa, että teemme toimintoja, jotta päämäärä saavutetaan.” (H7)

”Sitä [yhteistyötä] tarvitaan yhteisiin linjauksiin, että toimintaperiaatteet olisivat samanlaisia. Tässä tarvitaan massavoimaa taakse. Mitä enemmän toimitaan samoin periaattein, sitä suurempi voima se on, varsinkin kustantajiin päin. Britanniassa tehtiin päätös, miten avoimuus vaikutti yliopistojen arviointiin.¹⁶⁴ Olemme tuoneet sitä kaikissa ATT-tapaamisissa

161 H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H10, H11.

162 H1, H2, H5, H6, H10, H11.

163 H2, H3, H6, H7, H10, H11.

164 Isossa-Britanniassa julkaisujen rinnakkaistallennusvelvoite on kytketty kansalliseen tutkimuksenarviointiin (ks. Policy for open access in the post-2014 Research Excellence Framework 2015).

ilmi, että se on sen tason päätös, että se tulee vaikuttamaan koko Eurooppaan. Suomessa kannattaa miettiä, että tehdään jotain samanlaista.” (H11)

”Yliopistoissa voidaan antaa suosituksia, mutta jos tutkijoiden meritoitumisjärjestelmä menee edelleen sitä reittiä kuin se menee, niillä ei ole oikeasti merkitystä OA:n edistymisen kannalta. Tarvitsimme ehdottomasti kansallista ja EU-tason säädäntöä. Ja sitä että rahoittajien päätöksiä ohjattaisiin lainsäädännön kautta. – – Merkittävin rahoittaja OKM ei rahoitusperusteissaan vielä vaadi [avoimuutta], toisin kuin vaikkapa Britanniassa, jossa se on kytketty vieläpä tutkimuksen arviointiin.” (H2)

Toiseksi, organisaatorajat ylittävän yhteistyön merkitys nähtiin tärkeänä myös verkoston antaman tuen, erityisesti kokemusten vaihtamisen, kannalta (67%)¹⁶⁵. Niin sanotun vertailukehittämisen eli benchmarkkauksen näkökulma tuli vastauksissa esiin:

”Koska kaikki painivat näiden samojen asioiden äärellä, on hyvä keskustella, miten asioita on tulkittu. Toivon enemmän kansainvälisyyttäkin, mutta se ei ole mahdollisuutta meidän resursseilla.” (H1)

”Kokemusten vaihtaminen erilaisista käytännöistä on tärkeää. Se ei ole vielä mitenkään ratkaistu. – – Epävirallista, organisaatorajat ylittävää yhteistyötä tarvitaan, myös tutkijoiden suuntaan, kuten OKF [Open Knowledge Finland]. Helposti tutkijat kuuntelevat mieluiten toisia tutkijoita.” (H4)

Kolmanneksi, yhteistyö koettiin yliopistokirjastojen näkökulmasta tärkeäksi käytännön OA-työn eri muodoissa: järjestelmiä kehitettäessä (H1, H5), sopimustilanteissa (H1, H6) ja avoimen tieteen osaamisen kannalta (H5). Yhteistyö nähtiin tärkeäksi myös yhteisten resurssien hyödyntämisen kannalta sekä kansallisella tasolla että organisaation sisällä (H2, H5).

”Aineistonhallintaan tarkoitettu Tuuli on yksi hyvä esimerkki: se on kansallinen projekti, jossa on yhteistyötahoja eri yliopistoista. Koska verkosto on hajautettu selviämme siinä yksittäisten ihmisten satunnaisilla työpanoksilla.” (H5)

”Olisi hirveää tuhlausta rakentaa se pyörä itse. Meidän ei kirjastossa kannata opiskella kaikkien alojen asiantuntijoiksi.” (H2)

Yliopistokirjastojen edustajien näkemykset OA-yhteistyöhön liittyvistä ongelmista kohdistuivat moniin eri asioihin, ja vastauksista oli vaikea löytää selkeää yhdistävää linjaa. Yhteistyötahojen erilaisuus tuli esiin useissa vastauksissa (67%)¹⁶⁶. Tätä teemaa lähestyttiin kuitenkin eri näkökulmista. Vastauksissa tuotiin esiin organisaatioiden väliset kypsyserot avoimessa julkaisemisessa (H3, H7, H11), kypsyserot organisaatioiden sisällä (H2), organisaatioiden väliset

165 H1, H4, H5, H7, H8.

166 H2, H3, H5, H7, H11.

kokoerot (H5), ohjeistukseen liittyvät erot (H7) ja tieteenalakohtaiset erot (H5). Eroja korostavat vastaukset muodostivatkin moninaisen joukon:

”Eri organisaatioilla on eri kypsyyssaste ja erilaiset strategiat OA:han liittyen. Toimijat ovat hyvin heterogeenisiä. Toiset olisivat valmiita toimimaan enemmän. Mutta mitä enemmän on samalla tasolla olevia, sitä paremmin saadaan asioita eteenpäin. – – Sitten ovat lainsäädännölliset ja tekijänoikeudelliset asiat, kun aletaan siirtää tavaraa paikasta toiseen. Saattaa olla organisaatiokohtaisia sääntöjä. Nämä tulevat kaikessa yhteistyössä, ei vain OA:ssa.” (H5)

”Tulee välillä vähän sellainen olo, että puhutaanko samaa kieltä. Ja se, että pystytäänkö asioita käsittelemään niin, että jokainen saa siitä jotakin.” (H3)

”Tässä ei kuitenkaan voida mennä pienimmän yhteisen nimittäjän ehdoilla, kun pitäisi mennä vauhdilla eteenpäin. Siinä on ongelmia.” (H11)

”Tietämys OA-asioista on kovin vaihtelevaa [organisaation sisällä], ja se vaihtelee yksiköiden sisälläkin. Markkinointia on tehtävä.” (H2)

Myös itse yhteistyöfoorumeissa nähtiin ongelmia tai puutteita. Vastauksissa kiinnitettiin huomiota yhtäältä yhteistyöfoorumeiden valtaan (H6), toisaalta foorumeilla toimivien tahojen moninaisuuteen ja kattavuuteen (H10):

”Tarvitaan virallinen ja epävirallinen foorumi. Virallisella foorumilla on jotain valtaa ja sillä olisi rahoitus. Sen pitäisi olla OKM:n alainen. Epävirallisessa foorumissa saisimme tietoa toisiltamme ja opimme toisiltamme hyviä käytäntöjä.” (H6)

”Kansallisella tasolla on tärkeää, että on enemmän vuoropuhelua, esimerkiksi it-johtajien verkoston ja mahdollisesti yliopistojen tutkimushallintojen kanssa. Enemmän pitäisi olla laajempaa, kokoavaa vuoropuhelua, ettei tätä tehtäisi kansallisesti – tai kansainvälisesti – siiloissa.” (H10)

Vastauksissa tuotiin esiin myös yhteistyön resursointiin liittyviä ongelmia (H1):

”Kansainväliseen yhteistyöhön liittyy se vaikeus, että sitä ei rahoiteta. Kansallisessa yhteistyössä ei ole mitään vaikeuksia.” (H1)

5.2.5 Avoimen julkaisemisen ongelmat

Haastattelujen perusteella on hahmotettavissa viisi keskeistä avoimeen julkaisemiseen liittyvää ongelmaa. *Ensinnäkin*, avoimen julkaisemisen hybridimuotoon liittyvät ongelmat nousivat esiin

kaikissa haastatteluissa (100%)¹⁶⁷. Hybridiongelman esiintulo näin kattavasti on sikäli merkittävää, että haastattelukysymyksissä ei erityisesti käsitelty hybridimuotoista avointa julkaisemista. Hybridijulkaisemisen ongelmat koskivat erityisesti toiminnan läpinäkyvyyden puutteita – niin maksuissa (double dipping¹⁶⁸) kuin artikkelien avoimessa saatavuudessa:

”Predatory-lehdistä puhutaan paljon, mutta se on kokonaisuuden kannalta pieni ongelma. Hybridilehdet ovat isompi ongelma. Kun ei ole tietoa, paljonko niistä maksetaan, emme voi edes hahmottaa, miten suuresta ongelmasta on kysymys. Britanniassa on käynyt selväksi, että se tulee hyvin kalliiksi. Tämä malli ei ole kestävä. – Koottua tietoa maksuista ei ole. Laskut menevät taloushallinnon kautta suoraan projekteilta, suoraan tutkijan omasta pussista. Mihinkään ei koota tietoa, paljonko hybridimaksuja maksetaan. Kustantajan näkökulmasta se on hyvä asia. He saavat monesta purosta tuloja ja se, kenen kanssa he neuvottelevat, ei tiedä mikä on tilanne. Olisi tärkeää saada tietoa, mutta taloudellista porkkanaa siihen ei tällä hetkellä ole.” (H4)

”Kirjasto ei pysty mitenkään vaikuttamaan siihen, miten hybridijulkaiseminen vaikuttaa. Emme pääse tutkimaan kustantajien kustannusrakenteita.” (H1)

”Se [hybridijulkaiseminen] on rahoituskeino, jonka todellinen näkyvyys on aika lailla mitätön. Erikseen avoimesti ostetun artikkelin avoimuus on avointa hyvin teoreettisella tasolla. Välttämättä sitä artikkeleita ei löydy mistään.” (H11)

”Kun on ostettu avoimeksi artikkeleita, ne on monesti niin hyvin piilotettu, että ne löytää vain selailemalla.” (H5)

Toinen keskeinen avoimeen julkaisemiseen liittyvä ongelma koski meritoitumista (67%)¹⁶⁹. Tämäkin teema nousi esiin eri vaiheissa haastattelua, ja se kytkeytyi hyvin läheisesti muihin tässä käsiteltäviin avoimen julkaisemisen ongelmiin, erityisesti linjausten puuttumisen ongelmaan (ks. myöhemmin). Avoimen julkaisemisen meritoitumisongelma oli tieteellisen kulttuurin ytimeen ulottuva teema:

”Meritoitumisjärjestelmä on yksi OA:n kipukohdista. Meillä on syntymässä uusi tapa ajatella, miten julkaisemista voisi tehdä. Kuitenkin on käytäntöjä, kuten meritoituminen, joka elää sitä vanhaa käytäntöä. Näiden kohtaaminen, kypsyysaste on erilainen. Jos rahoituksen yhtenä perusteena olisi se, että tutkijat noudattaisivat OA-periaatteita, että sillä olisi joku arvo, silloin se todennäköisesti näkyisi siinä, miten paljon aineistoa tehtäisiin avoimeksi.” (H7)

”Se, ettei avoimuudesta palkita, on ongelma.” (H5)

”Isoilla kustantajilla on niin valtava painoarvo meritoitumisen kautta. Siinä olisi vielä paljon

167 H1, H3, H4, H5, H7, H10.

168 Double dipping, kaksinkertainen maksaminen, liittyy OA:n hybridimuotoon (ks. luku 2.4). Kirjasto maksaa normaalit lisenssimaksut ja sen lisäksi samaan pakettiin kuuluvia yksittäisiä artikkeleita ostetaan avoimiksi. Kuten eräs haastateltu kuvasi: ”Tavallaan kirjastot maksavat tietokannoista, joissa osa aineistosta on jo avoimia.” (H5)

169 H3, H5, H7, H9, H10.

työtä. – – Kyse on yliopistojen ohjauksesta.” (H9)

Kolmantena pääongelmana nousi esiin avoimen julkaisemisen toimijoiden ja toimintatapojen monimuotoinen ja muuttuva kenttä (67%)¹⁷⁰. Ongelma liittyi niin avoimen tiedon luotettavuuteen kuin toimijoiden luotettavuuteen. Ongelma ulottui myös kustantajien vaihteleviin tapoihin toteuttaa avointa julkaisemista sekä yleisesti OA-palveluiden monenkirjaisuuteen. Vastauksista välittyi tarve jatkuvaan OA-tilanteen päivitykseen:

”Kustantajat kehittävät koko ajan uusia OA-palveluita. On haaste pysyä ajan tasalla, että millaisesta OA:sta kulloinkin on kyse. Se on hyvin moniselitteinen kenttä. Koko ajan täytyy seurata, mitä eri kustantajat tekevät.” (H7)

”Meidän pitäisi pystyä seuraamaan tilannetta ja vastaamaan tutkijoiden kysymyksiin. Beallin listassakin on ongelmia. Siellä oli Jufo-luokiteltu lehti mukana. Kumpaa pitäisi uskoa?” (H6)

”Voidaanko me opettaa käyttämään avoimia [tiedonlähteitä], koska emme tiedä, mitä siellä on? Tämä kaikki kietoutuu tämänhetkiseen julkaisusysteemiin ja tieteelliseen meritoitumiseen. Se pitäisi saada jotenkin rikki. Kamat pitäisi saada jonnekin open access repositoryyn, ja siellä käytäisiin arvioimassa.” (H5)

Neljäntenä avoimen julkaisemisen ongelmaryhmänä tuotiin esiin rinnakkaistallentamiseen liittyvät ongelmat (67%)¹⁷¹. Haastateltavat nostivat esiin tutkijoiden motivoimiseen, rinnakkaistallentamisen prosessiin, kustantajien muuttuviin ehtoihin ja tekijänoikeuksiin liittyvät ongelmat:

”Miten tavoitetaan tutkijat, paljonko voidaan tehdä tutkijoiden puolesta, mikä on tekemisen laatu? – – OA ei ole johtava ajatus tutkijan julkaisumoodissa. – – Tutkijat ovat integroituneet tosi syväälle nykyiseen julkaisusysteemiin.” (H1)

”Rinnakkaistallennus vaatii hirveästi työtä. Se on liian vaativaa tutkijoille, ja meidän pitää seurata sitä koko ajan. Koko ajan keksitään uusia jippoja, jotta sitä voitaisiin vaikeuttaa. – – On tullut erilaisia OA-palveluita. Meidän kannalta se voi olla haaste, miten saada tutkijat käyttämään meidän palveluitamme, jos tutkija on tottunut käyttämään some-palveluita tai ResearchGate-tyyppisiä palveluita. Että miten he vielä käyttäisivät ja tallentaisivat julkaisunsa kirjaston tai yliopiston palvelussa. Valinnanvaraa voi olla jo liikaakin.” (H8)

Viidennen ja hyvin keskeisen ryhmän avoimen julkaisemisen ongelmissa muodostivat sitovien linjausten puuttumiseen liitetyt ongelmat (67%)¹⁷². Linjausten kysymys kytkeytyi laajasti tieteellisen kulttuurin tematiikkaan, erityisesti meritoitumiseen, ja avoimessa julkaisemisessa – yliopistokirjastojen näkökulmasta – se konkretisoitui ennen kaikkea rinnakkaisjulkaisemisessa.

170 H3, H5, H6, H7, H11.

171 H1, H4, H5, H6, H7, H8.

172 H2, H4, H6, H10, H11.

Kysymys sitovista linjauksista liittyi kahteen aiemmin mainittuun tapaan aktivoida rinnakkaisjulkaisemista: yhtäältä on motivointi, toisaalta pakko.¹⁷³ Sitovat linjaukset liitettiin jälkimmäiseen. Kyse oli yliopistokirjaston ulkopuolelta tulevista velvoittavista tai vahvasti ohjaavista linjauksista, jotka sitoivat tutkijoita. Opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) rooli linjausten tekijänä nähtiin erityisen keskeisenä: toisaalta ministeriö voi edistää avointa julkaisemista ATT-hankkeen kaltaisilla projekteilla, toisaalta OKM:lla oli valta vaikuttaa suoraan rahoituksen kautta.¹⁷⁴ Vaikka ATT-hanke pyrki tieteen avoimuuteen, muut ohjaavat toimet koettiin yliopistokirjastoissa riittämättömiksi. Haastateltavat näkivät nykyisen rahoitusmallin pönkittävän perinteistä tieteellisen julkaisemisen ja meritoitumisen kulttuuria:

”Kun käymme yksiköissä, otamme julkaisurekisteristä kyseisen yksikön julkaisuja, ja kerromme, että nämä ja nämä olisi mahdollista rinnakkaistallentaa, jos he lähettävät jonkin tietyn version. Jotkut pitävät sitä hyvänä ideana, jotkut kokevat, että se on heille vain tiedoksi. Tämä on se kysymys: miten motivoida? Onko se meidän tehtävä vai pitäisikö se tulla OKM:n rahoituksen kautta?” (H7)

”En näe oikein muita keinoja kuin sen, että se tulee pakkona. Tai että se tulee jostain järjestelmästä suoraan. Kyllä me voidaan käydä kouluttamassa ja puhumassa tästä, mutta se on tutkittu, että se ei oikein auta. Ei tässä toisaalta kannata hötkyillä. Odotellaan kansallisia ratkaisuja. Tämä ratkeaa viiden vuoden sisällä, uskon niin, toivottavasti.” (H6)

”Yliopistoissa voidaan antaa suosituksia, mutta jos tutkijoiden meritoitumisjärjestelmä menee edelleen sitä reittiä kuin se menee, niillä ei ole oikeasti merkitystä OA:n edistymisen kannalta. Tarvitsisimme ehdottomasti kansallista ja EU-tason säädäntöä. Se olisi se selkänöja. – – Jos se [avoin tiede] todella on tahtotila, silloin pitää olla keinot. Ei ole realismia asettaa sitä vuoden 2017 tavoitetta¹⁷⁵, jollei anneta keinoja tehdä se.” (H10)

”Kyllä se [OKM:n rooli OA:n edistäjänä ja perinteisen mallin tukijana] on hyvin ymmärretty ristiriita, josta on keskusteltu paljon. Kansallista avoimuuspolitiikkaa rakennetaan, ja on annettu suosituksia, miten ministeriön pitäisi muuttaa rahoitusmallia. Mutta mitään lupauksia ei ole saatu. OKM:n suuntaan on jatkuva keskusteluyhteys kuitenkin, siellä tiedostetaan tilanne, se ei ole uusi asia. Seuraavan kerran rahoitusmallia rukataan vuonna 2019. Kaikki avoimen tieteen parissa toimivat toivovat, että siellä on avoimuuteen liittyvä rahoituselementti mukana.” (H11)

Vastauksista tulee hyvin selvästi ilmi, että nykyiset toimet avoimen julkaisemisen edistämiseksi

173 Motivointia käsiteltiin rinnakkaisjulkaisemisen aktivoimiseen liittyvien keinojen yhteydessä luvussa 5.2.5.

174 Kyse on ylipäätään julkisen vallan mahdollisuuksista vaikuttaa, tehdä politiikkaa. Julkisen vallan ohjaus- ja hallintakeinot on perinteisesti kuvattu keppi, porkkana, saarna -kolmikkona. Porkkana ja saarna ovat epäsuoria keinoja, joilla pyritään houkuttellen tai informoiden vaikuttamaan ohjattavien toimintaan. Keppi taas on suora keino, ja se toteutuu esimerkiksi lainsäädännön kautta. Avoimen julkaisemisen kohdalla kaikki keinot voi nähdä porkkanoina yliopistojen autonomian takia. Silti esimerkiksi rahoitukseen liittyy myös keppiulottuvuus, koska julkisella rahoituksella on avainasema yliopistojen toiminnassa.

175 Opetus- ja kulttuuriministeriön julkilausuttuna tavoitteena, osana Avoin tiede ja tutkimus -hanketta, on nostaa Suomi johtavaksi maaksi tieteen ja tutkimuksen avoimuudessa vuoteen 2017 mennessä. (Opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus 2014–2017 -hanke 2014, 7, 13–18).

nähdään yliopistokirjastoissa riittämättöminä. Tämä ulotetaan koskemaan myös yliopistokirjastojen omaa toimintaa: kirjasto voi tehdä työtä avoimen julkaisemisen edistämiseksi, mutta sen merkitys on vähäinen sitoviin linjauksiin nähden. Toisin sanoen, motivoinnin keinoin ei saavuteta pakottavien toimenpiteiden vaikuttavuutta.

5.2.6 Avoimen julkaisemisen edistäminen

Avoimen julkaisemisen edistämiseen eniten vaikuttavista tahoista rahoittajien rooli nähtiin yliopistokirjastoissa kaikkein keskeisimpänä (100%)¹⁷⁶. Yksittäisistä rahoittajista mainittiin opetus- ja kulttuuriministeriö (H11), Euroopan unioni (H2, H11) ja Suomen Akatemia (H7).

Muita vaikutusvaltaisia tahoja avoimen julkaisemisen edistämässä olivat erilaiset kansalliset (67%)¹⁷⁷ ja kansainväliset toimijat (67%)¹⁷⁸. Toimijoista mainittiin edellä mainitut opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) ja EU sekä avoimen datan hyödyntämistä edistävä Open Knowledge Finland -yhteisö (H4). Myös kansalliset tai kansainväliset hankkeet (50%)¹⁷⁹ mainittiin, kuten Avoin tiede ja tutkimus -hanke (H4, H5, H8) ja EU:n Horisontti 2020 -hanke (H5).

Kustantajia ei juuri nähty avoimen julkaisemisen edistäjinä: kustantajien vaikutus tuotiin esiin vain yhdessä haastattelussa (H1). Sen sijaan yliopiston tutkijoiden tai tutkimusorganisaatioiden (67%)¹⁸⁰ merkitys avoimen julkaisemisen edistämässä tuotiin esiin:

”Pidän erittäin tärkeänä tahona valistuneita tutkijoita. Sillä on iso vaikutus.” (H3)

Kirjaston rooli avoimen julkaisemisen edistäjänä oli haastateltavien mukaan rajallinen. Parhaiten kirjastojen nähtiin vaikuttavan toimimalla aktiivisesti osana verkostoa joko omassa organisaatiossa tai kansallisella tasolla (67%)¹⁸¹:

”Verkostoissa toimiminen on tärkeätä, sieltä saa tukea. – – Mutta tätä tehdään täällä kaiken muun työn ohessa. Se on vain yksi osa. Pieni kirjasto on aina yksin. Verkostoissa tapahtuu hirveästi. – – Yksittäisenä kirjastona pystymme toimimaan vain omiin asiakkaisiin päin. Liikkeen eteenpäin vieminen tapahtuu vain omien tutkijoiden osalta.” (H5)

176 H1, H2, H4, H5, H7, H8, H11.

177 H2, H4, H8, H7, H11.

178 H2, H5, H7, H11.

179 H4, H5, H7, H8.

180 H1, H3, H4, H5.

181 H1, H2, H5, H10, H11.

”Kirjastoalan järjestöjen kautta pitäisi pystyä vaikuttamaan, ihan siis suoraan sinne, missä päätöksiä tehdään. Suomen yliopistokirjastojen neuvostolla pitäisi olla merkitystä tässä lobbaamisessa Suomessa. On vaikea nähdä yksittäisen kirjaston roolia merkittävänä.” (H10)

Useissa kohdin haastattelua esiinnoussut tarve ulkoa tuleville sitoville linjauksille nousi esiin myös kirjaston roolia pohdittaessa (H2, H7, H10). Tämäkin heijasteli kirjaston rajallista valtaa avoimessa julkaisemisessa:

”[Kirjaston] heikkous on tietysti vallan puute. Ei kirjastoilla ole valtaa tässä asiassa, sanella tai edellyttää. Voimme olla mukana tukemassa linjauksia, mutta meillä ei ole valtaa organisaatiossa tehdä päätöksiä. – – Ensin pitää olla makrotason jutut. Ilman ohjausta ja päätöksiä se [kirjaston työ] ei kanna kovin pitkälle. Se tavoittaa ne, jotka ovat ideologisesti myönteisiä, muttei kriittistä massaa.” (H10)

”Kansallisen tason päätökset helpottavat toimintaa. Jos saamme tekijänoikeuslakeihin muutoksia rinnakkaistallentamisessa ja jos saamme selkeät säännöt siitä, mitä suomalaiset rahoittajat vaativat ja kuinka ehdottomia he ovat embargojen suhteen, meidän toiminta helpottuu. Meillä on selkeät säännöt, miten toimia.” (H7)

Kirjaston suhde tieteellisen julkaisemisen käytäntöjen ja arvostusten muuttamiseen oli kahtalainen. Yhtäältä julkaiseminen oli haastateltavien mukaan tieteen sisäisen asia, johon kirjasto ei voi suoraan vaikuttaa (100%)¹⁸². Toisaalta haastateltavien vastauksissa tuli selvästi esiin jännite, joka vallitsi ongelmalliseksi koetun nykytilanteen ja rajallisten vaikutusmahdollisuuksien välillä:

”Ei ole kirjaston asia puuttua tieteenalalla oleviin arvostuksiin. – – Mutta onhan se aivan järjetöntä, että verovaroin tuotetaan julkaisuja, jotka verovaroin ostetaan takaisin. Mutta tämä on nyt tämä systeemi.” (H5)

”Aivan absurdihan tämä nykyinen julkaisukulttuuri on. Se tulee kaikille kalliiksi, kaikkein kalleimmaksi tutkijoille ja yliopistolle. Mutta ei kai siinä voi muuta kuin pienin askelin.” (H3)

”Voimme pitää asiaa esillä ja tuoda sitä esille erilaisissa foorumeissa, kuten tähänkin asti. Ei meillä varsinaisesti suoraa mahdollisuutta ole.” (H4)

”Siellä on kustantajat, tutkijat ja tutkijoiden julkaisukäytännöt. Niitä ei voi yhtäkkiä muuttaa. Ne ovat historiallisesti muotoutuneita.” (H7)

Samalla, kun tuotiin esiin kirjaston vaikutusvallan rajallisuus, korostettiin myös halua vaikuttaa nykytilanteeseen. Kirjaston omimpana roolina avoimen julkaisemisen edistämässä nähtiin toimiminen OA-asiantuntemuksen keskuksena (67%)¹⁸³. Haastateltavien mukaan yliopistokirjastoilla oli paras tietämys avoimesta julkaisemisesta, mikä teki siitä aktiivisen toimijan

182 H1, H3, H4, H5, H6, H7, H10, H11.

183 H1, H5, H6, H11.

ja aloitteentekijän käytännön OA-toiminnassa:

”Kova ydin, osaaminen on meillä. – – Elektronisen julkaisemisen osaaminen, metadataosaaminen ja järjestelmän ylläpito-osaaminen siirtyy luontevasti tähän. Parhaat edellytykset hoitaa rinnakkaistallentamista on kirjastolla, siinä ei ole epäselvyyttä.” (H1)

”Suomen tilanteesta tiedetään se, että yhdessäkään yliopistossa, jossa kirjasto ei ole ollut aktiivinen alullelajittaja, ei ole tapahtunut yhtään mitään. Tieteellisten kirjastojen rooli on aivan keskeinen käytännön toiminnassa, siinä, miten rahoittajien tai muiden vaatimuksia laitetaan käytännössä toimeen. En tiedä, pystyttäisiinkö avoimeen julkaisemiseen liittyviä toimintoja organisoimaan muulla tavoin.” (H11)

Haastateltavien mukaan kirjaston oli vaikutettava tarjottavien palveluiden kautta (67%)¹⁸⁴ ja tietoisuutta lisäämällä (100%)¹⁸⁵. Palvelut ja tietoisuuden lisääminen olivat läheisesti kytköksissä toisiinsa; esimerkiksi koulutuspalvelua tarjoamalla vaikutettiin myös tietoisuuteen avoimesta julkaisemisesta. Vastauksissa huomio kiinnittyi jälleen kirjaston keinojen epäsuoruuteen:

”Kun nyt ollaan yliopistossa, ihanteellisin tilanne koulutustilaisuuksissa olisi se, että saataisiin tutkijat ajattelemaan.” (H3)

”Meidän keinot ovat keskustelun ylläpitämisessä ja kouluttamisessa. Ei meillä kauheasti muita keinoja suoraan sanottuna ole. Kasvatus on meidän tehtävä. Tottakai pyritään luomaan [avoimen] julkaisemisen kulttuuri ja [siihen liittyvät] tehtävät mahdollisimman yksinkertaisiksi. Tarjoamme palvelukulttuuria tutkijoille päin niin paljon kuin mahdollista.” (H11)

”Tiedotus on haasteellista, koska emme voi mennä sanomaan tutkijalle, että julkaise tuossa. Hän tietää itse, mikä on paras yleisö hänelle. – – Tutkijoiden suunnasta se tiede tulee. Tässä ollaan mukana, tukivälineenä. Todellisuus tapahtuu tieteen arjessa. Tietoisuutta voidaan lisätä ja ongelmia voidaan tuoda esiin.” (H5)

Kuten yllä olevista vastauksista käy ilmi, tietoisuuden lisääminen liittyi vahvasti kirjaston ja tutkimusyhteisön väliseen suhteeseen. Julkaisemisen kulttuurin muutos nähtiin tapahtuvan tiedeyhteisön – joko nuorten (H3, H4) tai vanhojen tutkijoiden (H5) – kautta:

”Nuoret tutkijat haluavat julkaista siellä, missä he saavat läpi juttuja. Jos heidät siinä saisi tiedostamaan, mitä vaikutuksia lehden valinnalla on, siinä olisi yksi kohta, jossa vaikuttaa.” (H4)

”Vanhemmat tutkijat ja professorit voisivat olla vapaampia ja kokeilevampia. Nuoremman polven niskaan tämä kaatuu, koska meritoitumissysteemi on mitä on. Jos meinaat saada töitä, on oltava meriittejä.” (H5)

184 H1, H2, H7, H11.

185 H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H11

Vastaukset voi lukea niin, että kun tutkimusyhteisö on avainasemassa, myös kirjastolla on oma roolinsa. Ja tämä rooli palautuu tässäkin avoimesta julkaisemisesta informoimisen, tietoisuuden lisäämisen ja kouluttamisen tehtäviin.

5.2.7 Yliopistokirjastojen rooli avoimen tieteen maailmassa

Haastattelussa tiedusteltiin, mikä olisi yliopistokirjaston rooli tilanteessa, jossa kaikki tieteellinen tieto olisi avoimesti saatavilla. Avoimen tieteen maailmassa kirjaston keskeisimpänä roolina nähtiin hajallaan olevien tietomassojen organisointi käyttöä varten (83%)¹⁸⁶. Tiedon järjestämistä koskeva tehtävä tuotiin vastauksissa esiin yleisellä tasolla:

”Kirjaston tehtävä on tuoda järjestystä ympärillä olevaan kaaokseen. Kirjaston tehtävä on tarjota asiakkaille relevantit aineistot niin, että ne ovat löydettävissä. Se tehtävä ei muutu mitenkään. Muutos voi näkyä hankinnan puolella. Mutta jos kaikki olisi vapaasti verkossa, nykyisen hankintatoimen tehtävä olisi organisoida sitä aineistoa.” (H11)

”Työ muuttuisi kymmenen kertaa haasteellisemmaksi. Nyt ostetuissa aineistoissa kustantaja on järjestänyt aineiston. Kirjasto on sitten suuremmassa roolissa.” (H3)

”Itse en usko, että yliopistokirjasto kuolee. On oltava joku, joka asettaa käyttöön aineistoja.” (H7)

Tiedon järjestämisen ohella mainittiin myös kirjaston rooli informaatiolukutaitoon liittyvänä asiantuntijatahona tieteellisessä kontekstissa (H5):

”Tässä mennään 90-luvun tietoyhteiskuntaretoriikkaan, informaatiolukutaitoon, tiedon ja lähteiden kriittiseen arviointiin. Miten tunnistat arvovaltaisen lähteen? Mistä tiedät, että se on aito tutkimus eikä feikki? Plagiaattiongelmat ja niiden estomekanismit. – – Tutkimustiedon hyödyntäminen ja käyttö, perinteinen tiedonhankinnan opetus vähän eri vinkkelistä.” (H5)

Tiedon organisoinnin ohella toinen yliopistokirjaston keskeinen rooli liittyi itse avoimeen julkaisemiseen, niin neuvontaan ja koulutukseen kuin varsinaisen avoimen julkaisemisen tukemiseen esimerkiksi julkaisualustoja ylläpitämällä (67%)¹⁸⁷. Myös yliopiston julkaisutoimintaan liittyvät raportointitehtävät mainittiin yhtenä kirjaston roolina (H6, H8).

Kaiken kaikkiaan yliopistokirjaston uuden roolin pohdiskeluun liittyi paljon kysymyksiä ja

186 H1, H3, H4, H5, H7, H8, H11.

187 H4, H7, H8, H10, H11.

alkuasteelle jääviä ajatuksia, jotka ehkä kertovat kysymyksenasettelun vaikeudesta:

”Avoimessa julkaisemisessa on uusi työsarka kirjastolle ja uusi asiantuntijuuden elementti. Ja mikä on avoimen datan lisä tähän kokonaisuuteen? Ja miten ollaan mukana avoimessa julkaisemisessa enemmänkin kuin rinnakkaisjulkaisemisen tai väitöskirjojen ja gradujen tiimoilta?” (H7)

”Se voi vähentää meidän työtä ja merkitystä, mutta se edistää tiedettä ihan mielettömästi. Meidän päämääränä on, että kaikki kansalaiset saavat tiedon. Emme tarvitse tilaa niin paljon, lainaukset ja palautukset vähenisivät, työ vähentyisi. Mutta mikä meidän rooli olisi?” (H6)

”Tehtäviä on tullut koko ajan työnkuvan muuttuessa. Tiedon järjestäminen, neuvonta, koulutus, omien palveluiden ylläpitäminen ja muu. Ne työllistävät yllättävän paljon.” (H8)

6 LOPUKSI

Kuudessa yliopistokirjastossa tehty haastatteluaineisto toi hyvin vastauksia tutkielman lähtökohtana olleisiin keskeisiin kysymyksiin. Tarkastelen seuraavaksi kohta kohdalta luvussa 4 muotoiltuja tutkimuskysymyksiä ja tutkimushypoteesejä tutkimustulosten valossa. Lopuksi tarkastelen tutkielmatyötä yleiseltä kannalta ja tuon esiin työn aikana esiin nousseita jatkotutkimusaiheita.

(1) Miten suomalaiset yliopistokirjastot näkevät roolinsa suhteessa avoimeen julkaisemiseen?

Tutkimustulosten perusteella kirjastot näkevät itsensä aktiivisena toimijana avoimessa julkaisemisessa. Kirjaston erityisinä vahvuuksina pidetään avoimeen julkaisutoimintaan liittyvää osaamista ja pitkän aikavälin kokemusta sekä OA-työn strategisuutta. Yliopistokirjaston rooliin avoimessa julkaisemisessa liittyy taloudellisia ja idealistisia lähtökohtia, vaikka niitä ei aina suoraan myönnetä. Taloudellisten ja idealististen tavoitteiden sijasta kirjastossa korostetaan pragmaattista suhdetta avoimeen julkaisemiseen: kirjasto sopeuttaa toimintansa vallitseviin olosuhteisiin, jotka määrittävät tutkimusyhteisöstä ja tieteellisen julkaisemisen kulttuurista käsin. Vaikka kirjasto näkee itsensä aktiivisena toimijana avoimessa julkaisemisessa, sillä ei ole riittävästi valtaa muuttaa nykyistä tilannetta, jonka nähdään pikemminkin pönkittävän perinteistä julkaisemisen kulttuuria kuin edistävän tieteen avoimuutta. Kirjasto näkee oman roolinsa avoimessa julkaisemisessa myös yhteistoimijana. Yhteistyötä sekä kirjastojen että muiden avoimen julkaisemisen toimijoiden välillä pidetään tärkeänä ennen kaikkea yhteisten linjausten ja toimintaperiaatteiden takia. Tätä kautta kirjasto osallistuu avoimen julkaisemisen edistämiseen myös kansallisella tasolla.

(2) Miten nämä käsitykset heijastuvat yliopistokirjastojen käytännön työssä? Kirjaston rooli avoimessa julkaisemisessa toteutuu pääosin vihreän tien avoimen julkaisemisen kautta. Kuten eräässä haastattelussa kiteytettiin: ”Avoin julkaiseminen on kirjastossa käytännössä rinnakkaistallentamista.” (H5) Tässä voi nähdä taustalla sen, että vaikka kirjasto on aktiivinen ja pragmaattinen toimija avoimessa julkaisemisessa, sillä on vain rajallisesti vaikutusvaltaa. Yksittäisen kirjaston vaikutusmahdollisuudet liittyvät siis lähinnä rinnakkaistallentamiseen omassa tutkimusyhteisössä, ja kirjaston avoimen julkaisemisen palvelut ovat kytköksissä julkaisuarkistoon eri tavoin. Yliopistokirjaston OA-toiminnan muotoja ovat julkaisuarkiston ylläpitäminen, neuvonta, koulutus, tiedottaminen, rinnakkaistallennusprosessin kehittäminen, tutkimustietojärjestelmää koskeva työ, avoimeen tutkimusdataan liittyvä työ sekä OA-hankkeisiin ja -yhteistyöverkostoihin osallistuminen. Avoimen julkaisemisen tehtävät ovat jo muuttaneet työntekijöiden osaamisvaatimuksia kirjastoissa. Vaikka julkaisuarkisto on kirjaston OA-työn ytimessä,

suhtautuminen rinnakkaistallentamiseen pitkäjärjestyksenä strategisena toimintana vaihtelee huomattavasti kirjastosta toiseen: joissakin kirjastoissa systemaattinen työ aloitettiin jo 1990-luvulla, toisissa 2000-luvun aikana, muutamissa vasta viime vuosina. Kirjaston tarjoaman koulutuksen, avoimen tutkimusdatan ja yhteistyöverkostojen kautta avautuu myös rinnakkaistallentamista laajempi ulottuvuus avoimeen julkaisemiseen. Koulutuksessa OA-näkökulman on kuitenkin vaihtelevaa. Tutkijoiden ja jatko-opiskelijoiden koulutuksessa avoin julkaiseminen on yleensä mukana, mutta tarkkaa kuvaa koulutuksen OA-sisällöistä tutkimusaineisto ei anna. Avoimen tutkimusdatan osalta kirjaston tehtävät ovat vasta hahmottumassa. Tutkimusdataan liittyvät kysymykset olivat yliopistokirjastoissa syksyllä 2015 hyvin ajankohtaisia. Osallistuminen avoimen julkaisemisen yhteistyöverkostoihin on hyvin kirjastokohtaista. Yleisesti ottaen yliopistokirjastot osallistuvat aktiivisesti kansalliseen yhteistyöhön mutta vain vähän kansainväliseen yhteistyöhön. Yhteistyö nähdään tärkeänä verkoston antaman tuen ja käytännön OA-työn kehittämisen kannalta. Verkostoissa on myös omat puutteensa, jotka liittyvät erityisesti yhteistyötahojen erilaisuuteen.

(3) Millaisia mahdollisuuksia ja puutteita kirjastot näkevät avoimessa julkaisemisessa omasta näkökulmastaan? Yliopistokirjastot voisivat osallistua avoimeen julkaisemiseen nykyistä laajemmin, jos se resurssien puolesta olisi mahdollista. Uudet tehtävät voisivat liittyä ennen kaikkea avoimeen tutkimusdataan, joka edellyttää omaa, erityistä OA-osaamista. Kirjastoissa on myös kiinnostusta sitoa avoin julkaiseminen yhä kokonaisvaltaisemmin ja strategisemmin osaksi yliopistotoimintaa. Kiinnostavaa on, että haastatteluissa mainitaan myös kirjastojen mahdollinen rooli OA-julkaisujen tuottamisessa tai OA-julkaisualustojen ylläpitämisessä – tästä on mainintoja myös tutkimuskirjallisuudessa (ks. Kersting ja Pappenberger 2009; Regazzi 2015, 181, 201–202). Avoimessa julkaisemisessa on kirjastonäkökulmasta viisi keskeistä ongelmaa. Ne liittyvät hybridijulkaisemisen läpinäkyvyyteen, avoimen julkaisemisen kautta meritoitumiseen, OA-toimijoiden ja -toimintatapojen moneuteen, rinnakkaisjulkaisemisen vaikeuksiin ja sitovien OA-linjausten puutteeseen. Meritoitumisen kysymys on avoimen julkaisemisen ongelmien ytimessä: ”Se, ettei avoimuudesta palkita, on ongelma.” (H5) Tämä näkyy rinnakkaisjulkaisemisessa ennen muuta tutkijoiden vähäisenä kiinnostuksena. Tutkijoiden passiivisuus on sikäli ratkaisevaa, että heillä on lopulta keskeinen rooli avoimessa julkaisemisessa. Myös yliopiston muiden toimijoiden panos nähdään toisinaan puutteelliseksi. Meritoitumisongelma – se, ettei avoimuudesta palkita – liittyy ennen kaikkea sitovien linjausten puutteeseen. Yliopistokirjastossa nähdään opetus- ja kulttuuriministeriön määrittelemän nykyisen rahoitusmallin pönkittävän perinteistä tieteellisen julkaisemisen ja meritoitumisen kulttuuria. Kirjallisuuskatsauksessa esiin nostettu hypoteesi, jonka

mukaan avoimen julkaiseminen yleistymisen edellyttäisi konkreettista hyötyä tutkijalle rahoituksen tai meritoitumisen kannalta, saa siis vahvistusta tämän tutkielman tutkimustuloksista.

(4) Miten relevantteja tutkimuskirjallisuudesta nousevat avoimen julkaisemisen teemat ovat yliopistokirjastojen näkökulmasta? Tätä kysymystä voidaan tarkastella yleisesti ja yksityiskohtaisemmin, hypoteesi hypoteesiltä. Yleisesti voidaan todeta, että tutkielman luvussa 2 esitetty tieteellisen viestinnän ja tieteellisen julkaisemisen konteksti on hyvin relevantti lähtökohta myös yliopistokirjaston roolin tarkastelulle. Tieteellisen julkaisemisen ongelmallinen hintakehitys, tieteellisen julkaisemisen ja meritoitumisen kulttuuri sekä tätä kulttuuria ylläpitävä tiedepolitiikka muodostavat sen kontekstin, jossa avoin julkaiseminen ja kirjaston OA-toiminta toteutuvat. Kirjaston rooli hahmottui täsmällisempinä hypoteeseinä luvuissa 3 ja 4, ja ne on tiivistettävissä kahteen päähypoteesiin. Ne koskevat yhtäältä (A) kirjaston vähäistä vaikutusvaltaa, toisaalta (B) kirjaston mahdollista vaikutusvaltaa. Käsittelen näitä erikseen seuraavaksi.

(A) Kirjaston valta vaikuttaa avoimen julkaisemisen edistämiseen on käytännössä marginaalista.

Tutkimustulokset tukevat tätä väitettä. Vaikka kirjastolla on omat keinonsa vaikuttaa avoimeen julkaisemiseen, avoimen julkaisemisen keskeisten edistäjien joukossa kirjasto ei itseään näe: ”On vaikea nähdä yksittäisen kirjaston roolia merkittävänä.” (H10) Sen sijaan tähän vaikutusvaltaisten joukkoon luetaan ennen muuta julkinen valta ja rahoittajat, kuten opetus- ja kulttuuriministeriö, Euroopan unioni ja Suomen Akatemia. Ylipäätään vasta poliittisen tason vaikuttamista pidetään kirjastoissa merkittävänä avoimen julkaisemisen edistämisenä. Tämä tukee hyvin tutkimuskirjallisuudessa esitettyä. Kirjaston valta ja kyky vaikuttaa on rajallinen ja se on suhteessa ulkoa tulevaan ohjaukseen ja avointa julkaisemista koskeviin linjauksiin. Yliopistokirjasto näkeekin itsensä ennen kaikkea OA-politiikan käytännön tason toimeenpanijana ja toteuttajana omassa kehysorganisaatiossaan – tämä on sen keskeinen rooli avoimessa julkaisemisessa.

”Suomen tilanteesta tiedetään se, että yhdessäkään yliopistossa, jossa kirjasto ei ole ollut aktiivinen alullelajittaja, ei ole tapahtunut yhtään mitään. Tieteellisten kirjastojen rooli on aivan keskeinen käytännön toiminnassa, siinä, miten rahoittajien tai muiden vaatimuksia laitetaan käytännössä toimeen. En tiedä, pystyttäisiinkö avoimeen julkaisemiseen liittyviä toimintoja organisoimaan muulla tavoin.” (H11)

Kirjastonäkökulmasta myös tutkijat ovat vaikutusvaltaisia avoimen julkaisemisen edistäjiä, sillä heidän toiminnallaan on ratkaiseva merkitys rinnakkaisjulkaisemisessa. Kirjasto pyrkii tukemaan tutkijoita ja edistämään sitä kautta avointa julkaisemista. Tämä aktiivinen vuorovaikutus tutkijoiden

suuntaan nähdään kirjastoissa tärkeänä tehtävänä. Vaikka yliopistokirjasto voi toiminnallaan edistää avointa julkaisemista, se vaatii siihen aina tutkimusyhteisön ja kehysorganisaation tuen. Tämä näkyy hyvin kirjaston kaksoisroolissa: kirjasto edistää sekä maksullisten – ja perinteiseen julkaisemiseen kytkeytyvien – että avointen aineistojen käyttöä. Tämä tutkimuskirjallisuudessa esitetty ajatus kaksoisroolin ongelmallisuudesta saa jossain määrin tukea tutkimusaineistosta. Sen sijaan kirjallisuuskatsauksessa esitetty väite, jonka mukaan avoin julkaiseminen ei ehkä vastaisi kirjaston intressejä, ei saa tukea tästä tutkielmasta. Vaikka kirjastolla ei ole valtaa vaikuttaa, sillä on kuitenkin halu vaikuttaa, koska nykytilanne koetaan ongelmallisena.

(B) Kirjasto voi vaikuttaa avoimeen julkaisemiseen tiedeyhteisössä OA-asiantuntija- ja tukiroolin ja organisaatorajat ylittävän yhteistyön kautta. Hypoteesi saa tukea tämän tutkielman tutkimustuloksista. Kirjaston ydinrooli avoimessa julkaisemisessa on toimiminen nimenomaan OA-asiantuntemuksen keskuksena. Tätä kautta se toimii tutkimuskirjallisuuden hahmottelemassa sillanrakentajaroolissa avoimen tieteen ja tutkimusyhteisön välissä. Kirjasto on käytännön OA-työn toteuttaja, joka vaikuttaa avoimeen julkaisemiseen ennen muuta tarjoamiensa palveluiden kautta. Tähän sisältyy avoimen julkaisemisen tiedotustehtäviä, rinnakkaisjulkaisuprosessin kehittämistehtäviä sekä oikeusasioihin ja tieteenalakohtaiseen osaamiseen liittyviä erityistehtäviä, kuten tutkimuskirjallisuudessa kuvattiin. Nousevana trendinä tutkimuskirjallisuudessa tuotiin esiin tutkimusaineiston elinkaaren hallintaan liittyvät tehtävät. Tutkimusaineisto tukee näkemystä, jonka mukaan kirjastolla voisi olla siinä oma roolinsa. Tosin yliopistokirjastojen suhde esimerkiksi tutkimusdata-arkistoihin hakee vielä muotoaan. Myös kirjaston tarjoamalla koulutuksella voisi olla avoimen julkaisemisen kannalta keskeinen merkitys. Tutkimusaineiston perusteella OA-koulutuksen luonteesta ja vaikutuksesta välittyi kuitenkin riittämätön kuva. Osana tutkimusorganisaatiota kirjasto pystyy vaikuttamaan avoimeen julkaisemiseen myös yksilöiden, tutkijoiden, ja erityisesti tutkimusyhteisössä avainasemassa olevien tutkijoiden, kautta. Kirjasto voi vaikuttaa tutkimusyhteisössä kuitenkin vain motivoinnin, ei pakon kautta. Kirjasto vaikuttaa tutkijoiden kautta joko markkinoimalla avointa julkaisemista eri tavoin tai helpottamalla käytännön OA-prosessia. Tutkimusaineiston perusteella kirjaston aktiivinen suuntautuminen kohti tutkimusyhteisöä tuottaa konkreettisia tuloksia avoimen julkaisemisen edistämisessä, mikä tukee tutkimuskirjallisuudessa esitettyä ajatusta proaktiivisesta toiminnasta. Aktiivinen suuntautuminen myös organisaatorajojen ulkopuolelle nähdään kirjastoissa tuloksellisena. Kirjasto vaikuttaa toimimalla aktiivisesti osana verkostoa sekä omassa organisaatiossa että kansallisesti. Edellä esitetyn perusteella kirjastolla on sillanrakentajarooli käytännön OA-työssä, koska siitä on muodostunut avoimen julkaisemisen asiantuntija- ja toteuttajataho tieteellisen viestinnän

kokonaisuudessa. Mutta onko kirjastolla sillanrakentajarooli myös *kulttuurillisessa* mielessä? Tämä kysymys on laajempi, sillä siihen sisältyy moniulotteisempi ja aloitteellisempi vuorovaikutus tutkimusyhteisön kanssa. Tutkimusaineiston perusteella kysymykseen on hyvin vaikea vastata. Kirjaston vaikutusvallan rajallisuudesta voi päätellä, ettei kirjasto kovin kauas ole toimivaltaansa laajentanut käytännön OA-työn toteuttajan roolista. Jossain määrin tutkimusaineisto antaa kuitenkin viitteitä, että yliopistokirjaston rooli on muuttumassa perinteisestä palvelutarpeiden täyttäjästä yhä enemmän aloitteentekijäksi, kun uutta avoimuuden kulttuuria juurrutetaan osaksi tutkimusviestintää. Aktiivinen suuntautuminen tutkijoiden suuntaan rinnakkaisjulkaisemisen edistämässä on tästä yksi ilmaus.

Edellä kuvattujen hypoteesien pohjalta johdettiin luvussa 4.1 näkemys, että kirjaston vähäinen vaikutusvalta, sivullisuus ja passiivisuus avoimen julkaisemisen edistämässä kuvaisivat nykytilaa, kun taas mahdollinen vaikutusvalta ja aktiivisuus kuvaisivat tulevaisuuteen kohdistuvaa toivetta tai taisteluhaastetta kirjastoille. Tutkimusaineiston perusteella tällaista jakoa ei voi tehdä. Vaikka kirjaston rajallinen valta vaikuttaa tulee esiin, myös kirjaston oma toiminta avoimen julkaisemisen edistäjänä – jo tällä hetkellä – nähtiin merkityksellisenä. Kirjastot näyttäytyvät aktiivisina OA-politiikan toimeenpanijoina ja toteuttajina, mutta ne tarvitsevat itseään vaikutusvaltaisempien OA-tahojen, ennen kaikkea julkisen vallan ja rahoittajien, linjaamaa avoimuuspolitiikkaa toimintansa tueksi.

Rinnakkaisjulkaisemisen merkitys yliopistokirjastojen OA-roolin kannalta tuli esiin sekä tutkimushaastatteluissa että tutkimuskirjallisuudessa. Julkaisuarkistoihin liittyi kaksi tutkimuskysymystä. Ensinnäkin kartoitettiin sitä, *millaisia ovat julkaisuarkistoihin liittyvät käytännöt*. Tutkimusaineiston perusteella kirjastot vastaavat yliopiston julkaisuarkiston ylläpidosta ja rinnakkaisjulkaisemisen prosessista kokonaisuudessaan. Yliopistokirjaston keskeisiä tehtäviä rinnakkaisjulkaisemisessa ovat aineiston validointi ja lopullinen tallennus sekä kustantajien rinnakkaisjulkaisulinjausten, tekijänoikeuksien ja embargoaikojen tarkistaminen. Muita tehtäviä ovat neuvonta ja koulutus, julkaisuarkiston kehittäminen ja arkiston tietosisällön organisointi. Tutkijat tarvitsevat kirjaston apua eniten lupa-asioissa, embargoajoissa ja OA-julkaisijoiden luotettavuuden selvittämisessä. Oikeusasiat ovat tutkijoiden tiedontarpeissa keskeisiä. Avoimen datan kysymykset olivat vahvistuva trendi OA-tiedontarpeissa syksyllä 2015.

Toinen kysymys koski sitä, *millaisia mahdollisuuksia ja ongelmia julkaisuarkistoihin liittyy tiedon avoimen saatavuuden näkökulmasta. Miten tärkeitä arkistot ovat?* Yliopistokirjastoissa

julkaisuarkistot nähdään tärkeänä osana avoimen julkaisemisen kokonaisuutta, mikä vastaa tutkimuskirjallisuudessa esitettyä. Rinnakkaisjulkaisemista ei pidetä käänteentekevänä ratkaisuna tieteen avaamisessa, mutta se koetaan käytännölliseksi ja konkreettiseksi tavaksi toteuttaa avointa julkaisemista: ”Julkaisuarkisto ei ole ehkä idealistin tavoite, mutta se on realistinen tavoite.” (H2) Julkaisuarkistojen etuina pidettiin ennen kaikkea vakautta ja luotettavuutta – ne takaavat pitkäaikaissäilytyksen ja tutkimuksen saatavuuden kaukana tulevaisuudessa. Vaikka säilytysfunktiota pidettiin tärkeänä, kirjastoilla oli halu kehittää julkaisuarkistoista myös julkaisupaikkoja. Tutkimuskirjallisuudessa korostettu ajatus julkaisuarkistojen aineistojen saatavuuden ja löydettävyyden merkityksestä nähtiin ydinasiiana myös yliopistokirjastoissa. Aineistojen haettavuus arkiston ulkopuolella koetaan tärkeäksi paitsi aineiston löytymisen myös tutkijoiden motivoimisen kannalta – tämäkin vastaa tutkimuskirjallisuudessa esitettyä. Vastaavasti julkaisuarkiston oman hakuliittymän merkitys nähtiin hyvin vähäisenä. Tämän voi nähdä heijastelevan sitä tutkimuskirjallisuudessa esitettyä väitettä, etteivät yksittäiset arkistot pysty muodostamaan vastapainoa tiedejulkaisemisessa. Rinnakkaisjulkaisemisen ongelmat liittyivät ennen kaikkea tutkijoiden tallennusaktiivisuuteen, johon kaivattiin parannusta kaikissa yliopistoissa.

Oma tutkimuskysymyksensä liittyi kuvitteelliseen avoimen tiedon maailmaan: *Millainen rooli tiedekirjastolla olisi tilanteessa, jossa kaikki tieteellinen tieto olisi vapaasti ja avoimesti saatavilla?* Kysymyksen käsittely jäi tutkimushaastatteluissa melko pintapuoliseksi. Kirjaston roolina nähtiin yhtäältä hajallaan olevien tietomassojen organisointi käyttöä varten, toisaalta avoimen julkaisemisen tehtäväkentän laajentuminen julkaisemisen puolelle. Kysymyksen taustalla oli tutkimuskirjallisuuden pohjalta muodostettu hypoteesi, että aineistojen hallintaa koskeva valta on siirtynyt sähköisten aineistojen aikakaudella kustantajille. Tästä heräsi kysymys, onko kirjastolla enää kykyä toimia ydinosamisaalueellaan. Tutkimusaineiston valossa esitetyn hypoteesin voi sekä vahvistaa että kiistää. Toisin sanoen, tähän kysymykseen tutkielma ei tuo selvää vastausta. Samoin vastausta vaille jää luvussa 3.2 kirjastolle hahmoteltu rooli verkkoympäristössä olevien kokoelmien hallinnoijana.

Kokonaisuutena tutkimusaineisto vastaa hyvin niihin tutkimuskysymyksiin, jotka tutkielman alussa asetettiin. Kirjaston rooli avoimessa julkaisemisessa tulee tutkimusaineiston perusteella selvästi esiin, ja se voidaan tiivistää kolmeen ydinkohtaan:

1. Yliopistokirjasto toimii avoimessa julkaisemisessa asiantuntijatahona ja OA-politiikan käytännön toteuttajana.

2. Yliopistokirjastojen käytännön OA-työ liittyy pitkälti rinnakkaisjulkaisemiseen ja julkaisuarkistojen toiminnan pyörittämiseen.
3. Yliopistokirjasto voisi osallistua avoimeen julkaisemiseen vielä nykyistä laajemmin, mutta sen mahdollisuudet edistää avointa julkaisemista ovat sidoksissa muihin toimijoihin, kuten valtiovaltaan, rahoittajiin ja tutkijoihin – rajallinen valta kaventaa sen mahdollisuuksia avoimessa julkaisemisessa.

Käytännössä yliopistokirjastojen rooli OA-toiminnassa vaihtelee kirjastokohtaisesti, koska kirjastojen välillä on huomattavia eroja siinä, milloin avoimesta julkaisemisesta on tullut strateginen osa niiden toimintaa ja miten laajaa OA-työ on. Tutkielman päätuloksena voidaan pitää sitä, että yliopistokirjasto toimii aktiivisesti avoimessa julkaisemisessa niiden rajoitusten vallitessa, jotka määräytyvät sen ulkopuolelta käsin. Yliopistokirjastolla on vähän valtaa vaikuttaa tutkimusviestinnän kulttuuriin, mutta suuri rooli avoimen julkaisemisen käytännön työn toteuttamisessa.

Tutkimuskysymysten paljouden takia tiettyjen erityisaiheiden käsittely jäi melko pintapuoliseksi. Varsinkin OA-näkökulman integrointi kirjaston järjestämään koulutukseen ja julkaisuarkiston aineistojen löydettävyyttä jäivät vähälle huomiolle. Näiden teemojen käsittely olisi edellyttänyt myös muita tutkimusmenetelmiä, kuten osallistuvaa havainnointia koulutustilaisuuksissa ja tiedonhauntutkimuksen metodeja. Tieteenalakohtaisen OA-osaamisen merkitys tuli tutkimushaastatteluissa esiin, mutta käytännön OA-työ näiltä osin lähes sivuutettiin. Yliopistokirjastojen osallistuminen OA-yhteistyöhön tuodaan tutkimustuloksissa ja loppupäätelmissä esiin, mutta OA-yhteistyön varsinainen sisältö ja vaikutus avoimeen julkaisemiseen jää melko ohueksi. Tämäkin olisi vaatinut tueksi toisenlaista tutkimusaineistoa, esimerkiksi yhteistoiminnan tarkastelua tietyllä aikavälillä eri kirjastoissa. Kirjastojen toiminta tutkijoiden suuntaan tulee esiin rinnakkaisjulkaisemisen osalta, mutta laajempi avoimeen julkaisemiseen ja tieteelliseen julkaisukulttuuriin liittyvä vuorovaikutus jää kuvaamatta – osin tutkielman rajaamiseen liittyvistä syistä. Tutkielman rajausten takia myöskään kirjastokohtaisia eroja ei ehkä tuoda esiin niin selvästi kuin se tutkimusaineiston perusteella olisi mahdollista.

Tutkimuskirjallisuudessa esiin nousseet havainnot, väitteet ja hypoteesit vastasivat lopulta varsin hyvin tutkielman empiirisiä tuloksia. Joissain kohdin painotukset kuitenkin poikkesivat toisistaan. Esimerkiksi rinnakkaisjulkaisemisessa suomalaiset yliopistokirjastot ovat nähdäkseni pitemmällä kuin mitä tutkimuskirjallisuuden perusteella oli syytä odottaa. Rinnakkaisjulkaiseminen myös

korostui yliopistokirjastojen OA-työssä voimakkaammin kuin mitä ulkomaisten tiedekirjastojen toimintaan painottunut tutkimuskirjallisuus antoi olettaa (vrt. esim. Regazzi 2015, 158). Vastaavasti kirjastojen ja kustantajien välinen työnjako ja kustantajien tulo kirjaston reviirille sähköisten aineistojen aikana, mikä tutkimuskirjallisuudessa oli varsin paljon esillä, jäi käytännössä tutkielman ulkopuolelle empiirisen käsittelyn osalta. Tutkimuskirjallisuuden kautta muodostunut kuva tiedekirjaston tehtävistä avoimessa julkaisemisessa vastasi hyvin suomalaisten yliopistokirjastojen todellisuutta (vrt. Mullenin listaus luvussa 3.2). Empiirisen osion uudet löydökset liittyivät – yliopistokirjaston roolin määrittelyn ohella – avoimen julkaisemisen ongelmiin. Varsinkin meritoitumisen kysymys, ja sen merkitys avoimen julkaisemisen kannalta, nousi tutkimusaineistossa voimakkaana esiin. Tämäkin osoittaa, miten välttämätöntä oli tuoda tieteellisen viestinnän kokonaiskontekstia esiin.

Tutkielman pohjalta syntyi useita jatkotutkimusaiheita. Ne liittyvät pitkälti niihin tutkielman puutteisiin ja heikkouksiin, jotka toin edellä esiin. Ensinnäkin, hyvin kiinnostava tutkimusaihe voisi liittyä yliopistojen julkaisuarkistoissa olevan avoimen tietoaaineiston haettavuuteen ja löydettävyyteen. Aihe on tärkeä avoimen julkaisemisen kannalta, ja siitä on paljon tutkimuskirjallisuutta. Aiheen tutkiminen vaatisi luultavasti tiedonhauntutkimuksen menetelmiä, ehkä kokeellista lähestymistapaa. Toiseenkin jatkotutkimusaiheeseen viittasin edellä. Tutkimus avoimen julkaisemisen näkökulman integroimisesta kirjaston tarjoamaan koulutukseen voisi tuoda arvokasta lisätietoa kirjaston OA-toiminnasta ja -vuorovaikutuksesta tutkimusyhteisön ja opiskelijoiden suuntaan. Ylipäätään voi kysyä, olisiko OA-aihetta syytä lähestyä enemmän konkreettisen toiminnan, palveluiden ja asiakaskäytön kautta. Oman tutkimukseni empiirinen aineistohan perustuu avoimesta julkaisemisesta vastaavien henkilöiden näkemyksiin. Tutkielmatyötäni varten kävin kyllä läpi yliopistokirjastojen verkkosivuja, ja kartoitin niiden avoimeen julkaisemiseen liittyviä sisältöjä. Selvitystyö toimi kuitenkin vain tutkielmani tausta-aineistona. Yhtä hyvin verkkopalveluiden analyysi voisi toimia varsinaisena tutkimuskohteena yhdessä muiden OA-palveluiden tarkastelun kanssa – tämä on kolmas jatkotutkimusaihe. Esimerkiksi Mullen (2010, 2011) on korostanut ruohonjuuritason kirjastotoiminnan (tietopalvelu, kokoelmatyö, neuvonta ja koulutus) merkitystä avoimessa julkaisemisessa ja sen edistämisessä. Neljäs jatkotutkimusaihe on laajin ja vaikeimmin lähestyttävä: yliopistokirjastojen roolia avoimessa julkaisemisessa voisi tutkia kulttuurillisen muutoksen näkökulmasta. Lähtökohtana voisi toimia tutkielmani johdannossa esitetty ihmettelyn aihe: edellytykset avoimelle julkaisemiselle ovat olleet olemassa 1990-luvulta lähtien ja kirjastot ovat aktiivisesti ajaneet muutosta, mutta perinteinen julkaiseminen on yhä tieteellisen julkaisemisen kulttuurin ytimessä. Kulttuurillisia käytäntöjä ja

kulttuurillisen muutoksen mahdollisuuksia tai edellytyksiä on tutkittu sosiologian piirissä. Esimerkiksi Zygmunt Bauman (2002), Pierre Bourdieu (1977) ja Roland Barthes (1994) ovat tarkastelleet vallitsevan tilanteen muuttamisen ja muuttumisen ehtoja ja edellytyksiä (ks. Karvonen 2014, 200–201). Avoin julkaiseminen voisi tarjota konkreettisen kohteen muutoksen tarkastelulle.

LÄHTEET

Aguillo, Isidro F., José L. Ortega, Mario Fernández & Ana M. Utrilla (2010). Indicators for a webometric ranking of open access repositories. *Scientometrics* 82 (3), 477–486. URL: <<http://digital.csic.es/bitstream/10261/32190/1/Ranking%20of%20Repositories.pdf>> [viitattu 10.3.2016].

Akers, Katherine G. & Jennifer Doty (2013). Disciplinary differences in faculty research data management: practices and perspectives. *International Journal of Digital Curation* 8 (2), 5–26. URL <[10.2218/ijdc.v8i2.263](http://dx.doi.org/10.2218/ijdc.v8i2.263)> [viitattu 10.9.2015].

Alam, Intekhab (2014). Changing role of academic librarians in open access environment. *Journal of Library & Information Science* 4 (4), 449–457. URL: <<http://ssrn.com/abstract=2650947>> [viitattu 1.9.2016].

Association of Research Libraries (2014). Scholarly Communication. URL: <<http://www.arl.org/focus-areas/scholarly-communication>> [viitattu 23.3.2015].

Barthes, Roland (1994). *Mytologioita*. Kääntänyt Panu Minkkinen. Helsinki: Gaudeamus.

Bauman, Zygmunt (2002). *Notkea moderni*. Kääntänyt Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.

Björk, Bo-Christer (2012). The hybrid model for open access publication of scholarly articles – a failed experiment? *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 63 (8), 1496–1504. Final draft -versio saatavissa verkosta, URL: <<http://www.openaccesspublishing.org/hybrid/hybrid.pdf>> [viitattu 19.3.2015].

Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a theory of practice*. Kääntänyt Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press.

Carpenter, Maria, Jolie Graybill, Jerome Jr Offord & Mary E. Piorun (2011). Envisioning the library's role in scholarly communication in the year 2025. *portal: Libraries and the Academy* 11 (2), 659–681. Tekijän versio saatavilla verkosta, URL: <http://escholarship.umassmed.edu/lib_articles/122/> [viitattu 1.9.2016].

Case, Mary M. (2009). Scholarly communication: ARL as a catalyst for change. *portal: Libraries and the Academy* 9 (3), 381–395.

Consejo Superior de Investigaciones Científicas (2016). Ranking Web of Repositories. Maailman julkaisuarkistojen vertailu tammikuussa 2016. URL: <http://repositories.webometrics.info/en/About_Us> [viitattu 3.3.2016].

Cope, Bill & Angus Phillips (2009). Introduction. Teoksessa Bill Cope & Angus Phillips (toim.) *The future of the academic journal*. Oxford: Chandos Publishing, 1–9.

Crawford, Walt (2013). *The Big Deal and the damage done*. Livermore, California: Cites and Insights.

Edgar, Brian D. & John Willinsky (2010). A survey of scholarly journals using Open Journal Systems. *Scholarly and Research Communication* 1 (2). URL: <<http://journals.sfu.ca/src/index.php/src/article/view/24>> [viitattu 23.5.2016].

Elliott, Carl (2012). On predatory publishers: a Q&A with Jeffrey Beall. *The Chronicle of Higher Education*, June 5. URL: <<http://chronicle.com/blogs/brainstorm/on-predatory-publishers-a-qa-with-jeffrey-beall/47667>> [viitattu 23.10.2015].

Euroopan komissio (2011). *National open access and preservation policies in Europe: analysis of a questionnaire to the European Research Area Committee*. URL: <<http://bookshop.europa.eu/en/national-open-access-and-preservation-policies-in-europe-pbKI3211882/?CatalogCategoryID=zQoKABstlL0AAAEjCpEY4e5L>> [viitattu 19.3.2015].

Euroopan komissio (2013). Open access to research publications reaching 'tipping point'. Lehdistöiedote 21.8.2013. URL: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-786_en.htm> [viitattu 23.3.2015].

Euroopan unionin virallinen lehti (2012). Komission suositus tieteellisen tiedon saatavuudesta ja säilyttämisestä. Suositus annettu 17.7.2012 (2012/417/EU). URL: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:194:0039:0043:FI:PDF>> [viitattu 18.3.2015].

Gentil-Beccot, Anne & Ralf Schimmer (2008). Libraries can make open access happen today by simply redirecting subscription funds: an update on the SCOAP3 initiative. *Liber Quarterly* 18 (3/4), 449–458.

Google Scholar (2016). Inclusion Guidelines for Webmasters. Verkkosivuston osakokonaisuus. URL: <<https://scholar.google.com/intl/en/scholar/inclusion.html>> [viitattu 14.5.2016].

Grüttemeier, Herbert & Barry Mahon (2003). Preface. Teoksessa Herbert Grüttemeier & Barry Mahon (toim.) *Open access to scientific and technical information: state of the art and future trends*. Amsterdam: IOS Press, 49–52.

Hagerlid, Jan (2011). The role of the national library as a catalyst for an open access agenda: the experience in Sweden. *Interlending & Document Supply* 39 (2), 115–118.

Hansson, Joacim & Krister Johannesson (2013). Librarians' views of academic library support for scholarly publishing: an every-day perspective. *Journal of Academic Librarianship* 39 (3), 232–240.

Harjuniemi, Marja-Leena (2012). *Open Access -kysely: tulokset. Mitä mieltä artikkelien rinnakkaistallentamisesta?* Jyväskylän yliopiston kirjasto. URL: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201204261581>> [viitattu 21.11.2015].

Harjuniemi, Marja-Leena & Kati Mäki (2012). Tutkijat kannattavat Open Access -periaatetta – rinnakkaistallennuksen käytäntöjä ei tunneta. *Signum* (5), 5–7.

Heikkilä, Tanja (2012). Rinnakkaistallentaminen – kohti avointa julkaisukulttuuria. Artikkelit Suomen yliopistokirjastojen neuvoston blogissa 25.9.2012. URL: <<https://synblogi.wordpress.com/2012/09/25/rinnakkaistallentaminen-kohti-avointa-julkaisukulttuuria/>> [viitattu 17.3.2015].

Heikkilä, Tanja (2013). Julkaisuarkistot ja rinnakkaistallentaminen yliopistokirjastoissa. Artikkelit Suomen yliopistokirjastojen neuvoston blogissa 8.1.2013. URL: <<https://synblogi.wordpress.com/2013/01/08/julkaisuarkistot-ja-rinnakkaistallentaminen-yliopistokirjastoissa/>> [viitattu 17.3.2015].

Hirsjärvi, Sirkka & Helena Hurme (2008). *Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Hubbard, Bill (2005). Using institutional repositories some recurring concerns and clarifications. Julkaistu SHERPA-verkoston verkkosivuilla 2006. URL: <<http://www.sherpa.ac.uk/documents/15concerns.pdf>> [viitattu 11.11.2015].

Ilva, Jyrki & Johanna Lilja (2014). *Kotimaiset tieteelliset lehdet ja avoin julkaiseminen: selvitys mahdollisista rahoitusmalleista*. Tieteellisten seurain valtuuskunnan verkkojulkaisuja 2. URL: <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/102279/Kotimaiset_tieteelliset_OA.pdf?sequence=2> [viitattu 2.9.2016].

Ilva, Jyrki & Matti Varanka (2011). *Julkaisuarkistojen infrastruktuuri -hankkeen loppuraportti*. URL: <<http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69607/julkaisuarkistohanke-loppuraportti-2011-05-03.pdf?sequence=4>> [viitattu 3.3.2016].

Julkaisufoorumi (2016). Arvioinnit. Verkkosivuston osakokonaisuus, päivitetty 22.3.2016. URL: <<http://www.julkaisufoorumi.fi/fi/arvioinnit>> [viitattu 15.5.2016].

Juntunen, Arja & Jarmo Saarti (2012). *Kirjaston johtaminen: käytännön opas laadukkaaseen kirjastonhoitoon*. Helsinki: Avain.

Kallio, Heini (2012). Yliopistokirjastot kamppailevat kasvavien kustannusten kanssa. *Luonnontieteilijä* (6). URL: <http://www.luonnontieteilijalehti.fi/artikkelit/2012/6/Yliopistokirjastot_kamppailevat_kasvavien_kustannusten_kanssa> [viitattu 19.3.2015].

Kallio, Kirsi-Mari (2014). *Ketä kiinnostaa tuottaa tutkintoja ja julkaisuja liukuhihnaperiaatteella...? Suoritusmittauksen vaikutukset tulosohjattujen yliopistojen tutkimus- ja opetushenkilökunnan työhön*. Laskentatoimen ja rahoituksen väitöskirja. Turku: Turun yliopiston kauppakorkeakoulu. URL: <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-342-2>> [viitattu 5.5.2015].

Kansalliskirjasto (2014). Kertomus FinELib-konsortion toiminnasta vuonna 2013 – FinELib – paras e-aineistojen saatavuus Suomelle. Kansalliskirjaston raportteja ja selvityksiä 2/2014. URL: <<http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/finelib/vaikuttavuus/vuosikatsaukset/Files/liitetiedosto2/>>

FinELib_Verkkojulkaisu_200514.pdf> [viitattu 23.3.2015].

Karvonen, Erkki (2014a). Tieteen ja tiedeviestinnän historiallinen kehitys. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 21–46.

Karvonen, Erkki (2014b). Tiede ja tieteellinen viestintä. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 47–80.

Karvonen, Erkki (2014c). Tutkimusarvioinnin yhteiskunnallinen tausta ja kritiikki. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 105–131.

Karvonen, Erkki (2014d). Päättäntö: tiede markkinatalouden otteessa. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 197–204.

Karvonen, Erkki, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (2014). Esipuhe. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 11–19.

Kersting, Anja & Karlheinz Pappenberger (2009). Promoting open access in Germany as illustrated by a recent project at the Library of the University of Konstanz. *OCLC Systems & Services* 25 (2), 105–113.

Kortelainen, Terttu (2014b). Tutkija internetissä. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 155–164.

Kärki, Riitta (1987). Tieteellinen kommunikaatio ja informatiikka. *Kirjastotiede ja informatiikka* 6 (1), 3–7. URL: <<http://ojs.tsv.fi/index.php/inf/article/view/2342/2180>> [viitattu 24.3.2015].

Laakso, Mikael & Bo-Christer Björk (2012). Anatomy of open access publishing: a study of

longitudinal development and internal structure. *BMC Medicine* 10 (124). URL: <<http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1741-7015-10-124.pdf>> [viitattu 19.3.2015].

Lomazzi, Lisiane & Ghislaine Chartron (2014). The implementation of the European Commission recommendation on open access to scientific information: comparison of national policies.

Teoksessa Polydoratou, Panayiota & Milena Dobрева (toim.) *Proceedings of the 18th International Conference on Electronic Publishing*. Amsterdam: IOS Press, 23–29. Teos saatavissa e-kirjana, URL: <<http://ebooks.iospress.nl/book/lets-put-data-to-use-digital-scholarship-for-the-next-generation>> [viitattu 1.9.2016].

López-Cózar, Emilio Delgado, Nicolás Robinson-García & Daniel Torres Salinas (2012).

Manipulating Google Scholar citations and Google Scholar metrics: simple, easy and tempting. *EC3 Working Papers* 6 (29 May). URL: <<https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1212/1212.0638.pdf>> [viitattu 12.8.2016].

Lynch, Clifford A. & Joan K. Lippincott (2005). Institutional repository deployment in the United States as of early 2005. *D-Lib Magazine* 11 (9). URL: <<http://www.dlib.org/dlib/september05/lynch/09lynch.html>> [viitattu 10.5.2016].

Merrett, Christopher (2006). The expropriation of intellectual capital and the political economy of international academic publishing. *Critical Arts: A South-North Journal of Cultural & Media Studies* 20 (1), 96–111.

Mullen, Laura Bowering (2010). *Open access and its practical impact on the work of academic librarians: collection development, public services, and the library and information science literature*. Oxford: Chandos Publishing.

Mullen, Laura Bowering (2011). Open access and academic library public services: roles for reference and instruction. Teoksessa Anthi Katsirikou (toim.) *Open access to STM information: trends, models and strategies for libraries*. IFLA Publications. Berlin: Walter de Gruyter, 29–38.

Odlyzko, Andrew M. (2014). Open access, library and publisher competition, and the evolution of general commerce. *Evaluation Review* (April 2), 1–34.

Oikonomou, Ageliki (2011). Open access and academic libraries journal subscriptions. Teoksessa Anthi Katsirikou (toim.) *Open access to STM information: trends, models and strategies for libraries*. IFLA Publications. Berlin: Walter de Gruyter, 129–136.

Olsbo, Pekka, Jyrki Hakapää, Jyrki Ilva, Tiina Jounio, Kimmo Koskinen, Johanna Lilja, Virve Mertanen-Halinen, Jessica Parland-von Essen, Jarmo Saarti & Arja Tuuliniemi (2015). *Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportti. Taustaselvitys EU:n, Pohjoismaiden ja Suomen avoimen julkaisemisen tilanteesta*. Avoin tiede ja tutkimus -hankkeen Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportti julkaistiin 8.4.2015. URL: <<http://avointiede.fi/documents/10864/12232/Julkaisujen+avoimen+saatavuuden+edis%C3%A4minen+2015+loppuraportti/>> [13.5.2016].

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2013). *WoS vai Scopus? Suomalaisen tutkimuksen tila 2010-luvun alussa kansainvälisten viiteaineistojen mukaan*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 17/2013. URL: <<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2013/liitteet/okm17.pdf?lang=fi>> [viitattu 7.11.2015].

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2015). *Ehdotus yliopistojen rahoitusmalliksi 2017 alkaen*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 19/2015. URL: <<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2015/liitteet/tr19.pdf?lang=fi>> [viitattu 9.5.2016].

Opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus 2014–2017 -hanke (2014). *Tutkimuksen avoimuudella yllättäviä löytöjä ja luovaa oivaltamista. Avoimen tieteen ja tutkimuksen tiekartta 2014–2017*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 20/2014. URL: <<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/okm20.pdf?lang=fi>> [viitattu 10.10.2015].

Opetusministeriö (2005). *Avoimen tieteellisen julkaisutoiminnan työryhmän muistio*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 8/2005. URL: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2005/liitteet/opm_256_tr08.pdf?lang=fi> [viitattu 17.3.2015].

Opetusministeriö (2010). *Opetusministeriön julkaisutyypiluokittelu – käsikirja*. URL: <https://aalto.doc.aalto.fi/doc_public/ohjeet/julkaisuluokitus2010.pdf> [viitattu 4.5.2016].

Palmer, Kristi L., Emily Dill & Charlene Christie (2009). Where there's a will, there's a way? Survey of academic librarian attitudes about open access. *College & Research Libraries* 70 (4), 315–55.

Panitch, Judith M. & Sarah Michalak (2005). *The serials crisis: a white paper for the UNC-Chapel Hill Scholarly Communications Convocation*. URL: <<http://www.unc.edu/scholcomdig/whitepapers/panitch-michalak.html>> [viitattu 18.3.2015].

Policy for open access in the post-2014 Research Excellence Framework (2015). Ison-Britannian avoimen tieteen politiikkaa määrittelevä asiakirja julkaistiin maaliskuussa 2014 ja päivitettiin kesäkuussa 2015. URL: <<http://www.hefce.ac.uk/pubs/year/2014/201407/>> [viitattu 14.5.2016].

Poynder, Richard (2014). The State of Open Access. *Open and Shut*. Julkaistu 21.3.2014. URL: <<http://www.richardpoynder.co.uk/poynder.pdf>> [viitattu 23.3.2015].

Puuska, Hanna-Mari & Marita Miettinen (2008). *Julkaisukäytännöt eri tieteenaloilla*. Opetusministeriön julkaisuja 33/2008. Helsinki: Opetusministeriö. URL: <<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm33.pdf?lang=fi>> [viitattu 4.5.2016].

Regazzi, John J. (2015). *Scholarly communications: a history from content as king to content as kingmaker*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Repositories Support Project & UKCoRR (2011). *Survey of academic attitudes to open access and institutional repositories – an RSP and UKCoRR initiative*. Raportin yhteenveto löytyy verkosta, URL: <<https://rspproject.wordpress.com/2011/12/02/unlocking-attitudes-to-open-access-survey-results/>> [viitattu 22.11.2015].

ROARMAP (2016). Welcome to ROARMAP. The Registry of Open Access Repository Mandates and Policies (ROARMAP) -sivuston aloitussivu. URL: <<http://roarmap.eprints.org/>> [viitattu 1.9.2016].

Rodriguez, Julia E. (2014). Awareness and attitudes about open access publishing: a glance at generational differences. *The Journal of Academic Librarianship* 40 (6), 604–610.

Roosendaal, Hans E. & Peter A. Th. M. Geurts (1997). Forces and functions in scientific communication: an analysis of their interplay. Teoksessa Karttunen, Mikko, Kenneth Holmlund & Eberhard R. Hilf (toim.) *Cooperative research information systems in physics*. Oldenburg University. URL: <<http://www.physik.uni-oldenburg.de/conferences/crisp97/roosendaal.html>> [viitattu 18.3.2015].

Rosti, Tomi (1999). *Sähköinen julkaiseminen ja julkaisu ympäristö*. Joensuu: Joensuun yliopiston kirjasto. URL: <http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20090048/URN_NBN_fi_joy-20090048.pdf> [viitattu 12.5.2016].

Rudasill, Lynne M. (2013). Open access and development. Teoksessa Lynne M. Rudasill & Maria Elena Dorta-Duque Ortiz (toim.) *Open access and digital libraries: social science libraries in action*. IFLA Publications Series 158. München: Walter de Gruyter, 15–24.

Saarti, Jarmo (2014). Tieteellisen julkaisemisen prosessi ja perustyyppit. Teoksessa Erkki Karvonen, Terttu Kortelainen & Jarmo Saarti (toim.) *Julkaise tai tuhoutu! – johdatus tieteelliseen viestintään*. Toimittaneet. Tampere: Vastapaino, 81–103.

Savenije, Bas (2003). Economic and strategic analysis of scientific journals: recent evolutions. *LIBER Quarterly* 13 (3–4). URL: <<http://doi.org/10.18352/lq.7735>> [viitattu 12.5.2015].

Schonfeld, Roger C. & Ross Housewright (2010). *Faculty survey 2009: key strategic insights for libraries, publishers, and societies*. URL: <<http://www.sr.ithaka.org/research-publications/faculty-survey-2009>> [viitattu 19.3.2015].

Shreeves, Sarah L. (2009). 'Cannot predict now': the role of repositories in the future of the journal. Teoksessa Cope, Bill & Angus Phillips (toim.) *The future of the academic journal*. Oxford: Chandos Publishing, 197–212. URL: <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/9616/Shreeves_Chapter_FutureAcademicJournal.pdf?sequence=3> [viitattu 18.3.2015].

Sisättö, Outi, Tanja Heikkilä, Merja Hyödynmaa, Raila Melin & Kati Mäki (2012). *Tampereen yliopiston Open Access -kyselyn tulokset*. Tampere: Tampereen yliopiston kirjasto. URL: <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8932-7>> [viitattu 21.11.2015].

Solomon, David J. (2008). *Developing open access journals: a practical guide*. Oxford: Chandos Publishing.

Steele, Colin (2014). Scholarly communication, scholarly publishing and university libraries. Plus ça change? *Australian Academic & Research Libraries* 45 (4), 241–261.

Suber, Peter (2004). Very brief introduction to open access. URL: <<http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/brief.htm>> [viitattu 15.3.2015].

Suber, Peter (2004). A field guide to misunderstandings about open access. *SPARC Open Access Newsletter* (132). URL: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/04-02-09.htm#fieldguide>> [viitattu 20.3.2015].

Suber, Peter (2008). Lists related to the open access movement. URL: <<http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/lists.htm>>.

Suber, Peter (2015). Open access overview: focusing on open access to peer-reviewed research articles and their preprints. URL: <<http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>>.

Suomen Akatemia (2011). Julkaisuluettelo. URL: <<http://www.aka.fi/julkaisuluettelo/>> [viitattu 4.5.2016].

Suomen yliopistokirjastojen neuvosto (2013). *Esitys OKM:lle 3.4.2013, kansallinen OA-politiikka ja rinnakkaistallentaminen*. URL: <http://yliopistokirjastot.fi/wp-content/uploads/2015/04/20130403_esitys_OKMlle.pdf> [viitattu 19.3.2015].

Suomen virallinen tilasto (2010): Tieteenala 2010. Helsinki: Tilastokeskus. URL: <<http://www.stat.fi/meta/luokitukset/tieteenala/001-2010/index.html>> [viitattu: 23.8.2016].

Suomen virallinen tilasto (2014): Liitetaulukko 3. Yliopistojen opiskelijat ja tutkinnon suorittaneet yliopistoittain 2014. Helsinki: Tilastokeskus. URL: <http://www.stat.fi/til/yop/2014/yop_2014_2015-05-06_tau_003_fi.html> [viitattu: 23.8.2016].

Swan, Alma (2010). The open access citation advantage: studies and results to date. *Research on*

Institutional Repositories: Articles and Presentations. Paper 44. Artikkelin työversio saatavilla verkosta, URL: <<http://eprints.ecs.soton.ac.uk/18516/>> [viitattu 19.3.2015].

Tampereen yliopisto (2016). Open access: rinnakkaistallentaminen. Avoimen julkaisemisen sivusto Tampereen yliopiston verkkosivuilla, päivitetty 23.3.2016. URL: <<http://libguides.uta.fi/openaccess/rinnakkaistallentaminen>> [viitattu 1.4.2016].

The Cost of Knowledge (2016). Verkkosivusto. URL: <<http://thecostofknowledge.com/>> [viitattu 5.5.2016].

Tieteellisten seurain valtuuskunta (2015). Epäilyttävät open access -lehdet arvioitiin uudelleen Julkaisuforumissa. Tiedote 6.5.2015 Tieteellisten seurain valtuuskunnan verkkosivuilla. URL: <<https://www.tsv.fi/fi/tiedotteet/ep%C3%A4ilytt%C3%A4v%C3%A4t-open-access-lehdet-arvioitiin-uudelleen-julkaisuforumissa>> [viitattu 7.11.2015].

Tuuliniemi, Arja (2010). Pienenevät budjetit – ratkaisuja etsimässä. Esitys FinELibin aineistopäivässä 29.9.2010. URL: <<http://docplayer.fi/15835536-Pienenevat-budjetit-ratkaisuja-etsimassa.html>> [viitattu 24.3.2015].

Van Noorden, Richard (2013). Open access: the true cost of science publishing. *Nature* 495 (28 March), 426–429. Korjattu versio julkaistu 26.6.2016. URL: <http://www.nature.com/polopoly_fs/1.12676!/menu/main/topColumns/topLeftColumn/pdf/495426a.pdf> [viitattu 5.5.2016].

Willinsky, John (2006). *The access principle: the case for open access to research and scholarship*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.

Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto (2015). *Aineistohallinnan käsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Päivitetty 17.3.2015. URL: <<http://www.fsd.uta.fi/aineistohallinta/>> [viitattu 11.5.2016].

LIITE 1: HAASTATTELUT JA HAASTATELTAVAT

Haastattelut toteutettiin syksyllä 2015 seuraavasti:

- 1) Tampereen teknillisen yliopiston kirjastossa (12.11.), yksi haastateltava, haastattelun kesto 124 minuuttia;
- 2) Aalto-yliopiston kirjastossa Espoossa (13.11.), yksi haastateltava, haastattelun kesto 91 minuuttia;
- 3) Tampereen yliopiston kirjastossa (17.11.), alkuvaiheessa kaksi haastateltavaa, loppuosassa yksi haastateltava, haastattelun kesto 110 minuuttia;
- 4) Helsingin yliopiston kirjastossa (24.11.), kolme haastateltavaa, joista yksi tuli myöhemmin, haastattelun kesto 110 minuuttia;
- 5) Jyväskylän yliopiston kirjastossa (25.11.), kaksi haastateltavaa, haastattelun kesto 105 minuuttia;
- 6) Turun yliopiston kirjastossa (3.12.), kaksi haastateltavaa, haastattelun kesto 76 minuuttia.

Haastateltavilta tiedusteltiin varsinaisten haastattelukysymysten lisäksi koulutusta, kirjastoalan työkokemusta ja avointa julkaisutoimintaa koskevia taustatietoja. Haastateltavien yksityisyyden suojelemiseksi esitän haastateltavien taustatiedot kokonaisuutena:

1. KOULUTUS

Kaikilla haastatelluilla oli vähintään maisterin tutkinto (filosofian maisteri, yhteiskuntatieteiden maisteri, maatalous- ja metsätieteiden maisteri ja hallintotieteiden maisteri). Joukossa oli myös kaksi tohtorikoulutettavaa ja yksi filosofian tohtori.

2. NYKYINEN TOIMENKUVA

Haastateltujen nykyisiä toimenkuvia olivat tietoasiantuntija (viisi haastateltavaa) ja informaattikko (yksi haastateltava). Lisäksi mukana oli johtotehtävissä toimivia: palvelupäällikkö, kehityspäällikkö, tietoaineistopäällikkö, julkaisupäällikkö ja kirjastonjohtaja. Haastatellut työskentelivät tutkimuksen ja julkaisun tukeen liittyvissä palveluissa (viisi haastateltavaa), avoimen tieteen palveluissa (neljä haastateltavaa), kokoelmapalveluissa ja kirjaston johtotehtävissä.

3. KOKEMUS KIRJASTOTYÖSTÄ

Haastatelluilla oli työkokemusta yliopistokirjaston lisäksi myös ammattikorkeakoulun kirjastosta ja yleisestä kirjastosta. Kirjastoon liittyvän työn ohella haastatellut olivat tehneet informaatiotutkimukseen liittyvää opetus- ja tutkimustyötä sekä kirjastoon liittyviä asiantuntija- ja esimiestöitä. Haastatelluilla oli kirjastoalan työkokemusta muutamasta vuodesta lähes 40 vuoteen, tiedekirjastokokemusta parista vuodesta liki 30 vuoteen. Haastatelluilla oli kirjastoalan työkokemusta keskimäärin noin 20 vuotta, yliopistokirjastokokemusta keskimäärin noin 15 vuotta. Kaikilta haastatelluilta ei ollut tarkkoja työvuositietoja saatavilla, joten luvut ovat suuntaa-antavia.

4. KOKEMUS AVOIMESTA JULKAISEMISESTA

Haastatellut olivat olleet työurallaan eri tavoin tekemisissä avoimen julkaisemisen parissa. Työtehtävät olivat liittyneet avoimen tieteen palveluiden suunnitteluun, avoimen julkaisemisen palveluiden ja hankkeiden toteuttamiseen ja tiedottamiseen, yliopiston julkaisupolitiikan laadintaan, kansalliseen tai kansainväliseen OA-yhteistyöhön, avoimen julkaisemisen tutkimukseen sekä OA-tiimien tai -työryhmien vetämiseen. Avoimeen julkaisemiseen liittyvä työkokemus vaihteli haastatelluilla muutamasta vuodesta jopa pariinkymmeneen vuoteen, keskimäärin OA-kokemusta oli noin 7–8 vuotta. Luvuissa on otettava huomioon, että OA-työkokemus vaihteli päätoimisuudesta sivutoimisuuteen.

YLIOPISTOKIRJASTOJEN ROOLI AVOIMESSA JULKAISEMISESSA

Haastattelurunko gradututkimusta varten 10.11.2015

Haastattelun tavoitteena on kartoittaa kirjastojen käytännön työtä, kokemuksia ja näkemyksiä avoimeen julkaisemiseen (Open Access, OA) liittyen. Haastateltavat toimivat kirjastonsa edustajina, mutta kyse ei ole kirjaston virallisten OA-linjausten selvittämisestä. Kyse ei ole myöskään faktojen tarkistamisesta (vrt. e-lehtien hinnat). Pää tavoitteena on saada kuva siitä, millä tavoin OA on osa suomalaisten yliopistokirjastojen arkea ja mitä merkityksiä siihen liitetään. Haastateltavat esiintyvät tutkielmassa nimettöminä. Tutkielman johdanto-osuudessa mainitaan tutkimukseen osallistuneet yliopistokirjastot, mutta vastauksissa kirjastoja ei yksilöidä.

1 TIEDEJULKAISUJEN HINTAKEHITYKSEN VAIKUTUKSET KIRJASTOSSA

- 1.1 Tiedejulkaisujen (lehtien) vuosittaiset hinnankorotukset keskimäärin 2000-luvulla?
- 1.2 Onko hintakehitys koettu ongelmalliseksi kirjastossa?
- 1.3 Onko FinELib-konsortio tuonut neuvotteluvoimaa kirjastoille?
- 1.4 Onko hintakehitys vaikuttanut kirjaston toimintaan? Jos on, miten?
- 1.5 Arvio tilanteesta: Onko kirjaston tehtäviä siirtynyt kustantajille e-aineistojen aikana?

2 AVOIMEN JULKAISEMISEN (OPEN ACCESS, OA) KÄYTÄNNÖT KIRJASTOSSA

- 2.1 Milloin ja miksi OA tuli osaksi kirjaston toimintaa?
- 2.2 Mitkä ovat tärkeimmät keinot, joilla kirjasto tällä hetkellä osallistuu OA:han?
- 2.3 Mitkä kirjaston tarjoamat OA:han liittyvät palvelut ovat kysytyimpiä?
- 2.4 Miten kirjastoasiakas löytää OA-tietoaaineiston (esim. hakukone, linkkilista)?
- 2.5 Miten OA on muuttanut kirjastonhoitajien työtä (esim. tietopalvelu)?
- 2.6 Miten tieteenalojen väliset erot vaikuttavat kirjaston OA-palveluihin?
- 2.7 Mikä on tutkimusdatan merkitys OA:ssa? Mitä tehtäviä se tuo kirjastolle?
- 2.8 Arvio tilanteesta: Onko kirjastonne aktiivinen toimija OA:ssa (vahvuudet/heikkoudet)?

3 JULKAISUARKISTON TOIMINTA

- 3.1 Milloin yliopiston julkaisuarkisto on perustettu? Kuka sitä hallinnoi ja kuka kustantaa?
- 3.2 Mitkä ovat kirjaston tehtävät arkiston suhteen?
- 3.3 Miten aktiivisesti tutkijat tallentavat tutkimuksia arkistoon?
- 3.4 Miten suurta arkiston asiakaskäyttö on?
- 3.5 Miten julkaisuarkisto on integroitu kirjaston muihin tiedonhakutoimintoihin?
- 3.6 Voiko arkiston tietoaaineistoja hakea yhdessä muiden arkistojen aineistojen kanssa?
- 3.7 Miten arvioisitte julkaisuarkistojen merkitystä OA:ssa (mahdollisuudet/ongelmat)?

4 KIRJASTON NÄKEMYKSIÄ AVOIMESTA JULKAISEMISESTA

- 4.1 Missä määrin OA (lehdet) kilpailee perinteisen julkaisemisen kanssa?
- 4.2 Millaisia odotuksia kirjastolla on OA:n suhteen?
- 4.3 Millaisia OA-tehtäviä kirjasto voisi ottaa vielä nykyisten lisäksi?
- 4.4 Millaisia ongelmia OA:han liittyy kirjaston näkökulmasta?
- 4.5 Millaisia keinoja kirjastolla on vaikuttaa tieteellisen julkaisemisen käytäntöihin?
- 4.6 Mitkä tahot ovat keskeisimpiä OA:n edistämisessä?
- 4.7 Jos kaikki tutkimus olisi verkossa avoimesti saatavilla, mikä rooli kirjastolla voisi olla?

5 ORGANISAATORAJAT YLITTÄVÄ TOIMINTA

- 5.1 Millä tavoin kirjastonne toimii OA:ssa kansallisella tasolla?
- 5.2 Millä tavoin kirjastonne toimii OA:ssa kansainvälisellä tasolla?
- 5.3 Miten tärkeää organisaatorajat ylittävä yhteistyö on OA:n kannalta?
- 5.4 Mitä erityisiä vaatimuksia organisaatorajat ylittävään yhteistyöhön liittyy?

LIITE 3: HAASTATTELURUNKO (PITKÄ VERSIO) JA VASTAUSPROSENTIT

Oheiseen haastattelurunkoon alaviitteinä lisätyt vastausprosentit kuvaavat sitä, monenko yliopistokirjaston kohdalla kysymys esitettiin – kyse ei siis ole yksittäisistä vastaajista. Vastausprosentit on merkitty vain niissä tapauksissa, kun prosenttiluku on alle 100.

1 TIEDEJULKAISUJEN HINTAKEHITYKSEN VAIKUTUKSET KIRJASTOSSA

1.1 Tiedejulkaisujen (lehtien) vuosittaiset hinnankorotukset keskimäärin 2000-luvulla?¹⁸⁸

- Onko tilanne kehittynyt parempaan suuntaan, pysynyt ennallaan vai huonontunut?¹⁸⁹

1.2 Onko hintakehitys koettu ongelmalliseksi kirjastossa?

1.3 Onko FinELib-konsortio tuonut neuvotteluvoimaa kirjastoille?

1.4 Onko hintakehitys vaikuttanut kirjaston toimintaan? Jos on, miten?

1.5 Arvio tilanteesta: Onko kirjaston tehtäviä siirtynyt kustantajille e-aineistojen aikana?

2 AVOIMEN JULKAISEMISEN (OPEN ACCESS, OA) KÄYTÄNNÖT KIRJASTOSSA

2.1 Milloin ja miksi OA tuli osaksi kirjaston toimintaa?

- Millä tavalla OA tuli mukaan kirjaston toimintaan? Mikä oli eka OA-palvelu?
- Onko OA kirjastolle enemmän taloudellisesti vai ideologisesti perusteltu tavoite?

2.2 Mitkä ovat tärkeimmät keinot, joilla kirjasto tällä hetkellä osallistuu OA:han?

- Muut OA-palvelut kuin julkaisuarkisto? OA tutkija- tai tiedonhakukoulutuksessa?

2.3 Mitkä kirjaston tarjoamat OA:han liittyvät palvelut ovat kysytyimpiä?

- Missä tutkijat tarvitsevat apua (rahoitus, juridiikka, tiedonhaku, bibliometriikka)?

2.4 Miten kirjastoasiakas löytää OA-tietoaineiston (esim. hakukone, linkkilista)?

- Onko OA-aineiston saamisessa maksullisen aineiston rinnalle hankaluuksia?
- Suositellaanko OA-aineistoa tasavertaisesti maksullisen aineiston kanssa?

2.5 Miten OA on muuttanut kirjastonhoitajien työtä (esim. tietopalvelu)?

- Onko OA vaikuttanut työrooleihin tai rekrytointeihin kirjastossa?¹⁹⁰

2.6 Miten tieteenalojen väliset erot vaikuttavat kirjaston OA-palveluihin?

- Millaisia tieteenalajakoja voidaan tehdä?¹⁹¹
- Onko kirjastolla tieteenaloihin liittyvää OA-erityisasiantuntemusta?¹⁹²

188 83%

189 83%

190 17%

191 17%

192 33%

2.7 Mikä on tutkimusdatan merkitys OA:ssa? Mitä tehtäviä se tuo kirjastolle?

2.8 Arvio tilanteesta: Onko kirjastonne aktiivinen toimija OA:ssa (vahvuudet/heikkoudet)?

3 JULKAISUARKISTON TOIMINTA

3.1 Milloin yliopiston julkaisuarkisto on perustettu? Kuka sitä hallinnoi ja kuka kustantaa?

3.2 Mitkä ovat kirjaston tehtävät arkiston suhteen?

- Onko kirjastolla roolia tallentamisessa? Voisiko kirjasto ottaa roolia siinä?¹⁹³

3.3 Miten aktiivisesti tutkijat tallentavat tutkimuksia arkistoon?

- Miten yliopisto on ohjeistanut rinnakkaistallentamista?
- Pyrkiikö kirjasto aktiivisesti edistämään tallentamista? Miten?

3.4 Miten suurta arkiston asiakaskäyttö on?

- Millaista käyttö on: millaista aineistoa arkistosta etsitään?

3.5 Miten julkaisuarkisto on integroitu kirjaston muihin tiedonhakutoimintoihin?

- Ovatko tekijän ja kustantajan versio samanarvoisia kirjaston kannalta (korvaavuus)?¹⁹⁴

3.6 Voiko arkiston tietoaaineistoja hakea yhdessä muiden arkistojen aineistojen kanssa?

- Onko arkisto linkittynyt muihin arkistoihin Suomessa tai ulkomailla?
- Miten tärkeänä pidätte tätä linkittymistä?
- Olisivatko tieteenalakohtaiset kansalliset arkistot yliopistoarkistoja järkevämpiä?¹⁹⁵

3.7 Miten arvioisitte julkaisuarkistojen merkitystä OA:ssa (mahdollisuudet/ongelmat)?

- Onko nykyinen julkaisuarkisto enemmän säilytys- vai julkaisupaikka?¹⁹⁶

4 KIRJASTON NÄKEMYKSIÄ AVOIMESTA JULKAISEMISESTA

4.1 Missä määrin OA kilpailee perinteisen julkaisemisen kanssa?

4.2 Millaisia odotuksia kirjastolla on OA:n suhteen?

- Miten realistisia odotukset ovat? Miten kirjasto edistää niiden toteutumista?¹⁹⁷

4.3 Millaisia OA-tehtäviä kirjasto voisi ottaa vielä nykyisten lisäksi?

4.4 Millaisia ongelmia OA:han liittyy kirjaston näkökulmasta?

- Miten vakavia ongelmat ovat? Mitä kirjasto tekee niiden ratkaisemiseksi?¹⁹⁸

4.5 Millaisia keinoja kirjastolla on vaikuttaa tieteellisen julkaisemisen käytäntöihin?

- Millä tavoin kirjasto toimii tutkijoiden (ja tutkijat kirjaston) suuntaan OA-asioissa?¹⁹⁹

193 50%

194 50%

195 83%

196 83%

197 17%

198 0%

199 0%

4.6 Mitkä tahot ovat keskeisimpiä OA:n edistämisessä?

- Mikä on kirjaston rooli?

4.7 Jos kaikki tutkimus olisi verkossa avoimesti saatavilla, mikä rooli kirjastolla voisi olla?

- Muuttaako OA kirjastojen asemaa tutkimusviestinnän kokonaisuudessa?²⁰⁰

5 ORGANISAATORAJAT YLITTÄVÄ TOIMINTA

5.1 Millä tavoin kirjastonne toimii OA:ssa kansallisella tasolla?

- Mitkä ovat keskeisimmät kirjastoalan kansalliset toimijat OA:ssa?

5.2 Millä tavoin kirjastonne toimii OA:ssa kansainvälisellä tasolla?

- Mitkä ovat keskeisimmät kirjastoalan kansainväliset toimijat OA:ssa?

5.3 Miten tärkeää organisaatorajat ylittävä yhteistyö on OA:n kannalta?

- Onko se tärkeämpää kuin yksittäisessä kirjastossa tehty työ?²⁰¹
- Millaisissa OA:han liittyvissä asioissa yhteistyötä erityisesti tarvitaan?

5.4 Mitä erityisiä vaatimuksia organisaatorajat ylittävään yhteistyöhön liittyy?

200 0%

201 17%

LIITE 4: HAASTATTELUKYSYMYSTEN RYHMITTYMINEN TULOSLUVUSSA

Tässä liitteessä esitän, miten haastattelurungon kysymykset ja niihin annetut vastaukset ryhmittyvät tulosluvun alalukuihin. Kysymykset, joihin alla viitataan, löytyvät liitteistä 2 ja 3.

Luvussa 5.1.1 tarkastelen yliopistokirjaston OA-osallistumisen tapoja sekä kehysorganisaation (yliopiston) sisällä että sen ulkopuolella (kansallisesti ja kansainvälisesti). Kehysorganisaatiota koskevat osallistumisen tavat nousivat esiin kysymyksissä 2.1, 2.2, 2.3 ja 3.1. Organisaatorajat ylittävää toimintaa tuotiin esiin kysymyksissä 5.1 ja 5.2.

Lukuun 5.1.2 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksessä 2.5.

Lukuun 5.1.3 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksessä 2.6.

Lukuun 5.1.4 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 2.4, 3.5 ja 3.6.

Lukuun 5.1.5 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 2.3, 3.2 ja 3.3.

Lukuun 5.2.1 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 1.1, 1.2, 1.4, 2.1, 2.7, 2.8 ja 4.3.

Lukuun 5.2.2 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 4.1 ja 4.2.

Lukuun 5.2.3 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 3.3, 3.4 ja 3.7.

Lukuun 5.2.4 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 5.3 ja 5.4.

Lukuun 5.2.5 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 3.2, 3.3 ja 4.4.

Lukuun 5.2.6 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 4.5 ja 4.6.

Lukuun 5.2.7 liittyvät teemat nousivat esiin kysymyksissä 4.2 ja 4.7.